

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XXXI

ტატიტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ

1973

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს უმსახვობა არსებული უცხოური წყაროების კომისია

ტაციტუსის ცნობები საქართველოს უმსახვობა

ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით,
უმსახვობა ნარკვევითა და კომენტარებითურთ
გამოსცა

ა ლექსანდრე გამყრელიძემ

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1973

ნაშრომა წარმოადგენს საქართველოს ძველი ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ლათინური წყაროს (ახ. წ. I ს.) პუბლიკაციას გამოკვლევით, ქართული თარგმანითა და კომენტარებით. იგი გათვალისწინებულია საქართველოს ისტორიის შემსწავლელი საეცნიერო წრეებისა და საერთოდ საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ პირთათვის.

მთავარი რედაქცია: რ. კეცნაძე, ნ. ჯანაშია, ს. ყაუხჩიშვილი,
გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

ლათინური წყაროების სერიის რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი

რედაქციისაგან

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა ძვირფას წყაროს წარმოადგენს რომაელი ისტორიკოსი ტაციტუსი (Publius Cornelius Tacitus 50—117 წ.წ.) საქართველოს ისტორიისათვის. მისი როგორც „ანალები“, ისე „ისტორიები“ ეხებიან საქართველოს საგარეო და საშინაო ცხოვრებას I—II საუკუნეებში (ფარსმანი; რადამისტი, მითრიდატი...); ტაციტუსის ცნობათა გარეშე საკმაოდ გაძნელებოდა საქართველოს ისტორიის ამ ხანის შესწავლა.

სწორედ ტაციტუსის ეს მნიშვნელობა ჰქონდა მხედველობაში განსვენებულ ალ. გამყრელიძეს, როდესაც ის თავისი გამოკვლევის საგნად ტაციტუსის „ანალებსა“ და „ისტორიებს“ ირჩევდა. მას ეს ნაშრომი თუმცა დამთავრებული ჰქონდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სტამბაში გადასაცემად ის მაინც ზოგიერთი ხარვეზის შევსებას მოითხოვდა.

ამ წიგნის სარედაქციო კოლეგიამ ზომები მიიღო ხარვეზების შესავსებად: განსაკუთრებით დიდი შრომა გასწია დოცენტმა ლია კვირიკაშვილმა, რომელმაც ტაციტუსის თხზულებათა ზოგიერთი უთარგმნელად დატოვებული კუბიურები შეავსო და სათანადო რედაქცია გაუკეთა.

ვფიქრობთ, მკითხველი კმაყოფილებას იგრძნობს, როდესაც ხელში მიიღებს ალ. გამყრელიძის მიერ დიდის გულმოდგინებით და ღრმა ფილოლოგიური გამოცდილებით შესრულებულ ნაშრომს.

რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი

ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ

(შესავალი ნარკვევი)

ანტიკური სამყაროს ისტორიოგრაფიის უდიდესი წარმომადგენლის კორნელიუს ტაციტუსის ცხოვრების შესახებ ძალიან მცირე რაოდენობით და, რაც ვიცით, ისიც უმთავრესად მისივე თხზულებებიდან და მისი მეგობრის პლინიუს მცირის წერილებიდანაა გამოწვლილული. მისი ცხოვრების ასე თუ ისე მტკიცედ დადგენილ თარიღებად ითვლება შემდეგი ფაქტები. ახ. წ. 78 წ., როგორც მისი თხზულების „აგრიკოლის“ მე-9 თავიდან ჩანს, ცოლად შეირთო გნეუს იულიუს აგრიკოლას, მაშინდელი ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწისა და სარდლის, ასული. 88 წელს მას ვხედავთ პრეტორად და სეკულარულ გართობათა თხუთმეტკაციანი კოლეგიის წევრად (ანალები, XI, 11). 97 თუ 98 წლებში კონსულად ყოფილა (პლინიუს მცირე, წერილები, II, 1,6), 113—116 (თუ 111—112) წლებში კი აზიის პროვინციას გამგებლობდა, როგორც პროკონსული, რაც ერთი წარწერის ცნობით დასტურდება.

თვითონვე აღნიშნავს, „ჩემი სასამსახურო აღზევება დაიწყო ვესპასიანუსის დროს, გრძელდებოდა ტიტუსის დროს, და კიდევ უფრო წინ წაიწია დომიციანუსის დროს“ (ისტ., I, 1). ყოველივე ამის მიხედვით ასკვნიან, რომ დაახლოებით 55—56 წლებში უნდა იყოს დაბადებული. მაგრამ თვით დაბადების ადგილი უცნობია და არა თუ დაბადების ადგილი, მისი praenomen-იც ვერ დაუდგენიათ მკვლევარებს. ხელნაწერი *Mediceus*-ის თანახმად მისი პრენომენი არის „პუბლიუს“, ხოლო V საუკუნის მწერალი აპოლინარის სიდონიუსი და გვიანდელი ხელნაწერები „გაიუსს“ უწოდებენ. შესაძლებლად თვლიან, რომ იქნებ მისი მამა იყო ბელგიის გალიაში პროკურატორად მყოფი ის კორნელიუს ტაციტუსი, რომელსაც პლინიუს უფროსი ახსენებს თავის „ბუნების ისტორიაში“ (VII, 76).

ჩანს, ტაციტუსი წარჩინებული და მდიდარი ოჯახის შვილი ყოფილა, რადგან მას თავისი დროის კვალობაზე შესანიშნავი განათლება აქვს მიღებული, სახელმწიფო მოღვაწეობის სარბიელზე სრული კარიერა შეუსრულებია და მაღალი წოდების მანდილოსანიც შეუერთავს ადრევე. ამასთანავე აშკარად ემჩნევა არისტოკრატი რომაელის ამპარ-

ტავნობა — მდაბალი კლასის წარმომადგენლებსა და უცხოელთ ქედ-
მაღალი წარჩინებულის თვალთ დასცქერის.

ტაციტუსის ღრმა რიტორიკული განათლება აშკარად გამოსკვივის
მის ყველა თხზულებაში და დიდი სახელიც ჰქონია, როგორც ორა-
ტორს (შდრ. პლინიუს მცირეს წერილები, II, 1, 6; II, 11, 17). მისი
ჯველაზე აღრინდელი ნაწარმოებიც სწორედ საორატორო ხელოვნებას
შეეხება. „Dialogus de oratoribus“ „დილოგი ორატორთა შესახებ“
-- წარმოდგენს ნაშრომს საორატორო ხელოვნების დაცემის მიზეზთა
შესახებ იმპერიის ხანაში და ციცირონის სტილითაა გამართუ-
ლი. დილოგის ამბავი თითქოს 74—75 წლებში ხდება, მაგრამ შეთხზვის
თარიღი კი უცნობია. ვარაუდობენ, რომ იგი დომიციანუსის გარდაცვა-
ლებამდე (96 წ.) მაინც ვერ გამოქვეყნდებოდა. ტაციტუსის დანარჩენი
თხზულებანი ისტორიული ხასიათისაა. სანამ თავის დიდ და სახელ-
განთქმულ საისტორიო შრომებს „ისტორიასა“ და „ანალებს“ დაწერ-
და, ორი მომცრო ნაწარმოები კიდევ გამოუქვეყნებია. 98 წელს გამო-
სულად ჩანს „აგრიკოლა“, რომელიც მისი სიმამრის ბიოგრაფიას წარ-
მოადგენს და სახობო იერი აქვს. მასში მნიშვნელოვანი ნაწილი უჭი-
რავს ბრიტანეთის აღწერილობას, სადაც გამგებლად იყო ეს მოღვაწე.
დაახლოებით იმავე ხანებში გამოქვეყნებული „გერმანია“ აღწე-
რილობითი ხასიათისაა და უდიდესი მნიშვნელობა აქვს გერმანელთა
უძველესი ისტორიის შესწავლისათვის.

ტაციტუსის უმნიშვნელოვანესი თხზულებებია „ისტორია“ (Histo-
riae), რომელიც, უფრო სწორი იქნება, რომ ქართულად ვთარგმნოთ,
როგორც „ისტორიანი“ და „ანალები“ (Annales).

ისტორია იწყება ახ. წ. 69 წლის 1 იანვრიდან და აღწერილია ამ-
ბები დომიციანუსის სიკვდილამდე (96 წ.), შემდეგ კი აღუწერია ადრი-
ნდელი ხანა — ოქტავიანუს ავგუსტუსის გარდაცვალებიდან 68 წლის მი-
წურულამდე. ზოგიერთი მითითების საფუძველზე დაასკვნიან, რომ
„ისტორია“ შეთხზულია 104—109 წლებში, ხოლო „ანალებში“ უკა-
ნასკენლად 117 წლის ამბებზეა გადაკრული სიტყვა.

„ისტორია“, როგორც ფიქრობენ, 14 წიგნისაგან შედგებოდა,
რომელთაგან ჩვენამდე სრულად მოაღწია მხოლოდ დასაწყისის ოთხმა
წიგნმა და V-ს ნაწილმა. ამ თხზულებაში გადმოცემული უნდა ყოფი-
ლიყო რომის ისტორია გალბას მეორე კონსულობიდან (69 წ. ახ. წ.) დო-
მიციანუსის სიკვდილამდე (96 წ.), მაგრამ მოღწეულ ნაწილში მხოლოდ
69—70 წლების ამბებილია შემორჩენილი.

რაც შეეხება „ანალებს“, რომელიც „ისტორიის“ შემდეგ დაიწერა,
იგი მოიცავდა წინარე ხანას — ოქტავიანუს ავგუსტუსის გარდაცვალები-
დან (14 წ. ახ. წ.) 69 წლამდე — ნერონის სიკვდილამდე და მეორე სახე-

ლად ერქვა „ღვთაებრივი ავგუსტუსის გარდაცვალების შემდგომი (ისტორია)“ („Ab excessu divi Augusti“). ტაციტუსმა ალბათ ტიტუს ლივიუსის წაბადვითაც (ლივიუსის ისტორიას ჰქვია — „Ab urbe condita libri“ — „ქალაქის [ე. ი. რომის] დაარსების შემდგომი [ისტორია]“) შეარქვა ეს სახელი და თანაც თითქმის იქიდან იწყებდა თავის ანალებს, სადაც ლივიუსმა შეწყვიტა თხრობა. არც ანალებს მოუღწევია ჩვენამდე სრული სახით, გვაქვს მხოლოდ პირველი 4 წიგნი, V-ს დასაწყისი, VI დასაწყისის გარეშე, რომელნიც თითქმის სრულად შეიცავენ იმპერატორ ტიბერიუსის მეფობის ხანას. შემდეგ მიღწეულია XI—XVI წიგნები, ოღონდ XI-ეს დასაწყისი აკლია, XVI-ეს კი დასასრული. XI და XII წიგნები კლავდიუსის მეფობის ბოლო წლების ამბებს შეიცავს, XIII—XVI წიგნები კი ნერონის მეფობისას 66 წლამდე, ე. ი. გვაქვს რომის ისტორია 14—29, 31—37 და 47—66 წლებისა.

ტაციტუსი თითქმის თანამედროვეა მის მიერ აღწერილი ამბებისა, ამასთანავე, როგორც დადასტურებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, იგი ეყრდნობა დიდძალ პირველ წყაროებს (მაგ., სენატის სხდომათა ოქმებს, წარმოთქმულ სიტყვათა დედნებს, სახელმწიფო საბუთებს და სხვ.) და საკმაოდ კრიტიკულადაც ეკიდება მათ.

მიუხედავად იმისა, რომ ტაციტუსის თხრობის ცენტრში მხოლოდ რომია და პროვინციებისა და საგარეო ვითარების ზოგერთ ამბავს უმეტესწილად გაკვრით ეხება, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის საკმაოდ მნიშვნელოვანი და მოზრდილი პერიოდის მიმართ თითქმის სრულიად მოკლებული ვიქნებოდით ცნობებს, რომ ტაციტუსის ეს ზემოხსენებულ თხზულებები არაა.

ტაციტუსი გადმოგვცემს რომისა და იმ დროს მძლავრი პართიის ერთმანეთში ჭიდილს და ამ ჭიდილში იბერიისა და სომხეთის მონაწილეობის ამბებს ავგუსტუსის შემდეგდროინდელ ხანაში და განსაკუთრებით კი ნერონის დროს. მისი ცნობები ხელს გვიწყობს ფარდა ახვადოთ რომაელთა ექსპანსიონისტურ, ვერაგულ პოლიტიკას კავკასიასა და დაპყრობილ პროვინციებში.

საგანგებოდ აღსანიშნავია მისი „ისტორიის“ ცნობები ნაზატევი ანიკეტის ბელადობით მომხდარი აჯანყების შესახებ, რომელშიაც, ჩანს, მონათა ფართო მასებმა და რომაელთაგან შევიწროებულმა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მცხოვრებმა ქართველმა ტომებმა მიიღეს ძირითადად მონაწილეობა. ტაციტუსის გარდა ამ საინტერესო აჯანყებაზე სხვა არავითარი წყარო არ მოგვეპოვება. ტაციტუსი და მისი შრომები, განსაკუთრებით აღორძინების ხანიდან მოყოლებული, დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ყველა ეპოქაში

და უამრავი გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი 'მასთან დაკავშირებულ სა-
კითხებს.

ტაციტუსის ტექსტი გარდა იმისა, რომ ძალიან ფრაგმენტულად არის მოღწეული ჩვენამდე, ისედაც მძიმე მდგომარეობაშია — ყველა მისი თხზულებისათვის ფაქტიურად მხოლოდ თითო სრულფასოვანი ხელნაწერი მოგვეპოვება, დანარჩენები კი მათ პირებს წარმოადგენენ. გასათვალისწინებელია ის საყოველთაოდ აღიარებული ფაქტიც, რომ ძველ ლათინურ ხელნაწერებში საერთოდ უფრო მეტი შეცდომები ჩანს. ვიდრე ძველ ბერძნულებში, რადგან შუასაუკუნეების გადამწერებმა (ძველ ბერძნულ და ლათინურ ხელნაწერთა დიდი უმრავლესობა ამ ხანას ეკუთვნის) გაცილებით უკეთ იცოდნენ ძველი ბერძნული, ვიდრე კლასიკური ლათინური. აგრეთვე სრულიად მოკლებული ვართ ჩამოშლულას გავიგოთ, ჩვენამდე მოღწეული ესა თუ ის ტექსტი დედნის მერამდენე პირს წარმოადგენს.

საერთოდ, როგორც აღნიშნავენ, ამ მხრივ, ასეთი მძიმე ხედარი ანტიკური ხანის თითქმის არც ერთ დიდ მწერალს არ რგებია წილად. ამიტომ იყო, რომ მრავალი შეცდომით მოღწეული ტაციტუსის ტექსტი, რომლისადმიც მისი აღმოჩენიდანვე დიდ ინტერესს იჩენდნენ, ბევრი ფილოლოგიური მანიპულაციის ობიექტი გახდა და თანამედროვე გამოცემებში მოთავსებული ტექსტი ფილოლოგთა მრავალი თაობის გულმოდგინე მუშაობის წყალობითაა გამართული, მაგრამ მაინც ჯერ კიდევ ექვს იწვევს ზოგი ბუნდოვანი ადგილის ინტერპრეტაცია.

ანალების პირველი ორი წიგნისათვის მხოლოდ ერთი ხელნაწერი არსებობს ე. წ. Codex Mediceus I ანუ Laurentianus, რომელიც ვესტფალიაში აღმოაჩინეს XVI ს-ის დასაწყისში და მიართვეს პაპა ლევ X-ეს — ჯიოვანი მედიჩის, მისი გარდაცვალების შემდეგ კი მედიჩების ბიბლიოთეკაში მოხვდა. ეს ხელნაწერი IX საუკუნეშია გადაწერილი.

„ანალების“ VII—X და „ისტორიის“ V—XVII წიგნები დაკარგულია. ამ თხზულებათა დანარჩენი ნაწილებიც მხოლოდ ერთი ხელნაწერითაა ცნობილი — Mediceus II, რომელიც, ჩანს, XI საუკუნეზე ძველი არ უნდა იყოს. „გერმანია“ და „დიპლომატიკისათვის“ მოღწეულია ორი ხელნაწერით — Leidensis A, რომელსაც აგრეთვე ეწოდება Perizonianus — იმ სწავლულის სახელის მიხედვით, რომელსაც ჰუთონებია იგი, და Vaticanus B. ორივენი გადმოუწერიათ ერთი ხელნაწერიდან, რომელიც ახლა დაკარგულია, 1460 წელს კი იტალიაში ჩამოუტანიათ. „აგრიკოლასიკ“ ორი ხელნაწერი არსებობს — ვატიკანის F და Δ, რომლებიც აგრეთვე სხვა დაკარგული ხელნაწერიდანაა გადმოწერილი. დაახლოებით 1490 წელს კი ისიც იტალიაში ყოფილა ჩამოტანილი. ფიქრობენ, რომ ორავე ეს დაკარგული ხელნაწერი იმავე კოდექსის ნაწილებს წარმოადგენდა, რომელსაც Mediceus I ეკუთვნის.

ჩვენი მუშაობის დროს ახლაც იმავე პრინციპებით ვხელმძღვანელობდით, რომლებითაც აქამდე გვიმუშავია საქართველოს შესახებ უცხო მწერლების თხზულებათაგან ცნობების ამოკრებაზე — ვცდილობდით რაც შეიძლება სრულად გაგვეთვალისწინებინა ჩვენი ქვეყნის შესახებ ცნობები და ამიტომ მნიშვნელოვნად გავწიეთ ის ფარგლები, რომლებითაც შემოზღუდულან აკად. ვ. ლატიშევის ცნობილი კრებული თანამშრომლები. კერძოდ, მეტი ყურადღება მივაქციეთ ტაციტუსის თხზულებებში საკმაოდ ფართოდ გაშუქებულ მამინდელი აღმოსავლეთის ამბებს — რომისა და პართიის ურთიერთობას, აგრეთვე სომხეთისათვის დავას.

ლატიშევის ტექსტთან შედარებით, ამ რიგის შემომატებული ადგილებიდან აღსანიშნავია ანალების II წიგნის 56-ე თავში აღწერილი სომხეთის აღწერილობა, მისი პოლიტიკური მდგომარეობა — ორ დიდ სახელმწიფოს, რომსა და პართიას შორის ყოფნა და ამიტომ უთანხმოებების მიზეზად გამოსვლა მათ შორის, რომაელთა მიერ იქ პონტოს მეფის პოლემონის ძის ზენონის გამეფება არტაქსიას სახელით (ტ. I, გვ. 71).

უფრო მეტი სისრულით ამოვწერეთ სომხეთისათვის ბრძოლის ამბები 54—55 წელს, რომელიც აღწერილია ანალების XIII წიგნის 6—9 თავებში — ნერონის მზადება პართელთა წინააღმდეგ სალაშქროდ და მისი განკარგულებანი ჯარების გადაყვანის შესახებ აღმოსავლეთის საზღვრებზე. აგრეთვე XIII წიგნის 34—41 თავები, რომელთაგან ლატიშევის კრებულში მხოლოდ ფარსმანის მიერ რადამისტის მოკვლის ეპიზოდია მოყვანილი (XIII, 37). აქ მოთხრობილია 6—9 თავებში შეწყვეტილი აღმოსავლური ამბები არტაქსატას აღებამდე რომელი სარდლის კორბულონის მიერ და საინტერესოა რომაელთა აღმოსავლური პოლიტიკის დახასიათებისა და ჩვენი მეზობელი სომეხი ხალხის ისტორიის გათვალისწინებისათვის.

ამოვწერეთ 60 წელს მომხდარი ამბებიც, რომლებიც უკვე XIV წიგნის 23—26 თავებშია მოთხრობილი და ლატიშევის არა აქვს გადმოცემული. აქ იბერები სახელობითაც არიან მოხსენებულნი — აღნიშნულია, რომ (XIV, 23) კორბულონმა, რომელსაც ლაშქრობის დროს თავდასხმებით აწუხებდნენ მარდები, ქურთების მოდგმის ტომი, იბერიელები შეუსია მათ ქვეყანას, მოაოხრებინა იგი და „სხვისი (გარეშე) სისხლით მტრის თავხედობა დასაჯაო“, დამპყრობლის მედიდურობით დასძენს ტაციტუსი. აქ ერთხელ კიდევ ნათლად ჩანს სხვისი ხელით ნარის გლეჯის ცნობილი რომაული პოლიტიკა.

XV წიგნის 1—17 თავებში გადმოცემულია 62 წლის აღმოსავლური ამბები და XV წ. 24—31 თავებში მოთხრობილია 63 წლის ამბები, სადაც კვლავ რომისა და პართიის ბრძოლაა სომხეთისათვის. მაგრამ

აქ ქართველების შესახებ ცნობები უკვე აღარა გვხვდება და ჯერჯერობით თავი შევიკავებთ ამ ნაწილის გადმოღებისაგან.

ვ. ლატიშევის კრებულში აღმოსავლური ამბები რომ შეიკვეცილა— დაა წარმოდგენილი, ეს ორი გარემოებით უნდა აიხსნას: ერთი — რომ მათ განსაკუთრებით სკვით-სარმატთა ისტორიის მასალები უფრო აინტერესებდათ, მეორე კიდევ ალბათ ის, რომ — რუსულად არსებობს ტაციტუსის თხზულებათა სრული თარგმანებიც და დაინტერესებულ პირთ იმითაც შეუძლიათ ისარგებლონ. მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს თარგმანები ხშირად სცოდავს სიზუსტის მხრივ გარე-გნული ლიტერატურული გამართულობის ხარჯზე.

გარდა ამისა, რომ ლატიშევის კრებულში მოთავსებულ ცნობებს მივუმატებ ზოგი რამ, საჭიროდ ვცანით მცირე ნაწილი, ლატიშევის კრებულში მოყვანილი მასალისა ჩვენ არ მოგვეტანა, რადგან იქ ლაპარაკია ჩვენს ქვეყანაზე ტერიტორიულად ძალიან დაშორებულ ამბებზე. ასე მაგალითად, არ მოგვეტანია მოკლე ცნობა II წიგნის 65-ე თავიდან იმის შესახებ, რომ თრაკიის მეფე რესკუპორიძმა ბასტარნებსა და სკვითებთან ომის საბაბით ახალი ქვეითი და ცხენოსანი ჯარით გაიძლიერა თავი. ეს ამბავი დაახლოებით შავი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის იქით ხდება და, ჩვენის აზრით, შეიძლება შეველიოთ.

ასევე შორეული და ეპიზოდურია მეორე ცნობაც, რომელიც უყურადღებოდ დავტოვეთ და ეხება კონსულ გენიუს ლენტულუსისათვის ახ. წ. II ა. გეტებზე გამარჯვების აღსანიშნავად ტრიუმფის გამართვას. მაგრამ ამასთანავე მოვიყვანეთ ცნობები ბოსფორის მეფის მითრიდატეს შესახებ (XII, 15—21), რომელიც ეწინააღმდეგებოდა რომაელებს და ამბები ეხება შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს — ჩვენს ქვეყანასთან ახლოს მყოფ ადგილებს.

ქართული ტომების ხსენებას პირველად ვხვდებით ტაციტუსის „ანალების“ II წიგნში: პართელების ყოფილ მეფე ვონონს (Voionnes), რომელიც კილიკიაში ჰყავდათ შეპყრობილი, უცდია გაქცევა სომხეთში, მერე კი ალბანებთან, პ ე ნ ი ო ხ ე ბ თ ა ნ და სკვითებთან გადასვლა (II, 68).

IV წიგნში, იქ, სადაც პროვინციების დასამორჩილებლად ჩაყენებულ რომის ლეგიონების რაოდენობაზეა საუბარი, ნათქვამია, რომ ოთხ ლეგიონს უჭირავს მთელი ტერიტორია სირიიდან მოყოლებული ეფრატამდე ი ბ ე რ თ ა, ალბანთა და სხვა მეფეთა მეზობლად (accolis), რომელნიც უცხოთა მბრძანებლობისაგან (externa imperia) ჩვენი ძლევამოსილებით (magnitudine nostra) იფარავენ თავსო (IV, 5).

VI წიგნში ჯერ მოყვანილია ცნობა იმპერატორ ტიბერიუსის გადაწყვეტილების შესახებ, რომ მან მოინდომა სომხეთის ტახტზე დაეს-

ვა მაშინდელი იბერთა მეფის ფარსმანის ძმა მითრიდატ იბერიელი, რომელიც რომში იმყოფებოდა იმ დროს და შეერიგებინა იგი მისი ძმა ფარსმანისათვის (VI, 32), შემდეგ კი მომდევნო თავებში (VI, 33—36) გადმოცემულია სომხეთის ტახტისათვის ქიშპობა და ბრძოლა რომსა, იბერიასა და პართიას შორის.

საინტერესოა აქ ერთი დეტალი: ფარსმან იბერთა მეფის საქმეში ჩაურევლად და დაუხმარებლად ტიბერიუსს თითქოს არა აქვს ამ წამოწყების წარმატების იმედი. იბერია ამ დროს მომძლავრებული სახელმწიფო ჩანს, რომელიც აქტიურად ებმება საერთაშორისო პოლიტიკურ ასპარეზზე გამართულ კიდილში და, შეიძლება ითქვას, გარკვეულ ხანასა და ფარგლებში წამყვან როლსაც ასრულებს.

VI წიგნის 33-ე თავში მოთხრობილია უკვე საქმის დაწყება: მითრიდატმა ფარსმან იბერთა მეფე შეაგულიანა ხელი შეეწყო მისთვის. იბერები მართლაც დიდი ლაშქრით შეიჭრებიან სომხეთში და ხელთ იგდებენ ქალაქ არტაქსატას (არტაშატს). ამის გაგებაზე პართიის მეფე არტაბანი შურის საძიებლად გზავნის თავის მეორე ვაჟს ოროდს პართელთა ჯარით. ფარსმანი იხმარიებს ალბანებს და სარმატებსაც მოუწოდებს, რომელნიც სწრაფად გადმოჰყავთ კასპიის გზით სომეხთა წინააღმდეგ, პართელების მიერ დაქირავებულთ კი აღარ უშვებენ, რადგან მათთვის ჩაკეტეს გადმოსასვლელი; ერთადერთი გამოსავალი ალბანთა მთასა და ზღვას შორის კი ზაფხულობით გაუვალნი იყო, რადგან ზღვა ფარავდა ხოლმეო.

აქ მოხსენებული კასპიის გზის შესახებ დიდი დავაა. ბოლო დროს გამოქვეყნებული შრომის ავტორი ამ საკითხის შესახებ აკადემიკოსი ი. მანანდიანი (О местонахождении Caspia via и Caspiae Portae, Ист. Зап., XXV, 1948, стр. 59) თვლის, რომ ეს კასპიის გზა და კარი იყო კოლხეთიდან სომხეთში გასასვლელი მტკვრის შენაკად აბოციის წყლის გაყოლებით, რაც, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს მართალი. ტაციტუსი ისე გარკვევით ამბობს აქ სარმატთა ერთი ნაწილის კასპიის გზით შემოშვებისა და მეორე, პართელთა მომხრე, ნაწილისათვის კი გზის ჩაკეტვის შესახებ, და ამასთანავე დარუბანდის (ალბანეთის) გასასვლელსაც ახსენებს, რომ ამნაირ აღწერილობაში საეჭვო არ უნდა იყოს ამ კასპიის გზისა და დარიალის გზის იგივეობა. ამ აზრისა იყო ჯერ კიდევ პროფ. ვ. ი. მოლდესტოვი და ბევრი სხვაც, აკად. ი. მანანდიანმა კი კიდევ საკამათო გახადა, ასე რომ საჭირო იქნება კიდევ უფრო ვრცლად დასაბუთება ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებისა.

VI წიგნის მომდევნო, 34-ე თავში აღწერილია პართელთა და იბერიელთა ბრძოლა. პართელთა სარდალი ოროდი თავს იკავებდა ბრძოლისაგან, ფარსმანი კი უტევდა და იწვევდა მტერს საბრძოლველად.

აქ ნათქვამია, რომ პართელთა მთავარი ძალა ცხენოსან ჯარში იყო, მთავორიან ადგილებში მცხოვრები იბერიელები და ალბანელები კი გასაგირსა და ამტანობას უფრო შეჩვეულნი იყვნენო. მეგრე ჩართულია არგონავტთა მითის ის ვერსია, რომლის მიხედვითაც ეს ხალხები თესალიელთა შთამომავლებად არიან გამოცხადებულნი.

საინტერესოა მოწინააღმდეგეთა სარდლების ოროდისა და ფარსმანის სიტყვათა შინაარსი, რომელთაც მოკლედ გადმოსცემს ტაციტუსი. ოროდს ულაპარაკნია თავისი ლაშქრის წინაშე პართელთა ბატონობის შესახებ მთელ აღმოსავლეთზე, არშაკიდთა ბრწყინვალეობაზე და ამის საწინააღმდეგოდ მიუთითებია იბერთა მღაბობაზე (*ignobilem*) და მათ მიერ ნაქირავეები ჯარის ყოლაზე. ფარსმანი კი მიმართავს თავისიანებს: აქამდე თავისუფალნი ვიყავით პართელთა ბატონობისაგან და რაც უფრო ვეცდებით, მით უფრო დიდ სახელს მოვიპოვებთ გამარჯვებულნი, ხოლო თუ ზურგი ვიბრუნეთ, სირცხვილსა და ხიფათში ჩავცვივდებითო. ამასთანავე მიუთითებს თავისიანების მრისხანე დასტას (*horridam aciem*) და ოქროთი მოსირმულ მედების (პართების) რაზმებს და ამბობს: აქ ვაყაყაყები არიან, იქ კი ნადავლიო. ერთი სიტყვით, იბერთა მეფე მტკიცედ და ძლიერად გრძნობს თავს და ვაგლახად არავის დაეჩაგვრინება.

შემდეგ თავში (VI, 35) სურათოვნად არის აღწერილი პართელთა ძლევა და ალბანელთა და იბერთაგან მათი ცხენებიდან ჩამოყრა და ტყვევნა; ფარსმანისა და ოროდის ორთა ბრძოლა და ფარსმანისაგან პართელთა სარდლის დაქრა, რის გამოც ხმის გავარდნა, ოროდის სიკვდილის შესახებ, ამიტომ პართელებმა კიდევ დასთმეს ბრძოლის ასარეზი.

ამავე წიგნის 36-ე თავში მოთხრობილია პართიის მეფის არტაბანის მთელი თავისი სამეფოს ჯარებით გამოლაშქრება იბერებზე შურის საძიებლად, მაგრამ ტაციტუსი აღნიშნავს, ადგილმდებარეობის მცოდნე იბერიელები უკეთ იბრძოდნენო. ამასთანავე რომის სარდალ ვიტელიუსს ხმა დაუგდია, თითქოს მესოპოტამიაში შექრას აპირებდა და რომაელებთან მოსალოდნელი ომის საფრთხითაც შეუშინებია. ამიტომ არტაბანი დახსნია იბერიას და სომხეთსაც.

ამის შემდეგ იბერია-სომხეთის საქმეებს ტაციტუსი უბრუნდება კიდევ XI წიგნის მე-8 თავში; რომელშიაც მოთხრობილია, რომ 47 წ. ახ. წ. მითრიდატი, რომელიც სომხეთზე მბრძანებლობდა და რომელიც იმპერატორ გაიუს კალიგულას შეპყრობილი ჰყავდა რომში*, იმპერა-

* კალიგულას მიერ მითრიდატის ტყვედ ყოლის ამბავი რომში, ეტყობა, გადმოცემული ყოფილა „ანალების“ დაკარგულ ნაწილში. მითრიდატის ტყვეობის ამბავს დიონ კასიოსის (LX, 8) და სენეკას (დიალოგთა IX წიგნი, XI, 12) ცნობებიც ადასტურებს.

ტორ კლავდიუსის რჩევით და თავის ძმა ფარსმანის იმედით დაბრუნდა სომხეთს. ადრე ფარსმან იბერთა მეფე თურმე ატყობინებდა კიდევ მას, ჰართიაში არეულობა არის ტახტის მემკვიდრეთა შორის და ხელსაყრელი დროა სომხეთის კვლავ ხელში ჩასაგდებად. მართლაც მითრიდატმა ისარგებლა ამ ხელსაყრელი შემთხვევით (XI, 9), რომაელთა და იბერთა ჯარების დახმარებით კვლავ დაეპატრონა სომხეთის ტახტს და არც თვით სომხებს-ღა გაუწევიათ დიდი წინააღმდეგობა.

ეტყობა რამდენიმე წელს მშვიდობიანად უმეფია მითრიდატს სომხეთში, მაგრამ XII წიგნის 44-ე თავში ტაციტუსი უკვე გადმოგვცემს სომხეთსა და იბერთა შორის 51 წელს ომის ატეხის ამბავს, რომელიც პართელებსა და რომაელებს შორის აშლილობისა და უთანხმოების მიზეზიც გამხდარა. აქვე ჩართულია პართიის იმდროინდელი მეფის, ფარსმან იბერიელისა, მითრიდატის და ფარსმანის ძის რადამისტის საჭმეთა ვითარებანი და ომის ატეხის მიზეზები.

ტაციტუსის თქმით, პართელთა ტომებზე მბრძანებლობდა ვოლოგეზი, ბერძენი ხარკის შვილი და ძმების თანხმობით ჰქონდა მიღებულნი მეფობა. იბერიელებზე ფარსმანი მეფობდა მამაბაპური უფლებით (*vetusta possessione*), ხოლო სომხები (არმენია) იმისი ძმა მითრიდატს ეპყრა, რომაელთა შემწეობით (*opibus nostris*). ფარსმანს ჰყავდა ვაჟი-შვილი, სახელად რადამისტი (ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს წარმოადგენს ქართული „როდამი“-ს ლათინურ დამახინჯებულ ფორმას, იხ. მისი ქართ. ერის ისტ., ტ. I, მეოთხე გამ., გვ. 170), ლამაზი, თვალტანადი, შესანიშნავი ძალ-ღონის მქონე და მშობლიურ ცოდნა-ხელოვნებაში (*patrias artes*) განსწავლული, რომელსაც მეზობლებში დიდი სახელი (*clara fama*) ჰქონდა გავარდნილი. იგი ისე ცხარედ და ხშირად ჩიოდა, მამაჩემის სიბერის გამო იბერთა სამეფო დამცრობილი რჩებაო, რომ ზრახვებს ვერა მალავდა. ამიტომ ძალაუფლების ხელში ჩაგდების მოწადინე ხალხის საყრდელი ჭაბუკით შეფიქრიანებულმა (*meluens*) ხანში შესულმა ფარსმანმა სხვა იმედებისკენ მიმართა მისი გულისყური (*aliam ad spem trahere*) და სომხეთზე მიუთითა; თან გაიხსენა, რომ პართელები რომ გაჰყარეს, მან თვითონ მისცა იგი მითრიდატს. ამასთანავე ურჩია შვილს, ძალის ხმარებას მოერიდო, უკეთესია ხერხიანობა (*dolum*), რათა უეცრად ვძლიოთო. რადამისტი გაემგზავრა ბიძასთან და მართლაც ჩუმად მიიმხრო მისი დიდებულები.

აქ გვინდა შევჩერდეთ რადამისტ-მითრიდატის ოჯახებს შორის ნათესაობისა და ურთიერთშორის ქორწინების ფაქტების იმ ანალიზზე, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილს აქვს განხილული თავის სამართლის ისტორიაში (წიგნი I, 1928, გვ. 164). გამოჩენილი მეცნიერი, როცა ცოლქმრობისა და ქორწინების წესების შესახებ მსჯელობს საქართველოში, განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს ტაციტუსის ცნობებს

იმის შესახებ, რომ „სამეფო საგვარეულოში მახლობელ ნათესავთა შორის ქორწინება აკრძალული არა ყოფილა და ეს „ენდოგამია“ ალბათ სპარსული მახდენარობის გავლენის შედეგი უნდა იყოსო“ და რომ ტაციტუსს აღნიშნული აქვს იბერთა მეფე ფარსმანის ქალი ცოლად ჰყავდა ნისსავე ბიძას მიჰრდატსო (ანალ. XII, 44, 46). ამ საბუთზე ისიც შეგვეძლო დაგვემატებინა, რომ ფარსმანის ძეს რადამისტს კიდევ ცოლად ჰყავდა იმავე მიჰრდატის ასული, ე. ი. თავისი ბიძაშვილი ზენობია. ახლო ნათესავთა შორის ქორწინების მაგალითების შესახებ ცნობები ჩვენი ძველი ისტორიიდან მცირეა და ტაციტუსის ცნობა ამ მხრით წინაშეწინაა.

ამ ჩვეულების შესახებ ცნობები დაცულია პეტრე იბერის ასურულ ცხოვრებაში და კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში (De administrando imperio, c. 45). ივ. ჯავახიშვილი ამასთანავე დასძენს: „მაგრამ ენდოგამია მხოლოდ წარჩინებულ საგვარეულოებში იყო ხოლმე, საერთო მოვლენად იგი არ ყოფილა“ (გვ. 165);

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად სისხლით ახლო ნათესაობისა და მოყვრობისა, რადამისტმა ტანტისათვის ძიების საქმეში დიდი ვერაგობა და ცბიერება გამოიჩინა და ამ მიზნის მისაღწევად საკუთარი და დაღისწულებიც არ დაინდო.

ბიძის დიდებულთა მიმხრობის შემდეგ რადამისტი უკვე აშკარად წაუძღვა მამის მიერ მიცემულ ლაშქარს ბიძის წინააღმდეგ (XII, 45), რადგან ფარსმანმა მოიმიზეზა, მე რომ ალბანთა მეფეს ვებრძოდი და მშველელად რომაელთა მოხმობა მინდოდა, შენ დამიშალეო და ახლა სამაგიერო უნდა გადაგიხადო. უეცარი თავდასხმით დამფრთხალი მითრიდატი გორნეასის (ახლანდელი გარნისის) ციხეში შეიკეტა, რომელიც მაგარ ადგილას იდგა და რომაელთა მეციხოვნე ჯარიც იყო შიგ პრეფექტ ცელიუს პოლიონის და ასისტავ კასპერიუსის მეთაურობით. რაკი ძალით ვერ აიღო ციხე, რადამისტმა მოისყიდა ვერცხლმოყვარე პრეფექტი, რომელმაც მოტყუებით დაიყოლია მითრიდატი ზაფხე (XII, 46). ტაციტუსის ამ ადგილიდან ჩანს, რომ მითრიდატი დაქორწინებული ყოფილა თავისი უფროსი ძმის ფარსმანის ასულზე და თვითონ კიდევ სიმამრად (socer) ეკუთვნოდა რადამისტს.

მშვიდობიანად საქმის მოგვარებით დაიმედებული მითრიდატი ციხიდან რომ გამოვიდა, რადამისტმა დიდი ალერსით მიიღო და იქვე ახლოს ტყიანში შეიწვია მსხვერპლის შეწირვისა და ღვთაებათა წინაშე სამშვიდობო ხელშეკრულების დასადებად (XII, 47).

აქ მოყვანილია ამბავი, რომ მეფეებს ჩვეულებად აქვთ, ხელშეკრულების დადების დროს გადააჯვარდინონ მარჯვენა ხელები, გადააბან ერთმანეთს ცერები (pollices) და როცა სისხლი მოაწვებათ ძარღვებში, ოღ-

ნავი ჩხვლუკით (*levi ictu*) დაიდნენ მას და მერე ერთმანეთს აულოკავნო. ამ ცერემონიის შესრულების დროს ხელების გადაშეშევილი კაცი განგებ დავცა, მოეჭიდა ფეხთ მითრიდატს და ისიც დასცა. მერე სხვებიც წაესიენ, შეიპყრეს და ბორკილი დაადეს. მითრიდატი და მისი ცოლ-შვილი, ე. ი. რადამისტის ბიძა, და და დისწულები, ამ ტახტის მაძიებელმა, პატივმოყვარე კაცმა, ტაციტუსის თქმით, მრავალი მძიმე ტანსაცმლის თავზე დაყრით მოახრჩობინა.

რომის პოლიტიკის დახასიათებისათვის, უცხო ქვეყნების მიმართ, ფრიად საინტერესო და რელიგიურ სურათს იძლევა ტაციტუსი მომდევნო თავში (XII, 48). როცა სირიის მმართველმა უმიდიუს კვადრატუსმა გაიგო მითრიდატის ლალატით გაცემისა და მისი სამეფოს მკვლელთა ხელში გადასვლის ამბავი, თათბირი გამართა, რა ვქნათ, უნდა ვიძიოთ შური თუ არაო. ტაციტუსის თქმით, სახელმწიფოს პატივზე ცოტა ზრუნავს, უმეტესობა თავის ტყავზე ფიქრობსო (*plures tuta disserunt*), და მერე მოაყოლებს რომაელთა თათბირის შემდეგ გამოტანილ დასკვნით გადაწყვეტილებას, რომელიც მტაცებლური, მონათმფლობელური რომის სახელმწიფოს შესანიშნავად გამოთქმულ კრედოს წარმოადგენს: „უცხოთა ყველა ბოროტმოქმედებას სიხარულით უნდა შევეგებოთ, ღვარძლის (*odium* — შურის) თესლიც კი უნდა მოვაბნოთ, როგორც ხშირად რომის ხელმწიფენი იმავე სომხეთს წყალობის სახით ბარბაროსებში შფოთის ჩამოსაგდებად გააბოძებდნენ ხოლმე. ჰქონდეს რადამისტს თავისი ხვედრი, ვინაიდან მოძულებული და შერცხვენილი უფრო მეტად ხელსაყრელი იქნება იგი ჩვენთვის, ვიდრე სახელოვნად გაძევებული (*cum gloria depulsus foret*)“ ასე, რომ რომაელები მალე სინდისის ქენჯინს გარეშე შეურიგდნენ ამას და თავისთვის უფრო სასარგებლოდაც მიიჩნიეს. რადამისტთან გაგზავნილი ბობოლა რომაელი მოხელეები მხოლოდ საკუთარი ხელის მოთბობაზე ფიქრობენ (XII, 49).

ვოლოგეზმა, პართიის მეფემ, მოინდომა სომხეთის კვლავ უკან დაბრუნება, რათა იგი თავის ძმა ტირიდატისთვის მიეცა. შეიქრა სომხეთში, გააძევა იბერები და დაიპყრო ქალაქები არტაქსატა და ტიგრანოკერტი. მაგრამ სუსხიანი ზამთრის, სურსათის ნაკლებობისა და დამასუსტებელი სენის (*tabes*) წყალობით ვოლოგეზმა ხელი აიღო განზრახვაზე. დატოვებულ სომხეთში კვლავ შეიქრა რადამისტი და სასტიკად გაუსწორდა ქვეშევრდომ სომხებს, როგორც მოლაღატეებს და ისინი თუმცა მონობას ჩვეულნი იყვნენო (*quamvis servitio sueti*), მოთმინების ფიალა აღევსოთ, აჯანყდნენ და შემოერტყნენ მეფის სასახლეს (XII, 50).

რადამისტი იძულებული გახდა ცოლითურთ ძლივს გაესწრო. მაგრამ ცხენებით ჰენების დროს მისი ფეხმძიმე მეუღლე უქეიფოდ შეიქნა, ველარ შესძლო სიარული და რათა ვინმეს ხელთ არ ჩავარდ-

ნოდა, თვით ქმარმა დაჰკრა ხანჯალი და გადაადგო არაქსში, თვითონ კი საქართველოში მამასთან მოაშურა. ამასობაში მისი სულთმობრძევი ცოლი ზენობია მწყემსებმა იპოვნეს, მოასულიერეს და არტაქსატს მიეყვანეს, იქიდან კი ტირიდატს მიჰგვარეს, რომელმაც თავაზით მიიღო ცგი.

XIII წიგნი (XIII, 6) ტაციტუსი გადმოსცემს: 54 წ. დასასრულს გავრცელებულა ხმა, რომ პართელები კიდევ შეიჭრენ სომხეთში; რადამისტმა, რომელიც ხშირად ხან ეუფლებოდა ამ სამეფოს, ხან ილტვოდა იქიდან, ახლაც აარდა თავი ომსო. შემდეგ თავში ლაპარაკია ნერონის მიერ გაცემულ ბრძანებაზე პართელთა წინააღმდეგ გასალაშქრებლად. მაგრამ ვოლოგოზს თავისივე შვილი ამხედრებია, პართელებს უომრად დაუცლიათ სომხეთი (XIII, 7).

ამის შემდეგ, დაახლოებით 58 წელზე ცოტა ადრე, როგორც იმავე წიგნის 37-ე თავშია მოხსენებული, ფარსმანს მოუკვლევინებია თავისი ვაჟი რადამისტი, როგორც თითქოს მოღალატე (quasi proditore) და, როგორც ტაციტუსი ამბობს, რათა ჩვენთვის (ე. ი. რომაელებისათვის) ერთგულება დაემტკიცებინათ, ხოლო სომხებისადმი ძველ სიძულვილს (vetus odium) კი განაგრძობდაო (exercebat). მერე აბოლოებს: მაშინ იყო, რომ რომელთადმი ყველაზე მეგობრულად განწყობილმა მოსხთა ტომმა სომხეთის მივარდნილი კუთხეები დაარბიაო.

ტაციტუსის თხზულებათა სხვა ადგილებიდან განსაკუთრებით დიდად საყურადღებოა „ისტორიის“ III წიგნი, რომელშიაც გადმოცემულია ანიკეტის აჯანყების ამბავი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ძირითადად ძველი კოლხეთის რაიონში. ეს აჯანყება, როგორც ჩანს, მიმართული იყო რომის დამპყრობელური პოლიტიკის წინააღმდეგ და სოციალური საფუძველიც უნდა ჰქონოდა. ამას ადასტურებს ნაწილობრივ ისიც, რომ აჯანყების ბელადის როლში მონა-ბარბაროსი გვევლინება და არა რომელიმე მეფე ან სატომო ბელადი.

ტაციტუსი მოგვითხრობს (ისტ., III, 47): „უცბად პონტოში იარაღი აღმართა ბარბაროსმა მონამ, ოდესმე სამეფო ფლოტის მეთაურმა. ეს იყო ანიკეტი, პოლემონის აზატი, რომელსაც წინათ დიდი გავლენა ჰქონდა (praepotens). ხოლო მას შემდეგ, როცა სამეფო პროვინციად გადაიქცა, ცვლილება არ მოსწონდა (mutationis impatiens). ვიტელიუსის სახელით მიიმხრო პონტოს გარშემო მცხოვრები ტომები, ნადავლის დაპირებით გადაიბირა აგრეთვე ყველაზე ლატაკნი (egentissimo), ანაზღად შეიჭრა დიდი გუნდით პონტოს უკიდურეს სანაპიროზე (extremo orae) ბერძნების მიერ დაარსებულ ძველთაგან სახელგანთქმულ ქალაქ ტრაპეზუნტში. იქ ამოყლიტა კოპორტა, რომელიც წინათ მეფის შესაწევნად იღვა (regium auxilium), მერე მათ რომის მოქალაქეობა უბოძეს და ჩვენებური დროშები და იარაღი მიეცათ, ბერძნული

სიზარმაცე და თავაწყვეტილობა (licentiam) კი შერჩათ. ანიკეტმა ცეცხლი წაუკიდა ფლოტს, აბუჩად აგდება დაუწყო დაცარიელებულ ზღვას, რადგან მუციანუსმა საუკეთესო ლიბურნული ხომალდები და ყველა ჯარისკაცი ბიზანტიონს გადაიყვანა. ამიტომ ბარბაროსები ამპარტავნად (contemptim) დაეხეტებოდნენ (vagabantur) სასწრაფოდ გაკეთებული ნაევებით — სახელად „კამარებით“ და მერე აღწერილია ეს კამარა და ნათქვამია, რომ რკინის და სპილენძის შესაკრავების გარეშეა გაკეთებული; დაბალი გვერდები აქვს, ბრტყელი ძირი. ზღვის აღლელების დროს ფიცრებს უმატებენ სიმალღეში და სახურავივით გადახურავენ. ხმელეთზე მიდგომა კი ორივე მხრიდან შეუძლიაო.

შემდეგ თავში გადმოცემულია (III, 48) ვესპასიანეს (69—79 წწ. ახ. წ.) ღონისძიებანი (ვესპასიანეს დროს მოხდა ხომ ეს აჯანყება) აჯანყების ჩასაქრობად. მას საგანგებოდ ამოუჩრჩევია ლეგიონებიდან რაზმები და მათი მეთაური ნაცადი მეომარი ვირიდიუს გემინუსი. იგი თავს დაესხა დაშლილსა და ნადავლის ძებნით გაფანტულ მტერს და ნაევებში შერეკა. მერე სასწრაფოდ ააგო ლიბურნული ხომალდები და მდინარე ხობოსის შესართავში დაეწია ანიკეტს, რომელსაც სედოხეზთა მეფის ღვარველობის ქვეშ უშიშრად მიაჩნდა თავი, რადგან ფულითა და საჩუქრებით მოკავშირეობაზე დაიყოლია. პირველად მეფე ანიკეტს მუქართა და იარაღით იცავდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ლალატის ჯილდოსა და ომს შორის არჩევანი მოსთხოვეს, ბარბაროსებისათვის ჩვეული ვერაგობით შეუთანხმდა ანიკეტის დალუპვაზე და შეხიზნულები გადასცა. მონათა ომი ასე დამთავრდა.

სედოხეზების სახელით ცნობილი ტომი სხვა წყაროთი არ ვიცით. ფიქრობენ, რომ ეს სანიგების ან სვანკოლხების ტომი უნდა იყოს. აკად. ს. ჯანაშია პირდაპირ სამეგრელოს ამბობს ანიკეტის შეხიზვნის ადგილად, მართლაც მდინარე ხობოსიც ხომ ამ ადგილებში იგულისხმება.

ტაციტუსის, როგორც ძველი საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი პირველხარისხოვანი წყაროს, სრული შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვა მისი წინამორბედი და მომდევნო რომაელი ისტორიკოსების ცნობების გათვალისწინებასაც საქართველოს შესახებ, რომელთა მიმოხილვაზეც საკმაოდ ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება, როგორც აღვნიშნავთ, რასაკვირველია, მეტ-ნაკლები სისრულით.

ამ თვალსაზრისით ერთ-ერთი პირველთაგანია ოვიდიუსი (ძვ. წ. 43 — ახ. წ. 18), ავგუსტუსის თანამედროვე სახელოვანი პოეტი, რომელმაც თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე გაატარა გადასახლებაში და ჩანს, საერთოდ კარგად იცნობდა შავი ზღვისპირეთს და კერძოდ მის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები

ქართველი ტომების ვითარების შესახებაც საკმაოდ საინტერესო ცნობები მოეპოვება.

ოვიდიუსმა დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დასტოვა, რომელშიაც დიდძალ მითოლოგიურ მასალას იყენებს და ხშირად მისდევს ისეთ ვერსიებს, რომელთა თავდაპირველ წყაროს ჩვენამდე აღარ მოუღწევია. ამ მხრით საინტერესოა შავი ზღვისპირეთის მითების მიხედვით ინტერპრეტაცია, განსაკუთრებით არგონავტთა და პრომეთესის თქმულებების ზოგი ეპიზოდისა, რომელთა შესახებაც პოეტის სქოლიასტები ზოგიერთ ნაწილში კლასიკური ხანის მწერლობისაგან განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან.

არგონავტთა და პრომეთესის მითების ეპიზოდების ოვიდიუსისეული გადმოცემების სრულად დაფასებისათვის საჭიროა ამ საკითხის სპეციალური და გულმოდგინე შესწავლა და მისი ცნობების შეწამება ყველა მასზე აღრინდელი და შემდეგდროინდელ მწერალთა ცნობებთან. ამჟამად მხოლოდ ის შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ განსაკუთრებით არგონავტთა მითის ეპიზოდებს ძალიან ხშირად ეხება და საკმაოდ მოზრდილ ადგილებსაც უთმობს თავის თხზულებებში.

ამ მხრით პირველ ყოვლისა საყურადღებოა „პეროიდები“ (გმირი ქალების წერილები), რომელშიაც ორი წერილის (VI — ჰიპსიპილესი იაზონისადმი და XII — მედეასი იაზონისადმი) უდიდესი ნაწილი სწორედ არგონავტთა მითის ამბებს გადმოსცემს.

ასევე მთელი ეპიზოდია მიძღვნილი არგონავტთა მითისადმი „მეტამორფოზების“ VII წიგნში („იაზონი და მედეა“), რომელშიაც ყურადღებას იპყრობს საკმაოდ თავისებური ცნობა მდინარე ფაზისის შლან-ქიან-ქეშიანობის შესახებ (ნათქვამია: „მიაღწიეს შლამიანი ფაზისის სწრაფ მდინარეს“), რასაც სტრაბონიც ადასტურებს, მაგრამ აპოლონ როდოსელის „არგონავტიკაში“ კი არ შეინიშნება.

არგონავტთა მითის ეპიზოდებისადმი მიძღვნილი ოვიდიუსის „სევდიანი სიმღერების“ ზოგი ადგილიც, მაგალითად II-I წიგნის მთელი მე-9 სიმღერა, სადაც მოთხრობილია მედეას ძმის მოკვლის ვერსია, რომელსაც უკავშირებს თავისი გადასახლების ადგილის — „ტომი“-ს ეტიმოლოგია.

„პონტოსიდან გამოგზავნილ წერილებში“ არგონავტთა მითს ეხება I წიგნის მე-4 ლექსი; აგრეთვე „კალენდრის“ III წიგნი (ფრიქსისა და ჰელას ეპიზოდი).

პრომეთესის მითის გადმოცემასთან დაკავშირებით საყურადღებოა პრომეთესის გადასახლების ადგილად კავკასიონის მთის მოხსენიება, რაც მისი თხზულების „იბის“-ის (სტრ. 291—2) კომენტარიებშია გამოთქმული. ეს ცნობა მნიშვნელოვანია პრომეთეს-ამირანის თქმულე-

ბის წარმოშობის ადგილის გარკვევისათვის, ვინაიდან ასეთ მითითებას არც თუ ბევრი ძველი მწერლის თხზულებებში ვხვდებით.

არგონავტა მითის ადგილებს გაკვრით ეხება „ი ბ ი ს“-შიაც (სტრიქონები 435—442) და საინტერესოა, რომ ამ ადგილის განმარტებისას სქოლიასტს მოჰყავს მედეას მოკლული ძმის სახელად სხვა წყაროებით დაუმოწმებელი სახელი — ა რ პ ა გ ი, რომელიც ძველი საქართველოს ზოგიერთი ისტორიული პირის სახელთა დაბოლოებას უფრო უახლოვდება (შდრ. არტაგი, საურმაგი და სხვ.). ჩვეულებრივ მედეას ძმის სახელად ძველი მწერლები ასახელებენ აბსირტს, ეგიალიოსს, ფაეტონს და სხვ.

„პ ო ნ ტ ო ს ი დ ა ნ გ ა მ ო გ ზ ა ვ ე ნ ი ლ წ ე რ ი ლ ე ბ შ ი“ მოხსენებული არიან პენიოხები და აქაელები (IV, 10), როგორც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მცხოვრებნი, რომელნიც თავიანთი გაბედული თავდასხმებით შიშის ზარს სცემდნენ არა მარტო შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროებს, არამედ ჩრდილოეთის მხარეში მოგზაურ მეზღვაურებსაც. ამავე წერილში ჩამოთვლილია შავ ზღვაში ჩამდინარე მდინარეთა სახელები, მაგალითად, პენიუსი (რომელსაც სანიგთა და პენიოხთა საზღვარზე მომდინარედ თვლიან). ჰიპანისი, ჰალისი, ფაზისი და სხვ.

დიდად საინტერესოა ოვიდიუსის ცნობები ელინისტური კოლონიების იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ. მართალია ეს ცნობები შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ქალაქ-ახალშენებს ეხება, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ბევრი რამ მათ ცხოვრებაში ანალოგიური უნდა ყოფილიყო შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების მსგავსი ქალაქებისთვისაც, რომელნიც ადგილობრივი ტომებით მკიდროდ გარემოცულნი ნელ-ნელა ითქვიფებოდნენ მათში როგორც ეთნიკური, ისე კულტურულ-პოლიტიკური მიმართულებით.

ოვიდიუსი ჩივის, რომ მას ბარბაროსთა შორის გადაავიწყდა თავისი დედაენა — ლათინური, რადგან გეტური და სარმატული ისწავლა („სევდიანი სიმღერები“, V, 12); რომ მხოლოდ ცოტასღა შემორჩა ბერძნული ენის მცირეოდენი ცოდნა (იქვე, V, 7); რომ მის გარშემო მხოლოდ თრაკიული და სკვითური ლაპარაკი ისმის და მას ალბათ ახლა გეტურად უფრო შეეძლება ლექსების წერა (იქვე, III, 14); რომ ომის მოყვარულ ტომებით გარშემორტყმულ ქალაქში შიშითა ძრწის იგი (იქვე, III, 11); რომ მართალია ქალაქს გალავანი არტყია, მაინც ეშინიათ თვით ქალაქის შიგნით მყოფი, ბერძნებთან შერეული, ადგილობრივი მცხოვრებლებისა და რომ „ბარბაროსები“ მათთან სრულიად გაუცალკევებლად ცხოვრობენ და სახლების უმეტესობაც მათ ეკუთვნის (იქვე, V, 10).

ოვიდიუსი გარკვევით აღნიშნავს, რომ იქაურები დიდად არაფრად ავლდებენ რომის ძლიერებას და რომ არ ეშინიათ რომის იარაღისა („პოეტოსიდან გამოგზავნილი წერილები“, I, 2).

ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ოვიდიუსის „სეკლიანი სიმღერები“ ერთი ადგილი (II, 196—200), რომლის წაკითხვაც სადავოდ არის გამხდარი. მოხსენიებული არიან ხალხები, რომელთაც ძლივს აკაცებს მდინარე დუნაი და დასძენს: მე რომ ვცხოვრობ, ეს ყველაზე უკიდურესი ქვეყანაა, სადაც რომის კანონები ძლივს ბოგინებსო. ჩამოთვლილ ხალხებში იხსენება სიდონები, კოლები და ტიბარენთა ურდოები. ეს ადგილი სპეციალურ ჩაკვირვებას მოითხოვს და ძნელია საკითხის საფუძვლიანად შესწავლის გარეშე ზოგი მეცნიერის მიერ ამ ორი უკანასკნელი ხალხის სახელების ასეთნაირად ამოკითხვას ვერწმუნოთ.

პოპეიუს ტროგუსი (ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის ზეგნის მოღვაწე, ტიტუს ლივიუსის თანამედროვე) ავტორია 44 წიგნიანი „ფილიპეს ისტორიისა“, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. შემორჩენილია მხოლოდ ზოგიერთი წიგნის მოკლე შინაარსის გადმომცემი შესავალი და მარკუს იუმიანუს იუსტიანუსის მიერ (ზოგი მკვლევრის აზრით ახ. წ. II ს-ის, ზოგის აზრით III ს-ის მოღვაწე) შემოკლებული ტექსტი.

პომპეიუს ტროგუსის თუნდაც ასეთ მდგომარეობაში მოღწეული ტექსტი განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობისაა სკვითების ისტორიისათვის. სკვითების შესახებ ჰეროდოტეს მიხედვით ცნობილი ამბების გარდა ტროგუსი გადმოსცემს სხვა ცნობებსაც, რომლებიც უკვე დაკარგული ისტორიული თხზულებებიდან უნდა ჰქონდეს ამოღებული. რაც შეეხება ელინისტურ და შემდეგდროინდელი ამბების აღწერას, ეტყობა, იგი იყენებს ადგილობრივი — მაგ., მაკედონური და პონტოსური — ქრონიკების მასალას.

გარდა სკვითებისა მის თხზულებაში დიდი ადგილი ჰქონია დათმობილი მითრიდატის ომების ამბავს და ამასთანავე არგონავტთა მითის ცპიზოდებს.

ზოგი სხვა ძველი მწერლის მსგავსად, კავკასიის ხალხთა ეთნარქებს ბერძნულ-რომაული თქმულებების ამბებსა და გმირებს უკავშირებს.

დაკარგულ 37-ე წიგნში ჩვენამდე მოღწეული მოკლე შესავლის მიხედვით ჩანს, მოთხრობილი ყოფილა პონტოსის მეფეთა შთამომავლობის ამბავი, როგორ ერგო ტახტი მითრიდატე ევპატორს და მან რომთან ომის დაწყებამდე როგორ დაიპყრო პონტოსი და პაფლაგონია. აგრეთვე ჩართული ყოფილა ბოსფორისა და, რაც უფრო საინტერესო უნდა იყოს ჩვენთვის, კოლხეთის მეფეთა შთამომავლობისა და მოღვაწეობის ამბები.

იუსტინუსის შემოკლებულ მოთხრობაში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სკვითებს და, შეიძლება ითქვას, სკვითოფილურ ტენდენციასაც იჩენს. მისი გადმოცემით, სკვითების შთამომავალნი არიან პართიელები და ბაქტრიელები, ხოლო სკვითთა ცოლების მიერ დაარსებულია ამაზონელთა სახელმწიფო (II, 3). სკვითების საზღვარი ტროგუსს (და მისი მიხედვით იუსტინუსს) მდინარე ფაზისამდე ჩამოჰყავთ.

აქვეა ნახსენები სკვითების ნაწილის ჩამოსახლების ამბავი კაპადოკიაში მდინარე თერმოდონტის ნაპირებზე და მერე მათი ეს ამბავი გადანასკეულია ამაზონთა სახელმწიფოს გაჩენასთან.

XII წიგნში მოთხრობილი ყოფილა ალექსანდრე მაკედონელის სარდლის ზოპირონის დამარცხება სკვითების მიერ. ეს ზოპირონი დასახელებულია, როგორც ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დანიშნული გამგებელი პონტოსისა. აქვეა გადმოცემული რომ ალექსანდრემ დაიპყრო ხალხები, რომლებიც კავკასიონის ძირში ცხოვრობენ, მაგრამ ამ კავკასიონის სახელის ქვეშ აქ ჰინდუკუშისა და ჰიმალაის მთები იგულისხმება. 32-ე წიგნში ჩართული ყოფილა არგონავტების მითის ის ეპიზოდი, რომელიც ეხება არგონავტებისათვის აეტის მიერ დადევნებულ კოლხთა დასახლებას მედეას ძმის აბსირტის მოკვლის ადგილას და ისტორიული ხალხის მათგან შთამომავლობას.

38-ე წიგნში მითრიდატ ევპატორის ფართო საომარ გეგმებსა და რომაელთა წინააღმდეგ კოალიციების მოწყობის ამბებზეა ლაპარაკი და ხაზგასმულია, რომ იგი რომაელთა წინააღმდეგ აამხედრებს მთელ აღმოსავლეთს. მითრიდატი აღიარებულია ერთადერთ სიკვდილის შეილად, რომელმაც დაიმორჩილა პონტოსი და სკვითეთი, რომლის გავლა და თვით შიგ შესვლაც კი არავის შეეძლო უხიფათოდ.

მწერალი აღნიშნავს მითრიდატის სამართლიანობასა და უხეობას და ამბობს, რომ მხოლოდ ის ფლობს არა მარტო მამისეულ სამეფოს, არამედ სხვასაც, მაგალითად, კოლხიდას, პაფლაგონიას და ბოსფორს, რომლებიც მოპოვებული აქვს თავისი გულუხეობით.

42-ე წიგნში, სტრაბონის მსგავსად, სომხები — არმენიელები იაზონის თანამგზავრ არმენის შთამომავლებად მიაჩნია და აქვეა ჩართული არგონავტთა მითის მოკლე შინაარსი, რომელშიაც ყურადღებას იქცევს მედეას ძმის სახელად ვეიანოსის ანუ აივიალეოსის ხსენება, ნაცვლად ჩვეულებრივ ცნობილი აბსირტისა. სომხეთის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი კაპადოკიიდან კასპიის ზღვამდე აღწევს.

ამავე წიგნშია გადმოცემული, თითქოს ალბანელები იტალიიდან, ალბის მთიდან იყვნენ აქ ჩამოსულნი ჰერაკლესთან ერთად და რომ ალბანელთა მეზობლად ბინადრობენ ამაზონები, რომელთა დედოფალმა ტელესტრიამ დაიყოლია ალექსანდრე მაკედონელი მასთან კავშირი და-

ეჭირა. ამ მაგალითზედაც კარგად ჩანს, რომ პომპეიუს ტროგუსი სხვადასხვა წყაროებით სარგებლობს და უკრიტიკოდაც ეყიდება მათ, რადგან მე-2 წიგნში ამაზონთა ამბავი, ოლონდ სახელის უხსენებლად, საკმაოდ დაწვრილებით აქვს გადმოცემული და თერმოდონტის სანაქებში, კაპადოკიაში მცხოვრებლებლად მიაჩნია, რაც უფრო ახლოა ჩვეულებრივ გავრცელებულ ვერსიასთან.

გ ა ი უ ს ვ ე ლ ე ი უ ს პ ა ტ ე რ კ უ ლ უ ს (ძვ. წ. I ს-ის მეორე ნახევრისა და ახ. წ. I ს. პირველი ნახევრის მოღვაწე) ორწიგნიანი „რომის ისტორია“ ჰქონია დაწერილი, რომლის მხოლოდ ნაწილია მოღწეული. ამ თხზულებაში რომის ისტორია მოყვანილია ახ. წ. I ს-ის 30 წლამდე. პატერკულუსის ისტორიის მეორე წიგნში (II, 40, I) მოკლე, მაგრამ მნიშვნელოვანი ცნობაა გადმოცემული პომპეუსის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ. მასში ნათქვამია: პომპეუსმა გამარჯვებით განვლო ნიღია, ალბანია და იბერია, შემდეგ თავისი ჯარი მიაბრუნა იმ ხალხებისაკენ, რომელნიც პონტოსის მარჯვენა და უკიდურეს ნაწილში ცხოვრობენ — კოლხების, ჰენიოხებისა და აქაელებისაკენ. შემდეგ აღნიშნულია, რომ თავისი შვილის ფარნაკის ღალატით დაიღუპა მითრიდატი. ეს ცნობები სხვა ძველი მწერლების ცნობებს კარგად ეთანხმება.

მ ა რ კ უ ს მ ა ნ ი ლ ი უ ს ი ს სახელით ჩვენამდე მოაღწია ხუთწიგნიანმა პოემაჲ ასტრონომიის შესახებ. ზოგი მკვლევრის აზრით, ეს პოემა დაწერილი უნდა იყოს ტიბერიუსის დროს (14—37 ახ. წ.). რამდენჯერმე გადაკვრით ახსენებს არგონავტთა თქმულებასთან დაკავშირებულ ამბებს. ერთგან მოხსენებულია (IV, 671...) აზიის ხალხები და ყველაფრით მდიდარი ქვეყანა, სადაც ოქროიანი მდინარეები დიან და პათიოსანი თვლებით ბრწყინავს პონტოსი, სურნელოვანი ტყეები აფრქვევენ წამლეულის (სუნს). აქ ოქროს საწმისიანი ვერძის ამბავი რეალური ოქროს ძიების საქმესთანაა დაკავშირებული და ხაზი აქვს გასმული პონტოსის (რომელშიაც ეტყობა კოლხეთიც იგულისხმება) ზღაპრულ სიმდიდრეს.

იმავე წიგნში საყურადღებო დეტალია პონტოსელთაგან მზის თაყვანისცემის ამბავი (IV, 755—56): სკვითური შვილდვიით მოხრილი ეგქსინოს პონტოსი თაყვანს გცემს შენ, ფებო, (ე. ი. აპოლონ, მზის ღმერთს ანუ მზეს) ტყულების ქვეშ (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ტყულების თანავარსკვლავედი ანუ ზოდიაკო მარჩბივი, რომელსაც მაისში უთანასწორდება მზე).

ფრიად საინტერესოა აგრეთვე მეხუთე წიგნში (V, 377) გადმოცემული ცნობა, რომ რომაელებს კვებავს ნუმიდიელთა სანაპირო და ფაზისის ქალები და რომ სურსათი გამოაქვთ იქიდან, საიდანაც უცნობი ზღვით ოქროს საწმისი გამოიტანეს (ე. ი. კოლხეთიდან).

ლუციუს ანეუს სენეკას (დაახ. 4 წ. ძვ. წ. — 65 წ. ახ. წ.), ცნობილი ფილოსოფოსის, პოეტისა და სახელმწიფო მოღვაწის თხზულებათგან ჩვენამდე მოაღწია ფილოსოფიური ხასიათის მისმა დიალოგებმა და ტრაქტატებმა, აგრეთვე 9 ტრაგედია. როგორც ფილოსოფიურ, ისე მხატვრულ თხზულებებში იგი უხვად იყენებს მითოლოგიურ მასალას და ამიტომ ჩვენს ქვეყანასთან დაკავშირებულ არგონავტთა და პრომეთევის მითების ცალკე ეპიზოდები და მათი ანარეკლი ხშირად გვხვდება. ერთი ტრაგედია სულაც მედეასადმი მიძღვნილი და მისი სახელიცა ჰქვია. თავის ტრაგედიებში აშკარად ბერძნული მწერლობის გავლენას განიცდის, როგორც დიდი ტრაგიკოსებისა, ისე უფრო გვიანდელი ხანის პოეტებისას, მაგრამ მისი ტრაგედიები დამძიმებულია ფილოსოფიურ-რიტორიკული მსჯელობებით და სასცენო მოქნილობა აკლიათ.

აქა-იქ მის დიალოგებსა და წერილებში თანამედროვე ან წარსული ისტორიული ფაქტების ანარეკლსაც ვხვდებით. დიალოგების IX წიგნში (IX, 11) გადაკვრითაა ნახსენები ტაციტუსის ანალების მიხედვით საკმაოდ კარგად ცნობილი სომეხთა მეფე მითრიდატი, როგორც იმპერატორ გაიუს კალიგულას ამაღლის თუ მცველთა რაზმის წევრი. ეს მითრიდატი ხომ იბერთა მეფის მითრიდატის ძეა და ფარსმან მეფის ძმა, რომელიც შემდეგ (დაახლოებით 51 წ. ახ. წ.) თავისმავე ძმისწულმა რადამისტმა ჩამოაგდო ტახტიდან, მოაკვლევინა და თვითონ გამეფდა.

დიალოგების XII წიგნში (XII, 7) საინტერესო დეტალი შეინიშნება. იქ ნათქვამია: სკვითეთში და ნადირებისა და შფოთიანი ტომების მთელ იმ მხარეში მოიპოვებიან პონტოსის ნაპირებზე დაფუძნებული აქაელთა სამოქალაქო მოსახლეობანიო. მერე ავტორი დასძენს: ვერც მარადიული ზამთრის სიმკაცრემ და ვერც (ადგილობრივი) მოსახლეობის იქაურ ჰავასავით შემადრწუნებელმა ზნე-ჩვეულებებმა ვერ შეუშალეს ხელი იქ გადასახლების მოსურნეებსო. აგრეთვე ნათქვამია, რომ მილეტმა სხვადასხვა მხარეს 75 ქალაქის მოსახლეობა გააბნიაო.

საკიროა აქ მოხსენიებული აქაელების საკითხის კარგად ჩაკვირვება და შესწავლა, რა ურთიერთობაშია ეს ცნობა იმ აქაელთა შესახებ მოღწეულ ცნობებთან, რომელნიც ჩვეულებრივ ჰენიოხების ახლოს მობინადრე ქართულ ტომებად იგულისხმებიან და რომელთაც შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში უნდა ეცხოვრათ.

რაც შეეხება მილეტის მიერ ასე ბევრი კოლონიის დაარსებას, პლინიუს უფროსი კიდევ მეტს ანგარიშობს (90-მდე); საერთოდ კი გამოკვლევების მიხედვით, ორმოცზე მეტი ახალშენი არ ჩანს შავი ზღვის სანაპიროებზე.

ამავე წიგნში (XII, 10) მწერალი გულისწყრომას გამოთქვამს; ფუფუნებით განებიერებულ ხალხს ნებაავს, რომ ფაზისის იქითა მხრიდან პოტანილით მარაგდებოდნენ მდიდრული ღუქნები. ჩანს ფუფუნებად ითვლებოდა და ალბათ ძვირადაც ფასობდა აქედან გატანილი სასურსათო საქონელი.

მნიშვნელობას არაა მოკლებული თეოფრასტის (372—287 ძვ. წ.) დამოწმებით მოყვანილი ცნობა, რომელსაც „ბუნების შესახებ ნარკვევებში“ გადმოგვცემს სენეკა: პონტოსშიაც ზოგი მდინარე ზაფხულის პერიოდში უფრო წყალუხვი არისო. მაგრამ შემდეგ საკუთარი მსჯელობით დაასკვნის, რომ ზაფხულში თოვლიანი მთებიდან მომდინარე მდინარეები ძალიან არ არიან აღიდებულნი, მათი აღიდება გაზაფხულზე და ადრე გაზაფხულზევე ჩაივლის, რადგან, რაც დასადნობია თოვლი, მაშინვე დნებაო, მერე დასქნს, ფაზისიცა და ბორისთენიც ნილოსივით აღიდებულნი იქნებიან ზაფხულში, რომ ნილოსის აღიდება, ძველი მწერლების ცნობათა თანახმად, მის სათავეებში ზაფხულში თოვლის დნობასთან იყოს დაკავშირებულიო.

ტრაგედიებში აქა-იქ არის გაბნეული ჩვენი ქვეყნის ძველ სინამდვილესთან დაკავშირებული რეალიები, „გამაგებულ ჰერკულესში“ საინტერესოა ჰერკულესის ნათქვამი, რომელშიაც არეკლილია პრომეთესის მითის დეტალი. ამ ადგილის მიხედვით პრომეთესის მიჯაჭვის ადგილიდან ნახსენებია „კასპიის კლდეები“, რომელშიაც, ჩანს, იგულისხმება სწორედ კავკასიონის მთები.

კასპიის მთებად რომ კავკასიონის მთები მიაჩნია, დასტურდება სენეკას მეორე ტრაგედიის — „თიესტეს“ — ადგილითაც, რომელშიაც უმდიდრეს მეფეთა შორის მოხსენიებულია აგრეთვე ის, ვინც კასპიის მთიან გზებს უკეტავს მამაც სარმატებს. აქ ცხადია სარმატთა მთიანი გზის, ე. ი. დარიალის გასასვლელის ჩამკეტად იბერიის მეფე უნდა ვიგულისხმოთ, რომელიც სხვათა ცნობებითაც დასტურდება, რომ იმ ხანად ძლიერი ხელმწიფე ყოფილა (მითზე დამყარებულ ამ ტრაგედიაში, რასაკვირველია, აქ სენეკას ღროინდელი ვითარების ანარეკლი ჩანს).

ტრაგედიაში — „მედეა“ — ძირითადად ცნობილი ვერსიების მიხედვით არის არგონავტთა მითის ეპიზოდები მოყვანილი. ყურადღებას აპყრობს ერთხელ კიდევ ხსენება მარადიული თოვლით დაფარული კავკასიონის კლდეებისა, როგორც პრომეთესის მიჯაჭვის ადგილისა. რომელზედაც „მოსხურებულია პრომეთესის სისხლი“.

ასევე, ოლონდ სიტყვის გადაკვრით; არის დადასტურებული პრომეთესის მიჯაჭვის ადგილად კიდევ კავკასიონი ტრაგედიაში — „ეტეელი ჰერკულესი“ (ტაეები 1377—78), რომელშიაც ჰერკულესი ამბობს: მე

რომ შემადრწუნებელმა კავკასიონმა შემჯავკოს თავისი ბორკილებით და მიმცეს ხარბ ფრინველს საძიძგნად, ჩივილის კვნესა არ ამომხდებოდა პირიდანაო.

კ ვ ი ნ ტ უ ს კ უ რ ც ი უ ს რ უ ფ უ ს ი ს (დაახლ. I ს-ის შუა ხანებში ახ. წ.) „ალექსანდრე დიდის თავგადასავალი“, რომელიც დაწერილი უნდა იყოს 37—65 წლებში, უფრო — 41 წლის ახლო ხანებში და არა სრული სახითაა ჩვენამდე მოღწეული, წარმოადგენს ელინისტური ხანის მწერლების შრომაზე დაფუძნებულ კომპილაციას; ალექსანდრე მაკედონელის ღვაწლის განდიდების მიზნით ბევრ ზღაპრულ ამბავს შეიცავს და ამ მეფეს ისეთ ლაშქრობებსაც მიაწერს, რომელიც ნამდვილად არ ჩაუტარებია. ამ ტენდენციის გამოა, რომ ალექსანდრე მაკედონელს კავკასიას დალაშქვრინებს და თვით ტანაისამდე და სკვიოებამდეც მიჰყავს, რაც რასაკვირველია სიმართლეს არ შეეფერება; მაგრამ რადგან თუნდაც ამ ფანტასტიკურ გარემოში ზოგი ქართველი ტომი და მათთან დაკავშირებული ამბები იხსენიება, ამდენად მაინც საინტერესოა ჩვენთვის. VI წიგნში (სულ რუფუსის თხზულება 10 წიგნისაგან შედგებოდა) გადმოცემულია ალექსანდრეს ლაშქრობა პირკანიაში და ამასთან დაკავშირებით კასპიის ზღვის მარცხნივ (თუ სამხრეთის მხრიდან ვივარაუდებთ) მცხოვრებლებად მოხსენებული ჰყავს კერკეტები, მოსინები და ხალიბები, ე. ი. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს მცხოვრებნი, მათ შემდეგ კი ლევსკოსირები (ანუ თეთრი სირიელები — ასე უწოდებს ზოგი ძველი მწერალი ჩრდილო კაბადოკიის მცხოვრებთ) და ამაზონები. მერე ნაამბობია (VI, 5, 24—32), ამაზონთა დედოფალმა ტელესტრია, რომელიც მბრძანებლობდა მთელ ქვეყნებს კავკასიონის მთასა და მდინარე ფაზისს შორის, როგორ დაიყოლია ალექსანდრე მაკედონელი მასთან შეილის ყოლაზე.

VII წიგნში აღწერილია ალექსანდრეს მიერ 17 დღეში გადალახვა კავკასიონის მთებისა, რომლის სახელის ქვეშ ტავროსის მთებსა და შემდეგ ინდოეთის მთებს ჰინდუკუშსა და პიმალაის გულისხმობს რუფუსი და ამასთანავე გაკვრით ახსენებს: ამ მთის ერთ კლდეზე, რომელიც ირგვლივ 10 სტადიონია, ხოლო სიმაღლით — 4, ძველი გადმოცემით პრომეთესი იყო მიჯაჭვულიო. აქვე დასძენს, რომ ამ მთების ძირში დააარსა მეფემ კიდევ ერთი ალექსანდრია. როგორც ვხედავთ რუფუსის ცნობები მეტად აბნეულ-დაბნეულია და დიდი არაფერი მეცნიერული ღირებულებისაა.

გ ა ი უ ს პ ლ ი ნ ი უ ს ს ე კ უ ნ დ უ ს ი (23—79 ახ. წ.) ანუ პლინიუს უფროსი ცნობილი რომელი სახელმწიფო მოღვაწე, სამხედრო ზირი და მწერალია. იგი დაიღუპა ვეზუვის დიდი ამოხეთქვის დროს 79 წ. ახ. წ., როცა ვულკანის ლავამ დაანგრია და დამარხა ქალაქები:

პოპკეუმი, პერკულანუმი და სტაბია. პლინიუს უფროსს უწერია ისტორიულ-საბუნებისმეტყველო, გრამატიკული და რიტორიკული ხასიათის თხზულებანი. მათგან ჩვენთვის ყველაზე დიდი მნიშვნელობა აქვს ენციკლოპედიური ხასიათის უზარმაზარ კომპილაციურ ნაშრომს — „ბუნების ისტორიას“, რომლის 37 წიგნმაც ჩვენამდე მოაღწია. ეს ნაშრომი დაფუძნებულია 2000-მდე სხვადასხვა თხზულების 20.000-მდე ამონაწერზე და დიდძალ მასალას შეიცავს. I წიგნი მიძღვნილი აქვს საერთო შესავალსა და წყაროთა მიმოხილვას, II სამყაროს მათემატიკურ-ფიზიკურ აღწერილობას, III—VI — გეოგრაფიასა და ეთნოგრაფიას, VII — ანთროპოლოგიას, VIII—XI — ზოოლოგიას, XII—XXVII — ბოტანიკას, XXVIII — XXXII — სამედიცინო ზოოლოგიას, XXXIII—XXXVII — მინერალოგიას, მეტალურგიას და მათ გამოყენებას ხელოვნებაში.

პლინიუს უფროსი, როგორც ეტყობა, დიდი ნიჭითა და გამჭრიახობით არ გამოირჩეოდა და ხშირად სრულიად უკრიტიკოდ იმეორებს სხვათა ბევრ ზღაპრულ და ძნელად დასაჯერებელ ცნობას, გვხვდება არასწორი ფაქტები და მსჯელობაც, ბევრგან (განსაკუთრებით გეოგრაფიულ ნაწილში) სახელთა უბრალო ჩამოთვლას ჭერდება და არაიშვიათად ერთმანეთის საწინააღმდეგოდაც, რადგან სხვადასხვა წყაროებიდან აქვს ხოლმე სხვადასხვა ცნობა ამოღებული.

მიუხედავად ასეთი ნაკლისა, პლინიუს უფროსის ცნობებს საქართველოს და კავკასიის ძველი ტომების შესახებ უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის და სტრაბონთან და პტოლემიოსთან ერთად განსაკუთრებით შავიზღვისპირეთის ძველი გეოგრაფიის შესწავლისათვის დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია.

საბედნიეროდ, ბევრ შემთხვევაში, პლინიუს უფროსი თვითონვე მიუთითებს გამოყენებულ წყაროებს და ამით საკმაოდ აადვილებს მის მიერ გადმოცემულ ცნობებში ორიენტაციას. როგორც ეტყობა, ძველი მწერლობის შრომებთან ერთად შავიზღვისპირეთის აღწერისათვის პლინიუსს გამოუყენებია მაშინდელი პერიპლუსები და მეგზურები, როგორც ოფიციალური, სახელმწიფო-სამხედრო საკვიროებისათვის შედგენილი, ისე კერძო პირთა მიერ დაწერილი. განსაკუთრებით ჩანს ვიპსანიაუს აგრიპას ცნობილი რუკის კვალი. პლინიუსის ცნობები, როგორც თავის ადგილას აღვნიშნეთ კიდევ, ბევრგან ემთხვევა პომპონიუს მელას ცნობებს და ერთი მხრით ავსებს მათ, მეორე მხრით კი მელას ზოგიერთი ადგილის მიხედვით პლინიუსის ტექსტის შემოწმება-შესწორებაც ხერხდება, ამ უკანასკნელ გარემოებას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ადგილთა და ხალხთა სახელები ძალიან ცუდად არის შემონახული პლინიუსის შრომაში და შესაჯერებელი მასალის ჩვენამდე

არ მოღწევის გამო ფრიად გაძნელებულია მათი სათანადო ამოკითხვის საქმე.

პლინიუს უფროსს თავის „ბუნების ისტორიის“ II წიგნში (II, 173) კასპიისა და შავ ზღვას შორის მანძილად 375 ათასი ნაბიჯი გამოჰყავს ე. ი. დაახლოებით 550 კმ (რომაული სიგრძის საზომი ერთეული ნაბიჯი 1.479 მეტრს უდრის) და ამავე ცნობას იმეორებს VI წიგნშიც (VI, 31), როგორც ეტყობა, ამ მანძილს ვარაუდობს მტკვრის შესართავიდან რიონის შესართავამდე, მაგრამ ცხადია სინამდვილემდე ბევრი აკლია. სხვათა შორის ამ ზღვებს შორის მანძილის ჩვენების საქმეში ძველი მწერლების ცნობები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რაც, ზოგი მკვლევრის დაკვირვებით, იმით არის გამოწვეული, რომ ზოგი ძველი მწერალი კავკასიის ყელის ყველაზე ვიწრო ადგილად აზოვისა და კასპიის ზღვას შორის მოქცეულ მანძილს თვლიდა და ყველა სხვადასხვანაირად ვარაუდობდა.

ამავე წიგნში (II, 224) ნახსენებია, რომ პონტოსში, კორაქსთა ტონის გასწვრივ, ხმელეთიდან 300 სტადიონის მანძილზე (სტადიონი 177 მეტრსა და 40 სმ უდრის) ზღვა განუზომელი სიღრმისაა და რომ ჯერ ფსკერამდე ვერ დაუწვდენიათ საზომი.

III წიგნში სამი ქალაქია მოხსენებული, რომელთა დაარსებაც კოლხებს მიეწერება. ეს ვერსიები მომდინარეობს ელინისტური ხანის მწერლებისაგან (კალიმაქე, აპოლონიოს როდოსელი და სხვ.), რომელნიც არგონავტთა სამშობლოში დაბრუნებისა და კოლხთა მღვერის მარშრუტად შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროსა და მდინარე ისტროსს, ანუ ღუნიას, ვარაუდობდნენ.

ერთგან ნათქვამია (III, 129): ისტრიაში მდებარეობს კოლონია პოლა, რომელსაც ახლა Pietas Julia-ს ეძახიან და ოდესღაც კოლხებს დაუარსებიათო. საინტერესოა, რომ კალიმაქეს ცნობაზე დაყრდნობით ამასვე იმეორებს სტრაბონიც (I, 2, 39, და V, I, 9) და თვით კალიმაქეს სიტყვებიც მოჰყავს; ამ ქალაქისათვის ბერძნებს შეეძლოთ ლტოლვილთა ქალაქი დაერქმიათ, თვით თავიანთ ენაზე (ე. ი. კოლხურად) კი „პოლა“ ეწოდებო.

დალმაციაში მოხსენებულია (II, 144) ქალაქი ოლიკინიუმი, რომელზედაც ნათქვამია, წინათ კოლხინიუმი ეწოდებოდა და კოლხების დაარსებულიაო; ხოლო ილირიაში (II, 145) ქალაქ ორიკუმს ასახელებს, აგრეთვე კოლხთა მიერ დაარსებულად.

IV წიგნში პლინიუსი გადმოგვცემს ცნობას ერთ დროს მაკედონიის მთელ მსოფლიოზე გაბატონებისა და მაკედონელთა მიერ დაპყრობილი ქვეყნების შესახებ (II, 39), რომელთა შორის მოქცეულია არმენია, იბერია, ალბანია და კაპადოკიაც. როგორც სხვა წყაროთა უმრავ-

ლესობიდან ვიცით, იბერიასა და ალბანიაში ალექსანდრე მაკედონელსა და მაკედონელთა სარდლებს თითქოს არ ულაშქრიათ. აქვე მოხსენებულია მაკედონელთა მისვლა კავკასიონამდე, მაგრამ ამ კავკასიონში, ზოგი სხვა ძველი მწერლის მსგავსად, ინდოეთის კავკასიონი, ცენტრალური აზიის მთები, ჰინდუკუში და ჰიმალაი უნდა იგულისხმებოდეს.

V წიგნში (V, 97) პლინიუსს უფროსი ეხება აზიის მთაგრებილების განლაგებას და ალექსანდრიელი გეოგრაფოსების მიბაძვით მთელ მთათა სისტემებს დაწყებულს ინდოეთის მთებიდან — ჰიმალაიდან და ჰინდუკუშიდან ჩვენს კავკასიონამდე სულ ტავროსის მთების სახელით წათლავს; მაგრამ ცოტა ქვემოთ (V, 98) აღიარებს, რომ თავის სიგრძეზე ეს მთაგრებილები მრავალ სხვადასხვა ახალ სახეს იღებდნენ და ჩამოთვლის კიდევ. ესენია: ჯერ იმასი (ჩამოთვლას ინდოეთის მხრიდან დასავლეთისაკენ აწარმოებს), მერე ემოდოსი, პაროპანისი, კირკიოსი, კამბადი, პარიადი, ხოატრი, ორეგი, ოროანდი, ნიფატი, ტავროსი, კავკასიონი; მერე სარპედონი, კორაკესიოსი, კრაგოსი და კვლავ ტავროსი.

ამ ჩამოთვლილი მთების სახელებიდან პირველ სამს ახლანდელი ჰიმალაის მთებში ვარაუდობენ. პარიადი ანუ პარიადრი მცირე აზიის ტავროსის ჩრდილო აღმოსავლეთი ნაწილის განშტოება უნდა იყოს, ხოლო ხოატრი — იმავე ტავროსის აღმოსავლეთი განშტოება; ნიფატი — ტავროსის განშტოებანია სომხეთში. სარპედონი — კილიკიის სანაპიროზე მყოფ კონცხთან არის გაიგივებული და მერე ეტყობა პლინიუსის მის ახლო მდებარე ტავროსის ნაწილზეც ავრცელებს; კორაკიოსი ტავროსის განშტოებაა — პამფილიასა და დასავლეთ კილიკიაში, კრაგოსი — ლიკიაში.

შემდეგ (V, 99) ჩამოთვლის ამ მთაგრებილებში არსებულ სამი კარის, სამი საუღელტეხილო გადასასვლელის სახელებს: არმენიის, კასპიის და კილიკიის კარებს, რომელთაგან კასპიის კარი ამ ადგილის კომენტატორებს ესმით, როგორც კასპიის ზღვის სამხრეთით მდებარე გადასასვლელი.

ამის შემდეგ აღნიშნავს, რომ მარჯვენა მხრით (კომენტატორთა აზრი გამოდის, თითქოს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ პირმიქტეული კაცის მიხედვით მსჯელობს პლინიუსი, მაგრამ ეს ადგილი, მეტ ჩაკვირვებას მოითხოვს, რადგან ცოტა ზემოთ — V, 97 — მარჯვენა და მარცხენა მხარეები ამ მთების მიმართ აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ პირმიქტეული კაცის მიხედვით აქვს ნავარაუდები თვით ავტორს) მთებს ეწოდება პირკანიისა და კასპიის მთები, ხოლო მარცხნივ — პარიედრი, მოსხების, ამაზონთა, კორაქსთა და სკვითთა მთები, საერთოდ კი ბერძნები კერავნის მთებს ეძახიანო. აქ ჩამოთვლილი მთების სახელებიდან სხვები ასე თუ ისე უდგება საერთოდ კავკასიის სამხრეთით

ზღებარე მთიანეთსა და მცირე აზიაში ლოკალიზებას, ეს არ შეიძლება ითქვას კორაქსების მთებზე, რომელიც წყაროთა უმეტესობის ჩვენების თანახმად კავკასიონის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ივარაუდება.

რაც შეეხება კერავნის სახელის მიკუთვნებას ზემოთ ჩამოთვლილი მთაგრეხილების ჯგუფისათვის, უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა ავტორები ამ სახელს უფრო ნამდვილ კავკასიონს უკავშირებენ (მაგ. სტრაბონი — II, 4, 1; პტოლემეოსი, გეოგრ. V, 3, 14; პომპ. მელა — I, 109, III, 39).

ქართველი ტომებისა და მათი ძველი ადგილსამყოფელი ადგილების შესახებ ცნობები ძირითადად თავმოყრილია თხზულების VI წიგნში.

შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ ტომებს მოყოლებით ჩამოთვლის და ზოგან პუნქტებს შორის მანძილებსაც მიუთითებს. ჩამოთვლის დროს ძალიან ძუნწად ორი-სამი სიტყვით თუ ახასიათებს ზოგ ტომს, გეოგრაფიულ პუნქტს ან კუთხეს; უფრო ხშირად კი სრულიად მშრალ დასახელებას ჯერდება და გარდა სახელისა, არავითარ სხვა მასალას არ იძლევა.

მდინარე თერმოდონტს აქეთ, პლინიუსის გადმოცემით, შემდეგი ტომები ცხოვრობენ და შემდეგი პუნქტები მდებარეობს (VI, 11): კენები, ხალიბები, ქალაქი კატიორა, ტიბარენები, ტანმოხატული მასინები (ე. ი. მოსინები ანუ მოსინიკები), მაკროკეფალები, ქალაქი კერასუნტი, ნავთსადგური კორდულა, ბეხირები, ბუქსერები, შავი მდინარე, მახორონებისა და სიდონების ტომები, მდინარე სიდენი, რომელიც უვლის ქალაქ პოლემონიონს ამისიდან 120.000 ნაბიჯზე (ე. ი. დაახლ. 170 კმ-ზე), შემდეგ მდინარეები იაზონიონი და მელანთიონი და ამისიდან 80.000 ნაბიჯზე ქალაქი ფარნაკეა, ციხე-სიმაგრე და მდინარე ტრიპოლისი, აგრეთვე ფილოკალია, ლივიოპოლისი, მერე ფარნაკეადან 100.000 ნაბიჯზე თავისუფალი ქალაქი ტრაპეზუნტი, უზარმაზარი მთებით შემოზღუდული. მერე აღნიშნავს, რომ მათ გადაღმა არის არმენოხალიბების ტომი (VI, 12) და დიდი არმენია (სომხეთი) 30.000 ნაბიჯის მანძილზე. ტრაპეზუნტამდე სანაპიროზე მდინარეა პიკსიპესი, იმის იქით კი სან-ჰენიოხთა ტომი. ტრაპეზუნტიდან 140.000 ნაბიჯზე მდინარე აბსაროსია იმავე სახელის ციხე-სიმაგრით შესართავთან. იმ ადგილში მთებს გადაღმა იბერიაა, სანაპიროზე კი — პენიოხები, ამპრევტები, ლაზები, მდინარეები აკამპსეონი, ისისი, მოგრუსი, ბათისი, კოლხთა ტომები, ქალაქი მათიუმი, მდინარე ჰერაკლეონი იმავე სახელწოდების კონცხით და პონტოსის ყველაზე სახელგანთქმული მდინარე ფაზისი.

შემდეგ შედარებით უფრო მრავალსიტყვიერად აღწერილია მდ. ფაზისის გარემოებანი, შენაკადები და მის ხეობაში თუ მის ახლოს მდებარე დასახლებული პუნქტები (VI, 13). ნათქვამია, რომ ფაზისი გამოდის მოსხებში, სანაოსნოა მოზრდილი ხომალდებისათვის 38.500 ნაბიჯზე, მერე პატარებისათვის კი უფრო დიდ მანძილზე; გადასასვლელებად 120 ხიდი აქვს. მის ნაპირებზე იყო მრავალი ქალაქი, მათგან ყველაზე სახელგანთქმულები — კინდარიდა, კირკეუმი, კიგნოსი და შესართავთან — ფაზისი. მაგრამ ყველაზე სახელგანთქმული იყო ეა, ზღვიდან 15.000 ნაბიჯზე. მდებარე, სადაც ფაზისს სხვადასხვა მხრიდან ერთვის დიდი მდინარეები ჰიპოსი და კიანეოსი. ახლა მხოლოდ სურიუში-ლა არის, რომელსაც ეს სახელი იმ მდინარისაგან ჰქვია ფაზისს რომ ერთვის იქ, სადამდეც დიდ ხომალდებს ნაოსნობა შეუძლია. ფაზისს უერთდება სხვა მრავალი სიდიდის შესანიშნავი მდინარე, მათ შორის გლავკოსი. მის შესართავში უსახელო კუნძულებია. აბსაროსიდან 70.000 ნაბიჯზეა. მერე (VI, 14) სხვა მდინარეა — ხარიენტი, სალტიების ტომი, ძველები რომ ფთიროფაგებს ეძახდნენ და სხვა სანები. მდინარე ხობისი კავკასიონიდან სვანებზე ჩამოდის. შემდეგ როანია, კეგრიტიკის მხარეს, მდინარეები სიგანია, თერხოსი, ასტელფოსი, ქრისოროსი, აბსილების ტომი, ციხესიმაგრე სებასტოპოლისი 100.000 ნაბიჯზე ფაზისიდან, სანიკების ტომი, ქალაქი პიგნოსი, მდინარე და ქალაქი პენიუსი; მერე ჰენიოხების სახელმრავალი ტომები.

უბრალო თვალის გადავლებითაც კი შეიძლება მიხვედრა, რომ აქ ჩამოთვლილი ტომები და გეოგრაფიული მონაცემები ბევრგან თავის რიგზე არ არის და შეუსაბამობას აქვს ადგილი. ერთსა და იმავე ტომებს (მაგ., სანებს, ჰენიოხებს) ან ერთსა და იგივე ქალაქს (მაგ., კიგნოსს) სხვადასხვა ადგილებში ათავსებს და თავის ასეთ ქცევას არც არაფრით განმარტავს. ასეთი ვარემოებანი ნაწილობრივ იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ავტორი ბევრი სხვადასხვა წყაროთი სარგებლობს და მათ ერთმანეთთან შეჯერებაზე კი ნაკლებად ზრუნავს.

მიუხედავად ამ დიდი ნაკლისა, ამ ადგილებშიაც რამდენიმე საინტერესო ცნობას შეიძლება გავსვას ხაზი. აღსანიშნავია, რომ აქ პირველად არიან მოხსენებულნი ლაზები, რომლებიც ტრაპიზონის აღმოსავლეთით იგულისხმებიან ამ ტექსტის მიხედვით.

საყურადღებოა, რომ პლინიუსი გადმოსცემს სომხების ზემოთ ამოწევას და მათს დაახლოვებას შავი ზღვის სანაპიროსთან (მხოლოდ 30 რომაული მილით-და არიან დაშორებულნი ნაპირს), რაც მიუთითებს ზოგი ქართველი ტომის (მაგ., ხალიბების ტერიტორიის ნაწილობრივ სომხეთის ფარგლებში მოქცევაზე თუ საერთოდ ხალიბთა შევიწროვებაზე.

ყურადღებას იქცევს ჰენიოხების მრავალსახელიან ტომებზე მითითება და აგრეთვე კრებითად კოლხთა ტომების ხსენება. ძველ მწერალთა ცნობებში ბევრი აღრევის მიზეზები შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპიროს ტომების ჩამოთვლის დროს, უფრო აქ უნდა ვეძიოთ. ერთი და იგივე ტომი, რომელიც ვთქვათ ჰენიოხთა ან კოლხთა ტომის რომელიმე შტოს წარმოადგენდა, ზოგიერთ მწერალს დამოუკიდებელ-ეთნიკურ ერთეულად წარმოუდგენია და ხშირად ამ საფუძველზე მათი ლოკალიზაციის საქმე დიდ ბუნდოვანებას იწვევს. პლინიუსის ეს მითითება კი საშუალებას გვაძლევს უფრო დაკვირვებით შევხედოთ ტომების ადგილსამყოფელთა განსაზღვრის საკითხებს.

საკმაოდ ვრცელ ცნობებს იძლევა პლინიუსი ფაზისის შესახებ, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ჭეშმარიტებას ღალატობს. მას ფაზისის სათავე მოსხებში ჰგონია. ამ მხრით ერთგან სტრაბონიც სცოდავს: სომხეთშიაც კი ჰგონია მას ფაზისის სათავე (გეოგ., XI, 2, 17). მათი შეცდომა იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ, ეტყობა, მდინარე ყვირილა მიანდათ ფაზისის ანუ რიონის ზემო ნაწილად. ხიდების ასე დიდ რაოდენობას სტრაბონიც უჭერს მხარს (გეოგ., XI, 3, 4). რაც შეეხება ფაზისის ნაპირებზე ძველი სახელგანთქმული ქალაქების ჩამოთვლას (ტინდარიდა, კირკუთმი, კიგნოსი), სხვა წყაროებით არ დასტურდება, გარდა უკანასკნელისა, რომელსაც თვითონვე პლინიუსი მეორე სხვა ადგილას (დაახლოებით იქ, სადაც პომპონიუს მელასა აქვს აღნიშნული) მდებარედ ახსენებს.

ზღაპრული ეას ლოკალიზაციისათვის მნიშვნელოვანია პლინიუსის ნიერ მოყვანილი ნიშანდობლივი ცნობაც, მაგრამ მიუხედავად ამ საკითხის არაერთგზის დაყენებისა და მრავალი მოსაზრების გამოთქმისა საბოლოო გადაწყვეტა ჯერ კიდევ არ ხერხდება.

მანძილების აღნიშვნა ზოგ შემთხვევაში სიმართლესთან საკმაოდ ახლოს უნდა იდგეს. ასე ჩანს, მაგ., ციხე-სიმაგრე სებასტოპოლისისა და ფაზისის შორის მანძილის აღნიშვნისას, 100.000 ნაბიჯი ანუ 100 რომაული მილი დაახლოებით 148 კმ-დე გამოდის, რაც თითქმის უახლოვდება ახლანდელ ფოთსა და სუხუმს შორის არსებულ მანძილს და ამით ნაწილობრივ ადასტურებს ფაზისისა და სებასტოპოლისის ლოკალიზაციის შესახებ ბოლო ხანებში განმტკიცებულ აზრს.

პეროდოტესთან, სტრაბონთან და პომპონიუს მელასთან ერთად პლინიუსიც ახსენებს ფაზისის ჩრდილოეთის მხარეს ფთიროფაგებს, რომელთაც, მისი თქმით, ახლა სალტიები ეწოდებათ. ფთიროფაგების გირჩიჰამიებად და არა ტილიჰამიებად გაგების შესახებ პომპონიუს მელას ცნობასთან დაკავშირებითაც გვქონდა ლაპარაკი. სხვათა შორის ეს აზრი უკვე განმტკიცდა და ბოლო ხანებში შესრულებულ

თარგმანებში უკვე აღარ გამოუყენებიათ ამ სახელის სხვაგვარი ინტერპრეტაცია. პლინიუსის ლათინურ-ინგლისური პარალელური ტექსტის გამომცემელ ჰ. რეკემსაც გირჩიქამიებდად უთარგმნია ეს სახელი. ტილიკამიებდად ამ სახელის გაგება უფრო სტრაბონთან არის დაკავშირებული, ჰეროდოტეს ტექსტი არც იძლევა საბუთს სტრაბონისეული გაგების სასარგებლოდ.

როგორც ეტყობა, ავტორი ქვემოთ (VI, 15) კიდევ სხვა წყაროს იშველიებს, ნაწილობრივ კვლავ უბრუნდება ზემოთ აღწერილ ტერიტორიის აღწერილობას და დამატებითსა და ზოგ შემთხვევაში განსხვავებულ ცნობებს იძლევა. ამ თავში (VI, 15) პლინიუს უფროსი გადმოგვცემს, რომ ზემოთ (VI, 14) აღწერილ ხალხებსა და ტერიტორიას ესაზღვრება მხარე კოლიკა, სადაც კავკასიონის ქედი (აქ უკვე ამ სახელს საკუთრივ კავკასიონის მიმართ უნდა ხმარობდეს) ერთი მხრით ევქსინისა და მეოტიდისაკენ არის დაშვებული, მეორეთი კასპიისა და ჰირკანიის ზღვისაკენ. დანარჩენი ნაპირები უპირავეთ ველურ ხალხებს მელანხლენებს და კორაქსებს კოლხების ქალაქ დიოსკურიით, რომელიც მდინარე ანთემუნტასთან მდებარეობს და ახლა მიყრუებულია, მაგრამ ოდესმე ისე ბრწყინვალე ყოფილა, რომ, ტიმოსთენესის თქმით, იქ სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე 300 ხალხი ჩამოდიოდა და შემდეგაც ჩვენები მოლაპარაკებებს 130 თარჯიმნის მეშვეობით აწარმოებდნენო.

აქ მოყვანილი ცნობები იონიურ ან იონიურიდან მომდინარე წყაროებიდან უნდა ჰქონდეს ამოღებული პლინიუსს, რადგან, მაგ., მელანხლენებს სწორედ იქაური წყაროები ახსენებენ. ამასთანავე დიოსკურიის ხსენებაც წინა თავში მოხსენებული სებასტოპოლისის მაგიერ აქეთვენვე მიგვითითებს. დიოსკურია სებასტოპოლისის აყვავების ხანის აღწერა, რაც ტიმოსთენესის III ს. ძვ. წ. ალექსანდრიელი გეოგრაფოსის მიხედვით მოაქვს, ზოგ მკვლევარს გაზვიადებული ეჩვენება და საამისოდ იმორწმუნებ სტრაბონს (გეოგრ. XI, 2, 16), რომელსაც დიოსკურიაში ჩამომსვლელ ხალხთა რიცხვად მხოლოდ 70 აქვს მოყვანილი და, ალბათ ტიმოსთენესის მისამართით დასძენს: ზოგის თქმით, რომელნიც სულაც არ დაგიდევნენ სიმაართეს, 300 ხალხის წარმომადგენლები ჩამოდიანო. ასეა თუ ისე დიოსკურია ერთ დროს დიდ სავაჭრო-ეკონომიურ ცენტრად წარმოგვიდგება, მაგრამ პლინიუსის დროს უკვე დაცემულ-დაძაბუნებული ჩანს.

შემდეგ პლინიუსს მოყავს (VI, 16) საკმაოდ ცნობილი ვერსია ლეგენდისა ამ ქალქის დაარსების შესახებ კასტორისა და პოლუქსის მეტელეთა მიერ და დაასკვნის: თითქმის დადასტურებულად უნდა ითქვას, რომ მათგან არის წარმოშობილი ჰენიოხთა ტომიო. ამ ვერსიის საფუძველი უნდა ვეძიოთ მეტელეთა ბერძნულ სახელში.

დიოსკურიის შემდეგ ასახელებს ქალაქ ჰერაკლეონს, როგორც მისგან (ამ ადგილას დიოსკურიის მთავარი ისევ სევასტოპოლისს ახსენებს) 70.000 ნაბიჯზე მდებარეს. ეს ჰერაკლეონი ჩრდილოეთის მხარეს იგულისხმება და არ უდგება ცოტა ზემოთ (VI, 12) ფაზისის სიახლოვეს მოხსენებულ ჰერაკლეონის სახელის მქონე მდინარისა და კონცხის ლოკალიზაციას.

ამ მიდამოებში მცხოვრებლებად თვლის პლინიუსი აქაელებს, მარლებს, კერკეტებს, მათ იქით სერებს და კეფალოტომებს. ეს ორი უკანასკნელი ტომი სხვა წყაროებში არ ჩანან. კეფალოტომების სახელი კომენტატორებს შერქმეულ სახელად მიაჩნიათ რომელიღაც მოყანადე ტომისათვის, რადგან სიტყვა-სიტყვით „თავიკვეთიებს“, „თავების მომჭრელებს“ უნდა ნიშნავდეს თითქოს.

აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიხედვით სერების სახელს სარმატ-სირმატების სახელს უკავშირებს და „დაახლოებით სოქ-გაგრისა და ბიჭვინთის შუამდებარე მიწა-წყლის მფლობელად“ გულისხმობს (იხ. ივ. ჭავჭავაძის მიხედვით, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელ აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950, გვ. 104).

აქვეა ნახსენები უმდიდრესი ქალაქი პიტიუნტი (ე. ი. ბიჭვინთა), როგორც ჰენიოხებისაგან გაძარცული. მის გაძარცვას ზოგი მკვლევარი ახ. წ. I ს-ის პირველ ნახევარში ვარაუდობს.

ფრიად საინტერესოდ იყენებს პლინიუსს უფროსის ცნობას (VI, 20) ტანისის ანუ მდ. დონის სვეთური სახელის „სინ“-ის შესახებ აკად. ივ. ჭავჭავაძის მიხედვით (იხ. მისი ზემოხსენებული წიგნი, გვ. 110—11), რომელიც ამას წყალის აღმნიშვნელ კუმუხურ-ლეკურ „სინ“-ს სხვა კავკასიური ენების მონაცემებს უკავშირებს, „სინოპი“-ს ანუ „სინოპე“-ს შემადგენელ ნაწილად ვარაუდობს და ამ ქალაქის სახელს განმარტავს როგორც „წყლის-პირს“.

ამავე წიგნის 26-ე თავში (VI, 26) პლინიუსი უკვე აღმოსავლეთ საქართველოს გეოგრაფიის საკითხებს ეხება. თავდაპირველად მდინარე მტკვრისა და არაქსის დინების შესახებ ლაპარაკობს. მისი გადმოცემით მტკვარი გამოდის ჰენიოხთა მთებში, რომელთაც ზოგი კარაქსთა მთებს უწოდებს, არაქსი კი იმავე მთიდან, საიდანაც ევფრათიო.

ჰენიოხთა ანუ კარაქსთა მთებზე ჩვეულებრივ იგულისხმება კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი, დაახლოებით ახლანდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის გასწვრივ მდებარე, საიდანაც მდინარე კარაქსი ანუ კოდორი გამოდის და რომელსაც კარაქსთა ტომის ტერიტორია ეკვროდა. მაშასადამე მტკვრის სათავის შესახებ ეს ცნობა რაღაც გაუგებრობაზე აქვს დაფუძნებული ჩვენს ავტორს. ზოგი მკვლევარის აზრით, პლინიუსის ამ აღწერილობას მტკვრის სათავედ მდინარე

ლიახვი თუ შეესაბამებოდაო, მაგრამ საეკვოა, რომ მართლაც ეს ქონოდა მხედველობაში მწერალს, რადგან კარაქსთა მთების სახელი აქამდეც თითქოს არ მისწვდებოდა.

მტკვრიდან მოყოლებულ მთელ ველზე, პლინიუსის თქმით (IV, 29), ჯერ ალბანთა ტომები სახლობენ, შემდეგ კი — იბერებისა, რომლებსაც ერთმანეთისაგან ყოფს მდინარე ოკაზანი, ანუ ზოგი ხელნაწერის წაკითხვით — ალაზანი, კავკასიონის მთებიდან რომ ჩამოდის და მტკვარს ერთვის; ე. ი. საკმაოდ ბეჭითად შეიძლება ითქვას, რომ ეს თანამედროვე მდინარე ალაზანია.

ალბანიის მთავარ ქალაქად დასახელებულია კაბალაკა, ხოლო იბერიის — ჰერმასტუსი მდინარის პირად, რომელიც არმაზს ანუ არმაზციხეს უნდა შეესაბამებოდეს, მით უფრო, რომ ერთ-ერთი ხელნაწერის წაკითხვა კიდევ უფრო უახლოვდება მის ქართულ გამოთქმას — და უდგება სტრაბონის მიერ აღნიშნულ არმოზიკის ადგილმდებარეობასაც (გეოგრ., XI, 3, 5).

მერე პლინიუსი ახსენებს პარიპედროსის მთებამდე მდებარე თასიეს და თრიარეს მხარეებს (თრიარეს მხარეში საკმაოდ დაბეჭითებით შეიძლება თრიალეთი ვიგულისხმოთ). მათ იქით კი კოლხიდის უდაბნოებს, რომლებშიაც კერაენის მთების მხარეს არმენოხალიბები ცხოვრობენ და მოსახლების მიწებია მდინარე იბერამდე, რომელიც მტკვარს ერთვისო. ქვემოთ საკასანები და მერე მაკერონები ჰყავს მოხსენიებული მდინარე აბსაროსამდე.

როგორც ვხედავთ, პლინიუსი, სხვა წყაროს მიხედვით, ახლა უკვე აღმოსავლეთიდან გადმოდის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტომებში. მდინარე იბერი, ზოგის ვარაუდით, ფოცხოვი უნდა იყოს. რაც შეეხება მაკერონებს, კომენტატორებს ეს სახელი მახორონების თუ მელანხლენების ბადალად მიაჩნიათ, მაგრამ, ჩვენის აზრით, ძველ მაკერონებს რომ დაეუახლოვოთ, უფრო სწორი იქნებოდა.

ფრიად საინტერესოა პლინიუს უფროსის მიერ გადმოცემული ცნობები კავკასიის კარის შესახებ, რომელიც აღწერილობის მიხედვით დარიალის გასასვლელი უნდა იყოს (VI, 30). ამ კარს ძველი მწერლები სხვადასხვა სახელს ეძახდნენ, მაგალითად პტოლემეაიოსი თავის გეოგრაფიის სახელმძღვანელოში სარმატთა კარს უწოდებს (გეოგრ., V, 8, 11). ზოგი მწერალი კასპიის კარსაც არქმევდა, ამიტომაც, რომ პლინიუსი ამ ადგილას საგანგებოდ ჩერდება ამ საკითხზე და აღნიშნავს, რომ ზევრი შეცდომით უწოდებს ამ კარს კასპიის კარსაო. კასპიის კარის სახელით, როგორც ზემოთაც ითქვა, ჩვეულებრივ კასპიის ზღვის სამხრეთით მდებარე გასასვლელი იგულისხმებოდა (მიდიიდან ჰირკანიისა და პართიისში) და ზოგჯერ დარუბანდის გასასვლელსაც ამ სახელით იხსენ-

ნიებდნენ. ტაციტუსის მიერ ნახსენები კასპიის კარისა (ისტ., 1, 6) და კასპიის გზის (ანალ., VI, 33) ლოკალიზაცია ჭერაძე ნაწილობრივ სადავოდ ითვლება თვით ტაციტუსის ტექსტის ამ ადგილის ბუნდოვანების გამო.

ამ კავკასიის კარის ანუ დარიალის აღწერილობაში პლინიუსი ამბობს, რომ იგი წარმოშობილია მთათა შუა გაპობით (ხეობას გულისხმობს) და რომ თვით გამოსასვლელი გადაკეტილია რკინით შექვიდილი ქვლებით. მისი თქმით, ხეობაში დის საძაგელი სუნის მქონე მდინარე, კარის აქეთა მხარეს კედელზე კი მდებარეობს ციხე-სიმაგრე კუმანია, რომელიც აგებულია ურიცხვი ტომების გადასვლის დასაბრკოლებლად და დასძენს: ამ ადგილას, სწორედ იბერიის ქალაქ ჰერმატუსის გასწვრივ, კარით არის გაყოფილი სამყაროს ნაწილებით.

აქვე პლინიუს უფროსი გვაწვდის საინტერესო ცნობას, როგორც ჩანს, სვანების მიერ ოქროს მოპოვების შესახებ. იგი წერს: კავკასიის კარიდან აქეთ, გუსდინთა მთებში, ვალები და სუავეები ცხოვრობენ, მოუხეშავი ტომები, მაგრამ ოქროს მადანს კი თხრიანო. აღსანიშნავია, რომ ზოგი მკვლევარი ამ ადგილას მოხსენიებულ სუავეებს თითქოს სერბებთან აიგივებს, ვალები კი პტოლემიადიოსის მიხედვით სადაც ვოლგასა და კავკასიონს შორის ივარაუდება. მაგრამ სუავეების ორი სხვა წაკითხვა და ის გარემოება, რომ ისინი ჰენიოხების მეზობლად იხსენიებიან (აქვე მოაყოლებს: „მთ შემდეგ — ე. ი. ვალებისა და სუავეების შემდეგ — თვით პონტოსამდე ჭერ ჰენიოხთა მრავალი ტომია, მერე კი აქაელთა“) და ოქროს მოპოვებელნი არიან, სვანების სასარგებლოდ სწყვეტს საკითხს; მით უმეტეს ამასვე უჭერს მხარს სტრაბონის მსგავსი კონტექსტიც (გეოგრა., XI, 2, 12) სვანების შესახებ. ამ თავს (VI, 30) პლინიუსი ამთავრებს შემდეგი სიტყვებით: „ასეთია ქვეყნიერების ეს ურთი ყველაზე სახელგანთქმული კუთხეთაგანით“. ამის შემდეგ გადადის (VI, 31) პონტოსსა და კასპიის ზღვას შორის არსებული მანძილის შესახებ სხვადასხვა მწერალთა ცნობების მიმოხილვაზე, რაზედაც ზემოთაც გვექონდა საუბარი და ბოლოს აღნიშნავს: კავკასიის კარიდან პონტოსამდე თითქმის დადასტურებულია, რომ 200.000 ნაბიჯიაო, რაც დაახლოებით 300 კმ-დე მანძილი გამოდის.

კავკასიონს გადაღმა სკვითების, კიმერიელების და კისიანტების გვერდით იხსენიებიან (VI, 35) გეორგები და ამაზონთა ტომი და ბოლოს ნათქვამია ამაზონთა ტომზე: ეს ტომი კასპიისა და ჰირკანიის ზღვამდე ცხოვრობსო. ამაზონთა ამ ადგილებში მოთავსების ვერსია ელინისტურ ხანას უფრო ეკუთვნის. რაც შეეხება გეორგებს, რომელიც, მკვლევართა აზრით, შემდეგში ქართველთა საერთო სახელად იკიდებს ფეხს, გეორგილების სახით პომპონიუს მელას თხზულება-

შაი (I, 13) ვხვდებით და იმასთან დაკავშირებითაც გვქონდა ნაწილობრივ საუბარი ამ საკითხზე.

როგორც სჩვევია, პლინიუს უფროსი ერთხელ კიდევ უბრუნდება, ალბათ კიდევ სხვა წყაროს მიხედვით, კასპიის ზღვისა და მისი სანაპიროების ახლოს მცხოვრები ხალხების აღწერას და სხვა ხალხებთან ერთად აღნიშნავს, რომ კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირი უჭირავთ სკვითების ხალხს უდინებს, შემდეგ კი სანაპიროზე ალბანები არიან, როგორც ამბობენ, იაზონის შთამომავალი. უდინები უდების სახით პტოლემეაიოსის თხზულებაშიც გვხვდება (V, 8, 17—25) დაახლოებით ამავე ადგილებში. კახეთის აღმოსავლეთ კუთხეში ჩამოსახლებული ახლანდელი უდები ამ უდების ნაშთად შეიძლება ვივარაუდოთ.

ალბანთა ტომის შესახებ ნათქვამია (VI, 39), რომ იგი მოდებულა კავკასიის მთებს და აღწევს მდინარე მტკვარს, რომელიც სომხეთისა და იბერიის საზღვარს წარმოადგენს, მაგრამ ეს უკანასკნელი ცნობა მტკვრის სამხრეთ-საქართველოს საზღვრების შესახებ ვერ პოულობს მხარდაჭერას სხვა წყაროებში. პირიქით, სტრაბონის მიხედვით (გეოგრ., XI, 3, 2) გამოდის, რომ მტკვრის ორივე მხარე ამ მიდამოებში (ალბანია-იბერია-სომხეთის შესაყარში) იბერიას ეკუთვნოდა.

ალბანიაზე ჩამომდინარე მდინარეებად დასახელებული არიან (იქვე) კაზუსი, ალბანუსი და მერე კამბისი (კავკასიონის მთებში გამოსული); შემდეგ ნახსენებია კიროსი (მტკვარი), როგორც ზემოთ ითქვა, კარაქსთა მთებიდან მომდინარეო.

ცოტა ქვემოთ (VI, 40) პლინიუსი კვლავ იმეორებს ზემოთ (VI, 30) გამოთქმულ მოსაზრებას კავკასიის კარისა და კასპიის კარის სახელთა ერთმანეთთან დამოკიდებულების შესახებ და აღნიშნავს: აქ უნდა შევასწოროთ ბევრის შეცდომა, თვით იმათიც, ვინც ბოლო ხანებში მონაწილეობდნენ კორბულონის (პართიელთა წინააღმდეგ მებრძოლი რომაელი სარდალი ნერონის დროს, დაახლ. 57 წელს ულაშქრია ამ ადგილებში) ლაშქრობაში სომხეთს. ისინი კასპიის კარს უწოდებენ იბერიაში არსებულ იმ კარს, რომელსაც, როგორც ვთქვით, კავკასიის კარი ეწოდება; ეს სახელი წერია იქიდან გამოგზავნილ რუკებზედაცო. მერე დასძენს: ნერონის მუქარა კასპიის კარის ჩაკეტვის შესახებ ნამდვილ კასპიის კარს კი არ შეეხებოდა, იმ კარს გულისხმობდა, რომელიც იბერიიდან სარმატებში გადისო.

ამავე (მეექვსე) წიგნში ფრიად საყურადღებოა ინდოეთის სავაჭრო გზის აღწერა, რომელიც მნიშვნელოვან ცნობას წარმოადგენს ძველი საერთაშორისო ეკონომიური ურთიერთობის შესწავლისათვის. ვარონის (116—27 ძვ. წ.) ცნობაზე დაყრდნობით, პლინიუსი გადმოგვცემს (VI, 52): პომპეუსის ლაშქრობის დროს გამოირკვა, რომ ინდოეთიდან

შვიდ დღეში შეიძლება ჩამოსვლა ბაქტრიაში, მდინარე ბაქტრისთან, რომელიც მდინარე ოქსის (ე. ი. ამუ-დარიას) ერთვის; ამ მდინარიდან კი კასპიის ზღვით მდინარე კიროსამდე (მტკვრამდე) მიისვლება და რომ ინდოეთის სავაჭრო საქონელი ხუთ დღეზე არა უმეტეს დროში ხმელეთის გზით პონტოსში, ფაზისს, ჩაიტანებო.

VII წიგნში მითრიდატ ევპატორის შესახებ ნათქვამია (VII, 88): ოცდარი ტომის მეფე იყო, ამდენივე ენაზე სჯითა სამართალს და კრებაში ყველა ტომის წევრს უთარჯიმოდ მიმართავდაო. ამასვე იმეორებს პლინიუსი XXV წიგნი (XXV, 6): დანამდვილებით არის ცნობილი, რომ მითრიდატი სიკვდილის ერთადერთი შვილი იყო, რომელიც 22 ენაზე ლაპარაკობდა და რომ მისი 56 წლიანი მეფობის განმავლობაში თავისი ქვეშევრდომი ტომების არც ერთ კაცს არ დალაპარაკებია თარჯიმნის მეშვეობითო.

XXI წიგნში (XXI, 77) ყურადღებას იპყრობს ქსენოფონტის ანაბაზისის მიხედვითაც ცნობილი მაკრონების მათობელა თაფლის ამბავი (ანაბ., IV, 8, 20). პლინიუსი აქ გადმოგვცემს, რომ პონტოსში სანების (ყოფილი მაკრონების) ტომში მოიპოვება სხვა ჯურის თაფლი, რომელსაც გამაგიჟებელს ეძახიან შემოღობის გამოწვევის გამო და ფიქრობენ, რომ ეს თაფლი ამოწოვილია როდოდენდრონის ყვავილიდან, რომელიც უხვად არის ტყეებშიო. მერე დასძენს ძველი ქართველი ტომების ეკონომიური ისტორიისათვის საინტერესო დეტალს: ეს ტომი (ე. ი. სანები) რომაელებს ხარკად ცვილს კი მოართმევს, მაგრამ თაფლით, მისი მწყინარობის გამო, არ ვაჭრობსო. იმავე წიგნის 83-ე თავში პირველხარისხოვან პუნიურ ცვილთან ყველაზე ახლო მდგომად თვლის მუქი ყვითელი ფერის თაფლის სუნიან, სუფთა პონტოსურ ცვილს და უკვირს თვით თაფლის შხამიანობა. პონტოსური თაფლის შხამიანობის შესახებ სტრაბონიც ლაპარაკობს (გეოგრ., XI, 2, 17). ცხადია მეფუტკრეობა ქართველთა ამ ტომში ისე განვითარებული და მაღალ საფეხურზე მდგომი ყოფილა, რომ მისი პროდუქტი ცვილი საერთაშორისო ვაჭრობის საგნადაც კი ქცეულა და ქვეყნის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი როლი ჰკუთვნებია.

პლინიუს უფროსის სხვა მასალიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ცნობა ზღაპრული აეტის შთამომავალ კოლხეთის მეფე სავლაკის შესახებ (XXXIII, 52), რომლის ხსენება ამას გარდა სხვა წყაროებში არ გვხვდება. პლინიუსის გადმოცემით, სავლაკმა მიიღო ოთხი სამეკიდროდ ხელუხლებელი მიწა, ამბობენ, მოიპოვა მრავალზე მრავალი ოქრო და ვერცხლი სვანების ტომსა და საერთოდ ოქროს საწარმოებით სახელგანთქმულ სახელმწიფოში. მოუთხრობდნენ აგრეთვე მისი ოქროს პალატების, ვერცხლის კოჭების, სვეტებისა და სხვათა შესახებ.

სავლაკის სახელს სამეცნიერო ლიტერატურაში უკავშირებენ ბოსფორის მეფის სკვითთა ბელადის სავმაკის სახელს და ნუმისმატიკური მასალის საფუძველზე ნაწილობრივი ცდაც არის მისი დაახლოებისათვის ნეფე „აკეს“ ანუ „აკის“ სახელთან, რომელიც აწერია ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ორ ოქროს მონეტას (ამ საკითხების შესახებ იხ. Д. Г. Капанадзе. Новые материалы к изучению статеров царя Аки. Вест. Др. Ист., 1948, № 1, стр. 152; აგრეთვე Л. П. Харко, Существовал ли царь Акус? ВДИ, 1948, № 2, стр. 135).

სავლაკის ისტორიული პიროვნება (ძვ. წ. II ს.) უეჭველ ფაქტად მიაჩნია, ნუმისმატიკოსთა მასალაზე დაყრდნობით, იმ მოხსენების ავტორს, რომლის თეზისებიც გამოქვეყნებულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა XVI სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისების კრებულში (თბილისი, 1954, გვ. 84). მაგრამ უნდა ითქვას, რომ სათანადო მასალების სიმცირე ჭერჭერობით არა გვგონია იძლეოდეს საშულებას ამ საკითხის დაბეჭდვით ასე გადაწყვეტისათვის, რადგან ხარკოს სტატია ძალიან საეჭვოს ხდის ამ მიმართულებით მსჯელობის საბუთიანობას.

ამასთანავე უნდა შევნიშნოთ, რომ პლინიუსის ცნობათა ამოწურვა და მათი ასე თუ ისე სრული ანალიზი ასეთი ხასიათის მიმოხილვითი ხასიათის შრომაში ძნელიცაა და სპეციალური მონოგრაფიული შესწავლის გარეშე შეუძლებელიც. უნდა ვივარაუდოთ, რომ საგანგებო გულდასმითი დამუშავება და სხვა ცნობებთან შეჯერება პლინიუსის „ბუნების ისტორიის“ მთელი მასალისა საკმაოდ ბევრ საინტერესო ცნობას შესძენს ჩვენს საისტორიო მეცნიერებას.

მ ა რ კ უ ს ა ნ ე უ ს ლ უ კ ა ნ უ ს ი (39—65 ახ. წ.), ცნობილი რომელი პოეტი, რომლის ბიძაც იყო ფილოსოფოსი სენეკა, ბიძის მსგავსადვე დაიღუბა იმპერატორ ნერონის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის — ისიც სიკვდილით დაისაჯა. მისი მთავარი ნაწარმოებია 10 წიგნიანი პოემა „ფარსალია“ ანუ „სამოქალაქო ომი“, რომელშიაც აღწერილია იულიუს კეისრისა და პომპეუსის ბრძოლა, რესპუბლიკური სულითაა გაკლენთილი და განსაკუთრებით მეორე ნაწილში დიდი თავგამოდებით არის დაგმობილი ტირანია.

ამ ვრცელ პოემაში; რომელიც, ეტყობა, დაუსრულებელია (იულიუს კეისრის ალექსანდრიაში ყოფნის ამბავზე წყდება), ჩვენთვის საინტერესო მასალა აქა-იქ არის გაბნეული და ერთი მხრით წმინდა ისტორიულ ამბავს ეხება — პომპეუსის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ გაცვრით ნათქვამი ცნობების სახით, მეორე მხრით კი მდიდარი მითოლოგიურ (განსაკუთრებით არგონავტთა ციკლის) სურათოვან მასალას იყენებს. ორივე ამ სახის მასალა კი არაერთგზის არის აგრეთვე თავისებუ-

რად განმარტებული, ახსნილი და გავრცობილი ამ პოემის დართულ შემდეგდროინდელ სხვადასხვა სქოლიოებში, რომელთაც თავის მხრივ გარკვეული დამოუკიდებელი ღირებულებაც კი მოეპოვებათ ამა თუ იმ ბიოლოგიური ეპიზოდის ინტერპრეტაციის საქმეში.

II წიგნში პოეტი პომპეუსს ალაპარაკებს თავისი ძლევა მოსილი ომების შესახებ მითრიდატ ევპატორის წინააღმდეგ და აღნიშნავს: ქვეყნის ყველა მხარეს მივწვდი, ჩრდილოეთით თვით ფაზისის ცივ ტალღებამდეც მივედიო (II, 585) და მერე: მე გამიცნეს შეუპოვარმა ჰენიოხებმა და საწმისის გატაცებით ცნობილმა კოლხებმაო (II, 591—2).

III წიგნში იმ ადგილას, სადაც ლაპარაკია სამოქალაქო ომში ჩაბმულ რომის ქვეშევრდომ თუ მოკავშირე ხალხებზე, ნახსენები არიან ლაკედემონელი ჰენიოხები, თავზე ხელადებული ტომი მალი მოჭირითებისა და სარმაკები, მეზობელი სასტიკი მოსხებისა იქ, სადაც ფაზისი მიაპობს კოლხთა დოვლათიან ყანებს, სადაც არის კრეზოსისათვის საბედისწერო ჰალისი (III, 269—72).

ჰენიოხებს ლაკედემონელებს იმ აზრით უწოდებს, რომ ლეგენდის მიხედვით დიოსკურები, რომელნიც (თუ რომელთა მეეტლეებიც) ჰენიოხების წინაპრებად ითვლებიან, სპარტის მეფის ტინდარეოსის ვაჟები იყვნენ. კრეზოსისათვის საბედისწეროდ კი იმიტომ არის ნახსენები ეს მდინარე, რომ აქ დაამარცხა ლიდიის ეს მეფე 548 წ. ძვ. წ. სპარსეთის მეფე კიროსმა. საყურადღებოა, რომ მოსხები კოლხთა მიწა-წყლის მახლობლებლად არიან გამოყვანილნი და მოხსენებულ ქართველ ტომთა, ჰენიოხებისა და მოსხების, შეუპოვრობა-შეუდრეკლობაზეა ლაპარაკი.

IV წიგნში (IV, 552—56) გაკვრით, მხატვრული შედარებისათვის, მოყვანილია არგონავტთა ლაშქრობის ის ეპიზოდი, რომელიც გველუშაპის კბილების დათესვას ეხება. VI წიგნში კი (VI, 400—401) ნათქვამია არგონავტთა ხომალდზე, რომ მან პირველად გაჰყვითა ზღვა და გადაისროლა კაცი უცნობ ტალღებში.

VIII წიგნში საინტერესოა პომპეუსის სიტყვები კასპიის კარის ლოკალიზაციის საკითხისათვის. პომპეუსი პართიელებს მიმართავს: მე როცა მივეშურებოდი კასპიის, ურდულისაკენ (ასე ეძახის კასპიის კარს) და ვლევნიდი მკაცრსა და მულამ მფომარ აღანებს, თქვენ საშუალება მოგეცათ აქემენთა ველებზე გაშლილიყავითო VIII, 222—24).

აქ ლუკანუსის მიხედვით კასპიის კარში თითქოს დარიალი უფრო უნდა იგულისხმებოდეს, რადგან აღანები ჩვეულებრივ სწორედ მის გადასწვრივ მცხოვრებლებად იგულებიან.

ლუკანუსის პოემას დართულ სხვადასხვა სქოლიოების (ე. წ. ბერნის, მონტეპესულანის და სხვ.) სათანადო ადგილებში საკმაოდ ვრცლად არის საუბარი პოემაში ნახსენებ ჰენიოხებსა, კოლხებსა, მოსხებსა და

არგონავტთა ცალკე ეპიზოდების შესახებ, აგრეთვე ფაზისის, არაქსის და სხვათა შესახებ, მაგრამ განსაკუთრებით თავისებური და გამოსარჩევი თითქოს არაფერი შეინიშნება — განმარტებანი უმთავრესად დამყარებულია ელინისტურ და რომაულ ხანაში საერთოდ ცნობილ ამბებზე. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ დიდი მასალა გამოყენებული და შესაძლოა სპეციალურმა ჩაკვირებებამ ზოგი საინტერესო დეტალიც გამოამჟღავნოს.

შესავალ ნარკვევში ტაციტუსის ცნობების განხილვასთან ერთად ვცადეთ ეს ცნობები შეგვეპირისპირობინა სხვა ანტიკური, ძირითადად რომაელი მწერლების ცნობებთანაც, რომლებსაც ისინი იძლევიან საქართველოსა და მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველ ტომთა შესახებ. როგორც ტაციტუსი, ისე სხვა ანტიკური მწერლები იქნებიან ისინი წმინდა ისტორიკოსები თუ მხატვრული სიტყვის ოსტატები, თავიანთ თქზულებებში ძირითადად ორი სახის მასალას იძლევიან ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესახებ. ერთია საკმაოდ მრავალფეროვანი და ამავე დროს არათანაბარი ღირებულების მქონე გადმოცემები, რომლებიც უმთავრესად ანტიკური მითოლოგიის ისეთ ცნობილ ციკლებთან არის გადანასკვეული, როგორც არის არგონავტთა ციკლი და პრომეთეუსის ციკლი; ამასთანავე ის ცნობები, რომელთაც ესა თუ ის ავტორი არა თავისი უშუალო დაკვირვებებისა და თავისი თანამედროვე ეპოქის მონაცემებიდან იღებს, არამედ სხვათა წერილობით და ზეპირ გადმოცემებს ეყრდნობა და ხშირად საკმაოდ შორეული წარსულის სურათსაც მისი თანამედროვე ვითარების ამსახველად წარმოგვიდგენს. სამწუხაროდ, ანტიკური, კერძოდ რომაული ისტორიოგრაფიისა და მწერლობის დიდი ნაწილი ამ ჭურის მასალას უფრო შეიცავს ჩვენი ქვეყნის შესახებ და ამიტომაც საჭირო ამ მასალების, ამ შემთხვევაში ტაციტუსის მასალების, პარალელურად სხვათა ცნობების მოყვანა და შეძლებისდაგვარად გაანალიზებაც, რაც ნაწილობრივ კომენტარების სახითაცაა წარმოდგენილი ამ წიგნში.

მეორე სახის მასალა, შედარებით უფრო მცირე რაოდენობისა, მაგრამ თავისი მნიშვნელობით გაცილებით უფრო დიდი და ღირებულები, არის მწერალთა თანამედროვე ვითარების ამსახველი მასალა, როგორც წმინდა ისტორიული ხასიათისა, ისე გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათისაც.

ტაციტუსს, როგორც მკითხველიც შენიშნავს, ორივე ზემოხსენებული ხასიათის ცნობები მოეპოვება ჩვენი ერის უძველესი ისტორიის შესახებ — ნაწილობრივ მითოლოგიური სიუჟეტების ზოგი რეალიებიც აქვს მოტანილი ჩვენი ქვეყნის შესახებ, განსაკუთრებით არგონავტთა ციკლიდან; მეორე მხრით კი სრულიად უნიკალურ ისტორიულ, მარ-

თლაც რეალურ ფაქტებსაც მოგვიტოხრობს განსაკუთრებით მისი დროის (უფრო სწორად, მისი ახალგაზრდობისა და შედარებით ცოტა უფრო წინარე ხანის) — ახ. წ. I საუკუნის მეოთხე — მეექვსე ათეული წლების ისტორიული სინამდვილიდან.

მითოლოგიურ და ნაწილობრივ ეთნოგრაფიულ-გეოგრაფიულ აღწერილობებში (რომლებიც ტაციტუსის ნაშრომთა საერთოდ ნაკლებად მოღწეულობის გამო ძირითადად ფრავენტულადაა წარმოდგენილი) ტაციტუსის მიერ მოწოდებული ცნობები დადასტურებას ჰპოვებს სხვა მისი თანამედროვე მწერლების ცნობებშიაც, ამიტომაცაა, რომ ძირითადად ჩვენ უფრო მისი უფროსი თანამედროვე და ნაწილობრივ კი მისი წინამორბედი მწერლების ნაშრომთა შეპირისპირებას მივაქციეთ ყურადღება. ასეთები არიან წინამორბედთაგან, მაგალითად, სახელოვანი პოეტი ოვიდიუსი, ისტორიკოსები პომპეიუს ტროგუსი და პატერკულუსი, უფროს თანამედროვეთაგან კი ფილოსოფოსი და სახელმწიფო მოღვაწე სენეკა, ცნობილი ბუნებისმეტყველი და ისტორიკოსი პლინიუს უფროსი, პოეტი ლუკანუსი და სხვანი. განსაკუთრებით უხვი, მაგრამ არაერთგვაროვანი და არაერთფეროვანი მასალა მოეპოვება, რასაკვირველია, პლინიუს უფროსს თავის ენციკლოპედიურ ნაშრომში — „ბუნების ისტორია“.

სწორედ ამ პარალელური მასალის გათვალისწინება გვაძლევს საშუალებას უფრო რელიეფურად წარმოვიდგინოთ, რა დიდი ღირებულების ისტორიულ მასალასთან გვაქვს საქმე ტაციტუსის შესანიშნავი საისტორიო თხზულებების სახით, რომლებშიაც ჭეშმარიტად დიდი ისტორიკოსის ალლოთია განკვერტილ-გაანალიზებული მაშინდელი რომის ბოზოქარი ისტორიის ფაქტები და ამასთანავე რომელთა ურთიერთობა სხვა სახელმწიფოებთან, კერძოდ ჩვენს ქვეყანასთან, რომელიც, როგორც თვით ტაციტუსის მასალებიდან მკაფიოდ ჩანს და ბოლოდროინდელი არქეოლოგიური გათხრებიც აშკარად მოწმობს, ერთ-ერთი მძლავრი სახელმწიფოთაგანი იყო წინა აზიაში და ტოლს არ უდებდა მაშინდელ ისეთ ორ უდიდეს სახელმწიფოსაც კი, როგორც იყვნენ რომი და პართია; თამამად ერეოდა მათ გოლიათურ კილიში და ხშირად გამარჯვებულიც გამოდიოდა ამ ბრძოლიდან.

ტაციტუსის ეს ცნობები კი, მართლაც უნიკალური თავისი ხასიათით, სხვა მწერალთა თხზულებებში თითქმის არსად გვხვდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ დიონ კასიოსის და ნაწილობრივ ზოგი სხვა მწერლის ნაწარმოებებში შემორჩენილ ერთ-ორ გადაკრულ ფრაზას ტაციტუსის ნაშრომებში აღწერილი ამბების შესახებ. ამ გარემოებებმა შეაპირობა დიდი ინტერესი საერთოდ ტაციტუსის, როგორც ისტორიკოსისადმი და კერძოდ ქართული ისტორიოგრაფიისა მისი თხზუ-

ლებების იმ ნაწილებისადმი, სადაც ჩვენი ქვეყნის შესახებ არის ლაპარაკი. მის ცნობებს გვერდს ვერ აუვლის, და არც ყოფილა შემთხვევა რომ აეგლოს, ქართველი ერის უძველესი ისტორიის ვერც ერთი მკვლევარი. ამასთანავე ტაციტუსის მიერ აღწერილი ეპოქა — ახ. წ. I საუკუნე — თანდათან უფრო და უფრო დიდ ინტერესს იწვევს სამეცნიერო წრეებში იმიტაც, რომ მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიური გათხრების მასალის დიდი ნაწილი სწორედ ამ ხანას განეკუთვნება და მასალათა შორის კი, როგორც ცნობილია, პირველხარისხოვანი ისტორიული ღირებულების მქონე ეპიგრაფიკული ძეგლებიც იქნა მიკვლეული.

ტაციტუსის ტექსტის გამართვისას ძირითადად დავეყრდენით ტობნერის ცნობილ სერიაში გამოცემულ ტექსტს, რომელიც ჰალმ-ანდრეზენის მიერ ნარედაქციევი მასალის მიხედვით მეშვიდედ გამოაქვეყნა ერიკ კესტერმანმა, და რომელიც ახლა ყველაზე უკეთეს კრიტიკულ გამოცემად ითვლება. ამასთანავე გამოვიყენეთ ბევრი სხვა კრიტიკული და კომენტარებული გამოცემა და თარგმნებიც სხვადასხვა ენებზე.

ჩვენი ტექსტი ძირითადად სწორედ ჰალმ-ანდრეზენ-კესტერმანის გამოცემას მისდევს და მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში ვუხვევთ ამ გამოცემის წაკითხვებიდან. თანაც ტექსტის გაგებისათვის ყველა მნიშვნელოვანი კითხვა-სხვაობა სქოლიოში მოგვყავს, როგორც ხელნაწერებისა, რომელთა რიცხვი, როგორც აღვნიშნეთ, ძალიან მცირეა, ისე გამოცემებისა, რომლებიც უმეტესად გვიანდელი ხელნაწერებით ძოღწეული დამახინჯებული ადგილების გასწორებას წარმოადგენს.

უახლესი გამოცემებიდან ხელთ გვქონდა აგრეთვე ე. წ. ლობის კლასიკური ბიბლიოთეკის სერიაში გამოქვეყნებული ტექსტები „ისტორიანი“-სა კლიფორდ მურის და „ანალებისა“ ჯონ ჯეკსონის რედაქციითა და პარალელური თარგმანით, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ გამოცემებში საერთოდ ძუნწადაა მოცემული კრიტიკული აპარატი, ვარიანტებში მხოლოდ მნიშვნელოვანი სხვაობანია აღნიშნული.

უმთავრესი გადახვევებიდან აღსანიშნავია ის, რომ ტობნერის ამ კრიტიკულ გამოცემაში V და X ბგერები ძველი ხელნაწერების ტრადიციის მიხედვით მარტო ერთი X ნიშნით არის ვადმოცემული, ჩვენსაში კი გვიანდელი წესის მიხედვით განვასხვავეთ, რადგან არასპეციალისტი მკითხველისათვის ეს უფრო მოსახერხებელია.

თვით ტაციტუსის ტექსტებისა და მის პიროვნებასა და ეპოქასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა რენესანსის ხანაში დაიწყო და მისი სრული ბიბლიოგრაფია ახლა ალბათ რამდენიმე ათას ერთეულს მაინც მოიცავს, მათ შორის ასობით გამოცემასა და თარგმანს სხვადასხვა ენებზე.

„ანალების“ XI—XVI წიგნები, „ისტორია“, „გერმანია“ და „დილოგი ორატორთა შესახებ“ პირველად ვინდელინუს დე სპირამ გამოაქვეყნა ვენეციაში 1470 წ. პირველი სრული კრებულის გამოცემა კონობილმა ბეროალდუსმა განახორციელა 1515 წ. რომში. მას შემდეგ უამრავი გამოცემა გამოვიდა, როგორც ორიგინალის, ისე სხვა ენებზე; ზოგ ენაზე რამდენიმე თარგმანის სახითაც.

სხვა გამოცემებიდან აღსანიშნავია გრონოვიუსის (1670), ლიპსიუსის (1574), კ. პალმის (1850), ე. ვოლფის (1886), კ. ჰერეუსის (1904), გოდლის (1887), უ. სპუნერის (1891), ფიშერის (1910), ნიპერდის (1871—74), დრეგერის (1868) და სხვათა გამოცემები. უკვე არსებობს აგრეთვე თითქმის მთელი ტაციტუსის ხელნაწერთა ფოტოტიპიური გამოცემებიც და სხვ. მაგრამ ძირითადია, როგორც ითქვა ე. კესტერმანის უკანასკნელი გამოცემა, მოკლე რჩეული ბიბლიოგრაფიული ცნობებითა და ლიტერატურის მითითებებით: P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. Post C. Halm—G. Andresen septimum edidit E. Koestermann. tt. I—II, Lipsiae, in aldibus B. G. Teubneri, 1952.

· სხვა მნიშვნელოვანი გამოცემები:

- Taciti opera. Ex recensione I. A. Ernesti denuo curavit Ier. Iac. Oberblinus, tt. I—II, Lipsiae, 1801.
- Taciti opera minora. Recensuit et commentarios suos adiecit G. H. Walther, Halis Saxonum, 1833.
- Taciti omnia, quae extant opera, Juxta accuratissimam Burnouf editionem cum notulis, Parisiis, 1842.
- Taciti opera omnia. Ab Lipsio Gronovio Heinsio Ernestio Wolfio emendatus et illustratus ab J. Bekkero ad codices antiquissimos recognitus, tt. I—II, Lipsiae, 1831.
- C. Cornelii Taciti opera. Ad. optimarum librorum fidem recognovit et annotatione perpetua triplicique indice instruxit G. A. Rupertii, vv. I—IV, Hanoverae, 1834.
- Taciti opera. Ed. Fr. Haase, Lipsiæ, vv. I—II, 1855.
- Taciti opera. recognitus ab J. Bekkero, tt. I, II, Lipsiae, 1831.
- Taciti opera, erklärt von K. Nipperdey, Bd. I—III, Berlin, 1864.
- Tacitus, Die Annalen, ausgegeben von A. A. Draeger, Bd. I—III., Lipsiae, 1873.
- Taciti opera quae supersunt ab I. G. Bateria recensuit atque interpretatus est I. C. Orellius v. v. I—II, Turici, 1859.
- Taciti historiarum libri qui supersunt. Erklärt von. E. Wolff, tt. I—II, 1914—1926, Berlin.

- Taciti libri qui supersunt. Recognovit C. Halm. Editionem quintam curavit G. Andresen, tt. I—II, Lipsiae, 1920.
- Tacite, Oeuvres. Texte établi et traduit par H. Gcelzer, H. Bornicque, G. Rabaud, tt. I—IV, 1921—1924, Paris.
- Codices graeci et latini photogr. depicti VII 1—2, praefatus est E. Rostagno, Leiden, 1902. (Taciti Cod. Laurent. Med. 68, 1 et 68, 2).

თარგმანები:

- Тацит, Полное собрание сочинений, пер. В. И. Модестова, тт. I—II, СПб., 1885.
- Тацит, Сочинения в двух томах. Издание подготовили А. С. Бобович, Я. М. Боровский, М. Е. Сергеевко, Ленинград., 1969.
- Tacite, Oeuvres complètes, traduites en français par J. L. Burnouf, Paris, 1933—4.
- C. C. Tacitus Werke, übersetzt von H. Gutmann, Stuttgart, 1831.
- Tacitus Werke, übersetzt von K. L. Woltmann, Berlin, 1811.
- Tacitus, The Works. The Oxford translation, revised, with notes, vol. I—II, London, 1854.
- Tacitus, Histories and Annals; translated by C. H. Moore and J. Jackson, vv. I—IV, Loeb classical Library, London, 1952.
- Tacitus, Dialogus, Agricola, Germania, translated by W. Peterson and M. Hutton, L.C.L, London, 1952.

ბავტუხის ცხოვრება და შემოქმედება:

- Schanz-Hosius, Geschichte der römischen Litteratur, II, München, 1935.
- Teuffel, Geschichte der römischen Litteratur, bearbeitet von W. Kroll und F. Skutsch, B. III, Leipzig, 1913.
- Peter H., Die geschichtliche Litteratur über die römische Kaizerzeit, Leipzig, 1897.
- Boissier G., Tacite, Paris, 1903.
- Fabia P., Les sources de Tacite dans les Annales et les Histoires, Paris, 1893.
- Bötticher G., Lexicon Taciteum, Berolini, 1831.
- Gerter A.-A. Greef, Lexicon Taciteum, Lipsiae, 1903.
- Модестов В. И., Лекции по истории римской литературы, СПб., 1888.
- Модестов В. И., Тацит, СПб., 1864.
- Корнелий Тацит, Сочинения в двух томах. Том первый. — Анналы, малые произведения, Том второй—История. Ленинград, 1969.
- Domaszewski A., Geschichte der römische Kaiser, I—II, Leipzig, 1909.
- Norden E., Antike Kunstprosa, I, Leipzig-Berlin.
- Mendel C. W., Tacitus. The Man and his Work. London, 1957.

ლათინური: ტექსტი
და ქართული თარგმანი

P. CORNELII TACITI LIBRI QUI SUPERSUNT. RECOGNOVIT
CAROLUS HALM. EDITIONEM QUINTAM CURAVIT G. ANDRE-
SEN. TOMUS PRIOR, QUI LIBROS AB EXCESSU DIVI AUGUSTI
CONTINET. (ANNALES).

LIPSIÆ, 1913

Liber II

55. At Cn. Piso quo properantius destinata inciperet civita-
tem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva incre-
pat, oblique Germanicum perstringens quod contra decus Romani
nominis non Atheniensis, tot cladibus extinctos, sed conluviem
illam nationum comitate nimia coluisset: hos enim esse Mithridatis
adversus Sullam, Antonii adversus divum Augustum socios...

...Nota haec Germanico; sed praeverti ad Armenios instantior-
cura fuit.

56. Ambigua gens ea antiquitus hominum ingeniiis et situ terra-
rum, quoniam nostris provinciis late praetenta penitus ad Medos por-
rigitur; maximisque imperiis interiecti et saepius discordes sunt, ad-
versus Romanos odio et in Parthum invidia. regem illa tempestate
non habebant, amoto Vonone; sed favor nationis inclinabat in Zeno-
nem, Polemonis regis Pontici filium, quod is prima ab infantia ins-
tituta et cultum Armeniorum aemulatus, venatu epulis et quae alia
barbari celebrant, proceres plebemque iuxta devinxerat. igitur Ger-
manicus in urbe Artaxata adprobantibus nobiles, circumfusa mul-
titudine insigne regium capiti eius imposuit. ceteri venerantes re-
gem Araxiam consaltavere, quod illi vocabulum indiderant ex nomi-
ne urbis.

60... [Germanicus] mox visit veterum Thebarum magna ves-
tigia. et manebant structis molibus litterae Aegyptiae, priorem opu-
lentiam complexae; iussusque e senioribus sacerdotum patrium ser-
monem interpretari referebat habitasse quondam septingenta milia
aetate militari, atque eo cum exercitu regem Rhamsen Libya Aethio-

---

¹⁶ et P i c h e n a: sed:

(თარგმანი)

ა ნ ა ლ ე ბ ი

წ ი გ ნ ი II

55. ამასობაში ვნეუს პიზონი*, რომელიც ჩქარობდა განზრახვლის განხორციელებას შედგომოდა, მისი შმაგი შექრით დამფრთხალ ათეჩელთა სახელმწიფოს სასტიკი სიტყვით ლანძღავს, ხოლო გადაკვრიო გერმანიკუსსაც კიცხავს, წინააღმდეგ რომის სახელის დიდებისა ნამეტანი აღერსით რომ პატივი სცა არა იმდენი უბედურებებით განადგურებულ ათენელებს, არამედ [სხვადასხვა] ხალხთაგან [შეყრილ] ამ ბინძური ნაძირალების ბრბოს; ვინაიდან ხომ ესენი იყვნენ მითრიდატის მოკავშირენი სულას წინააღმდეგ, ანტონიუსის მოკავშირენი ღვთაებრივი ავგუსტუსის წინააღმდეგ.

...საქმეთა ეს ვითარება იცოდა გერმანიკუსმა¹, მაგრამ მისი გადაუდებელი ჯაზრუნავი იყო არმენიელებისათვის მიეხედა.

56. ამ ერს², ადამიანთა ბუნებისა და ქვეყნების მდებარეობის მიხედვით, ადრიდანვე ორაზროვანი (ორბუნებოვანი) ხასიათი ჰქონდა, რადგან, მართალია, დიდ მანძილზე ეკვრის ჩვენი პროვინციების საზღვრებს, მიდიაშიც დიდ მანძილზე იჭრება. ასე რომ ისინი, ორ უზარმაზარ სახელმწიფოს შორის მოქცეულნი, რომლებთანაც, რაკი რომაელები ეზიზღებათ, პართელებისა კი უშურო, ხშირად არიან მათთან უთანხმოებაში. იმ ხანად მეფე არ ყავდათ, ვონონის³ მოშორების შემდეგ: მაგრამ ხალხის სურვილი პონტოს მეფის პოლემონის ძის ზენონისაკენ¹ იხრებოდა; რადგან ამ უფლისწულმა, ადრე ბავშვობიდანვე სომხური წესრიგისა და ჩაცმულობის მიმყოლმა, ერთნაირად მოინადირა მალაღი და დაბალი ფენების გული ნადირობის, ქეიფისა და ბარბაროსათვის სხვა საყვარელი დროსტარებებით. ამიტომ ქალაქ არტაქსატაში⁵, წარჩინებულთა თანხმობით, დიდძალი ხალხის წინაშე გერმანიკუსმა თავს დაადგა სამეფო გვირგვინი. სხვებმა (ე. ი. არა რომაელებმა) თაყვანი სცეს და მიესალმენ, როგორც არტაქსიას. ეს სახელი კი ქალაქის სახელის მიხედვით დაარქვეს.

60. ....შემდეგ [გერმანიკუსმა] ნახა ძველი თებეს⁶ უზარმაზარი ნაშთები. ნანგრევებზე კიდევ იყო შემორჩენილი ეგვიპტური წარწერები (ასოები), რომელნიც ძველი დიდების [ამბავს] შეიცავდა როცა ერთ მოხუც ქურუმს უბრძანეს, გადმოეთარგმნა თავის მშობლიური

pia Medisque et Persis et Bactriano ac Scythia potitum quasque terras Suri Armeniique et contigui Cappadoces colunt, inde Bithynum, hinc Lycium ad mare imperio tenuisse. legebantur et indicta gentibus tributa, pondus argenti et auri, numerus armorum equorumque et dona templis ebur atque odores, quasque copias frumenti et omnium utensilium quaeque natio penderet, haud minus magnifica, quam nunc vi Parthorum aut potentia Romana iubentur.

II, 68... Per idem tempus Vonones, quem amotum in Ciliciam memoravi, corruptis custodibus effugere ad Armenios, inde Albanos Heniochosque et consanguineum sibi regem Schytharum conatus est. specie venandi omissis maritimis locis avia saltuum petiit, mox pernicitate equi ad amnem Pyramum contendit, cuius pontes accolae rupebant audita regis fuga; neque vado penetrari poterat. igitur in ripa fluminis a Vibio Frontone praefecto equitum vincitur; mox Remmius evocatus priori custodiae regis adpositus, quasi per iram gladio eum transigit. unde maior fides conscientia sceleris et metu indicii mortem Vononi inlatam.

IV, 5. Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam, proximumque Galliae litus rostratae naves praesidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Foroiuliense miserat valido cum remige. sed praecipuum robur Rhenum iuxta, commune in Germanos Gallosque subsidium, octo legiones erant. Hispaniae recens perdomitae tribus habebantur. Mauros Juba rex acceperat donum populi Romani. cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus, dehinc initio ab Suriae usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambilur, quattuor legionibus coërcita, accolis Hiberno Albanoque et aliis regibus, qui magnitudine nostra proteguntur adversum externa imperia. et Thraeciam Rhoemetalces ac liberi Cotyis, ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia atlinebant...

³ Lycium Lipsius: Lycum.

⁹ inde Workens: inde in.

¹⁰ constratae Nipperdey.

ენიდან, მოუთხროთ, რომ ოდესმე ამ ქალაქში ბინადრობდა სამხედრო ასაკის შვიდასი ათასი კაცი და ამ ჯარით მეფე რამზესმა⁷ დაიპყრო ლიბია, ეთიოპია, მიდიელები და სპარსელები, ბაქტრიელები და სკვითები და ის ქვეყნები, სადაც სირიელები და არმენიელები და მათი მეზობელი კაპადოკიელები ცხოვრობდნენ და ეპყრა მთელი [ტერიტორია] იქით ბითინიის ზღვიდან აქეთ ლიკიის ზღვამდე⁸. კიდევ ამოიკითხებოდა ამ ხალხებისათვის განკუთვნილი ხარკის სიაც — ვერცხლისა და ოქროს რაოდენობა, იარაღისა და ცხენების რიცხვი. ტაძრებისათვის შესაწირავი სპილოს ძვალი და ნელსურნელებანი, აგრეთვე ხორბლეულისა და სხვა სახმარის რაოდენობა, რაც ყოველ ერს უნდა გადაეხადა — ხარკი არა ნაკლებ საგრძნობი, ვიდრე ის, რომელსაც ახლა იღებენ ძალით პართელები ანდა რომაელთა ხელისუფლება.

68. ამ დროს ვონონმა⁹, რომლის წაყვანის ამბავი კილიკიაში უკვე მოვიხსენიე, მოისყიდა მცველები და სცადა გაქცეულიყო არმენიაში, მერე ალბანებთან, ჰენიოხებთან და თავის ნათესავ სკვითიის მეფესთან. სანადიროდ წასვლის საბაბით დასტოვა სანაპირო, შევიდა დაბურულ ტყეში. მიენდო ცხენის სისწრაფეს და მიაშურა მდინარე პირამოსს, სადაც მისი გაქცევის ამბის შემტყობმა იქაურმა მცხოვრებლებმა ხიდი ჩაშალეს, ფონით გასვლა კი არ შეეძლო. ამიტომ მდინარის ნაპირას იგი შეიპყრო მხედართა პრეფექტმა ვიბიუს ფრონტონმა. მერე რემიუსმა, რომელიც წინათ მეფის მცველთა უფროსად იყო, მახვილი გაუყარა, ვითომცდა გაბრაზებულმა, რითაც უფრო მეტი სარწმუნო ზდება, რომ დანაშაულის შეგნებისა და სასჯელის შიშით მოკლა მან ვონონი¹⁰.

წიგნი IV

5, 1. იტალიის ორივე მხარეს ზღვას მიზენუმსა და რავენაში მდგარი ორი ფლოტი, ხოლო გალიის უახლოეს სანაპიროს ცხვირებიანი ხომალდები იცავდნენ, რომლებიც აქციუმის [ბრძოლებში] გამარჯვების შემდეგ ხელთ იგდო ავგუსტუსმა და ქალაქ ფორუმეიულიუმს გაგზავნა მძლავრი ეკიპაჟებითურთ. მაგრამ მთავარი ძალა, რვა ლეგიონი, რაინთან იდგა გერმანელებისა და გალებისაგან თანაბრად დასაცავად. ახლახან დამორჩილებული ესპანეთის¹¹ სამ [ლეგიონს] ეჭირა. მავრები მეფე იუბამ¹² მიიღო, როგორც რომაელი ხალხის ძღვენი. (2) დანარჩენ აფრიკას იცავდა ორი ლეგიონი და ამდენივე — ეგვიპტესაც; ამის შემდეგ ოთხი ლეგიონი იცავდა სირიიდან მოყოლებული მდინარე ეფრატამდე უზარმაზარ ტერიტორიაზე რაც ქვეყნებია მოქცეული, მეზობლად იბერთა, ალბანთა და სხვა მეფეები-

Liber VI

31. C. Cestio M. Servilio consulibus nobiles Parthi in urbem venere, ignaro rege Artabano. is metu germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox superbiam in nos, saevitiam in populares sumpsit, fretus bellis, quae secunda adversum circumiectas nationes exerceuerat, et senectutem Tiberii ut inermem despiciens avidusque Armeniae, cui defuncto rege Artaxia Arsacen liberorum suorum vetricum inposuit, addita contumelia et missis, qui gazam a Vonnone relictam in Syria Ciliciaque reposcerent; simul veteres Persarum ac Macedonum terminos, seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro per vaniloquentiam ac minas iaciebat. sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia ac perinde opibus, et proximus huic Abdus ademptae virilitatis. non despectum id apud barbaros ultroque potentiam habet. ii adscitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summae rei imponere poterant, interfectis ab Artabano plerisque aut nondum adultis, Phraaten regis Phraatis filium Roma posebant: nomine tantum et auctore opus, [ut] sponte Caesaris ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.

32. Cupitum id Tiberio: ornat Phraaten accingitque paternum ad fastigium, destinata retinens, consiliis et astu res externas moliri, arma procul habere. interea cognitis insidiis Artabanus tardari metu, modo cupidine vindictae inardescere; et barbaris cunctatio servilis, statim exsequi regium videtur. valuit tamen utilitas, ut Abdum specie amicitiae vocatum ad epulas lento veneno inligaret, Sinnacem dissimulatione ac donis, simul per negotia moraretur. et Phraates apud Syriam, dum omissa cultu Romano, cui per tot annos insueverat, instituta Parthorum sumit, patriis moribus impar morbo absumptus est. sed non Tiberius omisit incepta: Tiridatem, sanguinis eiusdem, aemulum Artabano recipendaeque Armeniae Hiberum Mithridatem deligit conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium obtinebat; et cunctis, quae apud Orientem parabantur, L. Vitellium praefecit. eo de homine haud sum ignarus sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari, ceterum regendis provinciis prisca virtute egit: unde regressus et formidine C. Caesaris, familiaritate Claudii turpe in servitium mutatus exemplar apud posteros adulatorii dedecoris ha-

---

⁶⁻⁸ exerceuerat. ⁹ inertem Heinsius. ¹⁰ Cyro: icyro (Cyro Baïter, a Cyro Ritter). ¹¹ arscaces, i superscr. m. posterior. ¹² sumit Lipsius: insumit. ¹³ diligit, e superscr. m. posterior. ¹⁴ in regendis Otto.

სა, რომელნიც ჩვენი ძლევამოსილებითა და დიდებით უმკლავდებიან უცხო ძალაუფლებას¹³. (3) თრაკია რემეტალკოსსა¹⁴ და კოტისის შვილებს ეკირა, ხოლო დანუვიუსის ნაპირი — ორ ლეგიონს პანონიაში, ორს კი მეზიაში...

წიგნი VI

31. გაიუს ცესტიუსისა და მარკუს-სერვილიუსის კონსულობის დროს¹⁵ პართი დიდებულები მოვიდნენ ქალაქს მეფე არტაბანის¹⁶ ნაზალავად. მან, გერმანიკუსის შიშით ერთგულმა რომაელებისა და სამართლიანმა თავისიანებისადმი, მალე გამოიჩინა ამპარტავნობა ჩვენდამი და სისასტიკე ხალხის მიმართ, რადგან იგი გააამაყა მეზობელი ხალხებრს წინააღმდეგ წარმატებით ჩატარებულმა ომებმა და ტიბერიუსის, როვორც ომისათვის უძლურის მოხუცებულობამ; და ცდილობდა არმენიის დაპყრობას, რომლის ტახტზეც, მეფე არტაქსიას¹⁷ სიკვდილის შემდგომ, თავისი უფროსი ძე არშაკი¹⁸ დასვა. ამას დაურთო შეურაცხყოფაც და გაუგზავნა მოთხოვნა, დამიბრუნე ვონონის მიერ სირიასა და კილიკიაში დატოვებული განძი, ამასთანავე აღადგინე სპარსელთა და მაკედონელთა ძველი საზღვრებიო; თანაც თავხედურად იმუქრებოდა, შემოვიჭრები ჭერ კიროსისა და მერე ალექსანდრეს მიერ დაპყრობილ ადგილებშიო. მაგრამ საიდუმლო მოციქულთა გამოგზავნის ყველაზე უფრო თავგამოდებული მოწადინე პართებში იყო სინაკესი, წარჩინებული ოჯახიშვილი და მდიდარი, და მასთან უახლოესი — აბდუსი, კაცობას მოკლებული. ოღონდ ეს არ ითვლება სამარცხვინოდ ბარბაროსებში და უფრო მეტი ძალაც აქვთ. მათ სხვა წარჩინებულნიც მიიმხრეს და რადგან არ შეეძლოთ დაესვათ ტახტზე არშაკიდების ვინმე ჩამომავალი, ვინაიდან უმრავლესობა არტაბანმა გასწყვიტა, სხვები კი უსაქონი იყვნენ, რომიდან ითხოვეს ფრაატი, მეფე ფრაატის¹⁹ ძე; საჭიროა მხოლოდ სახელი და ხელის შემწყობი, რათა კეისრის ნებით არშაკის შთამომავალი იხილონ ეფრაატის ნაპირზეო.

32. ტიბერიუსსაც ეს უნდოდა: მოამზადა ფრაატი და დანიშნა მამულ ტახტზე, ერთგულმა თავისი წესისა — უომრად, თათბირითა და ეშმაკობით, მოეგვარებინა საგარეო საქმეები. ამასობაში არტაბანმა შეიტყო შეთქმულების [ამბავი] და ხან შიშით იკავებდა თავს, ხან კი წურისძიების წყურვილით იწვოდა. ბარბაროსებში ყოყმანი მონურ, ხოლო სწრაფად აღსრულება მეფურ ქცევად ითვლება. მაგრამ მაინც იძენად სძლია სარგებლიანობის ფიქრმა, რომ მეგობრობის ნიშნად აბდუსი ლხინზე მოიწვია და ნელა მოქმედი შხამით მოაწამლინა, სინაკესი კი დააბრკოლა თავის მოჩვენებით, საჩუქრებით და აგრეთვე საქმეებითაც. სირიაშიც ფრაატი, რომელმაც ამდენ წელს ნაჩვევ რომაუ-

betur, cesseruntque prima postremis, et bona inventae senectus flagitiosa oblitteravit.

33. At ex regulis prior Mithridates Pharasmanem perpulit dolo et vi conatus suos iuvare, reperitque corruptores ministros Arsacis multo auro ad scelus cogunt; simul Hiberi magnis copiis Armeniam inrumpunt et urbe Artaxata potiuntur. quae postquam Artabano cognita, filium Orodem ultorem parat; dat Parthorum copias, mittit qui auxilia mercede facerent. contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis more gentico diversa induere. sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim effundunt. at qui Parthis adventabant, facile arcebantur, cum alios incessus hostis clausisset, unum reliquum, mare inter et extremos Albanorum montes, aestas impediret, quia flatibus etesiarum implentur vada; hibernus auster revolvit fluctus pulsoque introrsus freto breviter litorum nudantur.

34. Interim Orodem sociorum inopem auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam et detrectantem incessere: adequitare castris, infensare pabula; ac saepe (in) modum obsidii stationibus cingebat, donec Parthi contumeliarum insolentes circumsisterent regem, poscerent proelium. atque illis sola in equite vis: Pharasmanes et pedite valebat. nam Hiberi Albanique saltuosos locos incolentes duritiae patientiaeque magis insuevere: feruntque se Thessalis ortos, qua tempestate Iaso post aveclam Medeam genitosque ex ea liberos inanem mox regiam Aetae vacuosque Colchos repetivit; multaque de nomine eius et oraclum Phixi celebrant; nec quisquam ariete sacrificaverit, credito vexisse Phixum, sive id animal seu navis insigne fuit. ceterum directa utrimque acie Parthus imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum contraque ignobilem Hiberum mercenario

1

---

⁶ simul haberi, i superscr. m. posterior. ⁷ dat Parthorum D ü b n e r: אֶף חֲרֻ-
סֵבֶרֶ אַרְיֹרִים (Bezenberger), Medorum (C. Heraeus), Hyrcanorum (Nipperdey).
¹⁶ in add. Muretus. ²⁴ aetae. ²⁷ directa, corr. Halim. ²⁸ mercennarium
militem, Acidalius.

ლი ცხოვრების წესრიგს მოკლებულმა პართთა ზნეჩვეულებანი მიიღო. მშობლიურ ადათებს კი ვერ გაუძლო, ავადმყოფობით გარდაიცვალა. მაგრამ ტიბერიუსი არ მოეშვა დაწყებულ საქმეს: არტაბანის მოქიშპედ იმავე სისხლის შთამომავალ ტირიდატს²⁰ ირჩევს, ხოლო სომხეთის დასაბრუნებლად იბერიელ მითრიდატს²¹ და თანაც შეარიგებს ძმა ფარსმანთან, რომელსაც საგვარეულო სახელმწიფო ეპყრა; ხოლო ყველაფრის, რაც აღმოსავლეთში ხდებოდა, გამგებლად ლუციუს ვიტელიუსი²² დანიშნა. იმ კაცის შესახებ, მე ვიცი, ავი ხმა დადიოდა და ახსოვდათ ბევრი [მისი] ცუდი; თუმცა პროვინციებში გამგებლობის დროს კი ძველებური სიქველით უძღვებოდა საქმეს. იქიდან დაბრუნების შემდეგ, გაიუს კეისრის შიშითა და კლავდიუსის მახლობლობით, იგი საზიზღარ მონად იქცა და შთამომავლობაში პირმოთნეობის საძაგელ ნიმუშად ითვლებოდა. პირველი ადგილი შემდეგდროინდელმა [მისმა საქმეებმა] დაიჭირა და კარგი ახალგაზრდობა სამარცხვინო მოხუცებულობამ წაშალა.

33. უფლისწულთა შორის პირველად მითრიდატმა წააქეზა ფარსმანი, ხერხითა და ძალით ხელი შეეწყო მისი ცდისათვის და გამონახული მექრთამეები ბევრი ოქროთი არშაკის მსახურთ დაიყოლიებენ ბოროტმოქმედებაზე; ამასთანავე იბერიელები დიდძალი ლაშქრით არმენიაში შეიჭრებიან და ქალაქ არტაქსატას დაიპყრობენ. ეს რომ არტაბანმა შეიტყო, შურის საძიებლად ძეს, ოროდს ამზადებს: აძლევს პართთა ლაშქარს და გზავნის [კაცებს] დამხმარე ჯარის დასაქირავებლად. საწინააღმდეგოდ, ფარსმანმა მოირთო ალბანები, მოუწოდა სარმატებს, რომელთა სკებტუქოსები, იღებენ რა საჩუქრებს (სასყიდელს, ქირას?) ორივე მხრიდან, მამაპაპური ჩვეულების თანახმად, ორივე მხარეს ემხრობიან. მაგრამ ადგილების მფლობელი იბერები კასპიის გზით²³ სასწრაფოდ შეუშვებენ არმენიელების წინააღმდეგ სარმატებს; ხოლო მათ, ვინც პართებთან მიდიოდნენ, ადვილად აჩერებდნენ, რადგან სხვა გასასვლელები მტერმა ჩაკეტა, ხოლო ერთადერთი დარჩენილი [გასასვლელი] ზღვასა და ალბანთა მთის კიდეს შორის²⁴ ზაფხულში გაუვალა, ვინაიდან პასატის ქარები წყლით ფარავენ (მეჩეჩოვან) ნაპირს, ხოლო ზამთარში სამხრეთის ქარი უკან ერეკება ტალღებს და როცა წყალი დაიწვეს, სანაპიროს ვიწრო გასასვლელი შიშვლდება.

34. ამასობაში მოკავშირეებს მოკლებულ ოროდს დამხმარე ჯარით გაძლიერებული ფარსმანი საბრძოლველად იწვევს და რაკი იგი თავს იკავებს, თავს ესწმის: ამხედრებული მიადგება ბანაკს, არბევს საფურაქე ადგილებს და ხშირად ალყის მსგავსად არტყამს საგუშაგოებს, ვიდრე პართებმა ვეღარ აიტანეს შეურაცხყოფა, შემოეხვივნენ მეფეს და მოითხოვეს ბრძოლა. მათი ერთადერთი ძალა მხედრობა იყო, ფარს-

milite disserebat; Pharasmanes integros semet a Parthico dominatu, quanto maiora peterent, plus decoris victores aut, si terga darent-flagitii atque periculi laturos; simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina, hinc viros, inde praedam ostendere.

35. Enimvero apud Sarmatas non una vox ducis: se quisque stimulant, ne pugnam per sagittas sinerent: impetu et comminus praeveniendum. variae hinc bellantium species, cum Parthus sequi vel fugere pari arte suetus distraheret turmas, spatium ictibus quaereret, Sarmatae omisso arcu, quo brevius valent, contis gladiisque rue-
rent; modo equestris proelii more frontis et tergi vices, aliquando ut conserta acie corporibus et pulsu armorum pellerent pellerentur. iamque et Albani Hiberique prensare detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere, quos super eques et propioribus vulneribus pedites afflictabant. inter quae Pharasmanes Orodesque, dum strenuis adsunt aut dubitantibus subveniunt, conspicui eoque gnari, clamore telis equis concurrunt, instantius Pharasmanes; nam vulnus per galeam adegit. nec iterare valuit, praelatus equo et fortissimis satellitum protegentibus saucium. fama tamen occisi falso credita exterruit Parthos, victoriamque concessere.

---

⁶ inirent Beroaldus.

¹⁰ equestris R h e n a n u s: equites tres.

მაწი კი ძლიერი იყო ქვეითითაც, ვინაიდან იბერები და ალბანები, რაკი მთაგორიან ადგილებში ცხოვრობენ, ატანასა და მოთმენას უფრო მეტად არიან შეჩვეულნი. ამბობენ, რომ თესალიელებისაგან არიან წარმოშობილნი²⁵ იმ დროს, როცა იასონი მედეას წაყვანასა და მასთან შვილების გაჩენის შემდეგ დაბრუნდა უკან აიეტის ცარიელ სასახლესა და თავისუფალ (უმეფო) კოლებში. ბევრიც მოგვაგონებს მის სახელსა და ფრიქსოსის ორაკულს²⁶; არც ვინმე სწირავს ვერძს, რადგან სჯერათ, რომ მან ჩამოიყვანა ფრიქსოსი, იყო ის პირუტყვი თუ ხომალდის ნიშანი. როდესაც დასტები ორივე მხარეს საომრად განეწყვნენ. პართმა ბევრი ილაპარაკა აღმოსავლეთზე მბრძანებლობასა და არშაკიდების ბრწყინვალეობაზე; თანაც დაუპირისპირა მდაბიო იბერიელს [მისი] როქის სპით. ფარსმანმა კი უთხრა თავისიანებს: პართთა ბატონობა არ გვიწვნივია და, რაც უფრო ვეცდებით, მით მეტ სახელს მოვიხვევით გამარჯვებით; ხოლო თუ [მტერს] ზურგი უჩვენეთ, სირცხვილსა და ხიფათში ჩაცვივდებითო. ამასთანავე თავიანთ მრისხანე საომარ წყობასა და მიდიელების ოქროში დაჯაჭმულ რაზმებზე მიუთითა: აქ ვაჟკაცები არიან, იქ კი საშოვარიო.

35. მაგრამ სარმატებში მარტო სარდლის სიტყვა არ [გაისმის], თვითონაც აქეზებენ ერთმანეთს, რომ მშვილდოსნებს ბრძოლა არ დაანებონ, არამედ დაასწონ შეტევით და ხელჩართული ბრძოლით. ამიტომ მეტბრძოლა სხვადასხვა სახეობანიც იყო: მაშინ როდესაც პართმა, ერთნაირად ნაჩვევმა დევნას-ანდა გაქცევას, გაშალა მხედართა რაზმები და ეძიებდა შესატევ სივრცეს, სარმატებმა თავი მიანებეს მშვილდს, რომლითანაც უფრო ახლო მანძილზე მძლავრობენ და შუბებითა და მახვილებით ეძგერენ. ცხენოსანთა ბრძოლის წესის მიხედვით ხან პირდაპირ უტევენ, ანდა ზურგს უბრუნებდნენ, ხან კი შეჯგუფებული დასტები სხეულისა და იარაღის ძალით აწევბოდნენ მტერს, ანდა მისგან განიცდიდნენ მოწოლას. უკვე ალბანებმა და იბერებმა დაუწყეს ხელის ტაცება და ჩამოყრა და საეჭვო გახადეს ბრძოლის [ბედი] მტრებისათვის, რომელთაც ზემოდან მხედრები, უფრო ახლოს კი ქვეითები აყენებდნენ ჭრილობებს. ამასობაში ფარსმანი და ოროდი, რომელნიც მამაცებს აგულიანებდნენ, ხოლო შემკრთალთ შეეწეოდნენ. შესამჩნევნი და ამით შეცნობილნი, ყიფინითა და შუბების [სროლით] ცხენდაცხენ მიაშურებენ ერთმანეთს, ოღონდ ფარსმანი უფრო ფიცხად — რადგან ჩაჩქანი გაუხეტქა და დასქრა [ოროდი]. ოღონდ დარტყმის მონაცვლება ვეღარ შესძლო, ვინაიდან ცხენმა გაიტაცა დაჭრილი და თანაც უმამაცესმა მხლებლებმა დაიფარეს. მაგრამ მოკვლის შესახებ გავარდნილმა ყალბმა ხმამ, რომელიც ირწმუნეს, დააფრთხო პართები და დასთმეს გამარჯვება.

36. Mox Artabanus tota mole regni ultum iit. peritia locorum ab Hiberis melius pugnatum; nec ideo abscedebat, ni contractis legionibus Vitellius et subdito rumore, tamquam Mesopotamiam invasurus, metum Romani belli fecisset. tum ommissa Armenia versaeque Artabani res, inciciente Vitellio desererent regem saevum in pace et adversis proeliorum exitiosum. igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagaesen aliosque occultos consilii et tunc continuis cladibus promptiores ad defectionem trahit, adfluentibus paulatim, qui metu magis quam benivolentia subiecti repertis auctoribus sustulerant animum. nec iam aliud Artabano reliquum, quam si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extores, quis neque boni intellectus neque mali cura, sed mercede aluntur ministri sceleribus. his adsumptis in longinqua et contermina Scythiae fugam maturavit, spe auxilii, quia Hyrcanis Carmaniisque per adfinitatem innexus erat: atque interim posse Parthos absentium aequos, praesentibus mobiles, ad paenitentiam mutari.

37. At Vitellius profugo Artabano et flexis ad novum regem popularium animis, hortatus Tiridaten parata capessere, robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. sacrificantibus, cum hic more Romano suovetaurilia daret, ille equum placando amni adornasset, nuntiavere accolae Euphraten nulla imbrium vi sponte et inmensum attoli, simul albetibus spumis in modum diadematis sinuare orbis, auspiciam prosperi transgressus. quidam callidius inter-

---

¹ ultum iit L i p s i u s: ultimi id. ⁷ consilii F a e r n u s: consilii. ²³ prosperi R h e n a n u s: prospere.

36. მალე²⁷ არტაბანი მთელი სამეფოს ძალით წამოვიდა შურის საძიებლად. ადგილმდებარეობის ცოდნის წყალობით იბერები უკეთ იბრძოდნენ. [არტაბანი] მიიხრჩობდა იმას, რომ ვიტელიუსს თავი არ მოეყარა ლეგიონებისათვის და ხმა არ დაეგდო, მესოპოტამიაში შექრას ვაპირებო, და [ამით არტაბანს] რომაელებთან ომის ატეხისა არ შეშინებოდა. მაშინ დატოვეს არმენია და არტაბანის ბედი უკუღმა დატრიალდა, ვინაიდან ვიტელიუსი ჩააგონებდა [მის ქვეშევრდომებს], მიეტოვებინათ მშვიდობიანობის დროს სასტიკი და ომიანობის დროს [მათი] დამლუპველი უბედური მეფე. ამიტომ სინაკესმა, რომელიც როგორც წინათ მოვიხსენიე, განაწყენებული იყო, ლალატში ჩაითრია მამა აბდაგეზესი და სხვანი, რომელნიც [უწინ] ზრახვებს მალავდნენ, ახლა კი, განუწყვეტელი მარცხების შემდეგ, უფრო გათამამდნენ. ნელ-ნელა [მათ] შემოუერთდნენ ისინი, ვინც უფრო მეტად შიშით, ვიდრე კეთილი ნებით მორჩილებდნენ [მეფეს] და როცა წამქეზებლები გამოჩნდნენ, [უფრო] მოიციეს გული, (გამხნევდნენ). არტაბანს აღარც აღარავინ შემორჩა გარდა უცხოელი პირადი მცველებისა, თავიანთი სამშობლოდან გამოძევებულებისა, რომელთაც ვერც სიკეთე შეუგნიათ და არც ბოროტებას დავიდევენ, ქირით კი ხელს უწყობენ ბოროტმოქმედებებს. წაიყვანა რა ესენი, სასწრაფოდ გაიქცა შორეულ, სკვითის მომიჯნავე [მხარეში], დახმარების [შოვნის] იმედით, ვინაიდან პირკანიელებთან და კარმანიელებთან დანათესავებული იყო; ხოლო ამასობაში პართები, რომელნიც შორს იყვნენ [ხელმწიფეებს] იწყნარებენ, იქ მყოფთ კი აუხირდებიან ხოლმე, იქნებ მონანიებისკენ გადახრილიყვნენ.

37. მას შემდეგ რაც არტაბანი გაიქცა და ხალხის განწყობილება ასალი მეფისაკენ გადაიხარა, ვიტელიუსმა დაარწმუნა ტირიდატი, შემზადებული [ტახტი] დაეპყრო და ლეგიონებისა და მოკავშირეთა რჩეული ჯარი ეფერატის ნაპირს მიაყენა. მდინარის დასაწყნარებლად მსხვერპლის შეწირვის დროს, როცა ეს (ე. ი. ვიტელიუსი) რომაული ადათისამებრ ცხვარ-ლორ-ხარს წირავდა, ის (ე. ი. ტირიდატი) კი ცხენს უძღვნიდა, იქაურებმა შეატყობინეს, ეფერატმა სარულიად უწვიმრად თავისთავად მოიმატა უზომოდო; ამასთანავე თეთრი ქაფით დიადემისებურ წრეებს იკეთებს და [ეს მძაი] წარმატებით გადალახვის ნიშანიაო. ზოგი უფრო ჰკვიანურად განმარტავდა, რომ პირველი ცდა წარმატებული და არც თუ ხანგრძლივი იქნება, ვინაიდან ის [ნიშნები], რომელთაც მიწა და ზეცა გვიწინასწარმეტყველებენ, უფრო სარწმუნონი არიან, მდინარეთა და უდგარი (ცვალებადი) ბუნება კი გამოჩენისთანავე წარიტაცებს [კეთილ] ნიშნებსო, მაგრამ როცა ნაევბის ხიდი გამართეს და ჯარი გა-

pretabantur, initia conatus secunda neque diuturna, quia eorum quae terra caelove portenderentur, certior fides, fluminum instabilis natura simul ostenderet omnia raperetque. sed ponte navibus effecto transsoquo exercitu primus Ornospades nullis equitum milibus in castra venit, exul quondam et Tiberio, cum Delmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator eoque civitate Romana donatus, mox repetita amicitia regis multo apud eum honore, praefectus campis, qui Euphrate et Tigre inclutis amnibus circumflui Mesopotamiae nomen acceperunt. neque multo post Sinnaces auget copias, et columnen partium Abdagaeses gazam et paratus regios adicit. Vitellius ostendasse Romana arma satis ratus monet Tiridaten primoresque, hunc, Phraatis avi et altoris Caesaris quaeque utrobique pulchra meminert, illos, obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent. exim cum legionibus in Syriam remeavit.

Liber XI

8. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis (iussusque C.) Caesaris vinctum memoravi, monente Claudio in regnum remeavit, fisis Pharasmanis opibus. is rex Hiberis idemque Mithridatis frater nuntiabat discordare Parthos summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi. nam Gotarzes inter pleraque saeva necem fratri Artabano coniugique ac filio eius properaverat, unde metus (eius) in celeros, et accivere Vardanem. ille, ut erat magnis ausis promplus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur quin proximas praefecturas corripit, solis Seleucensibus dominationem eius abnuentibus. in quos, ut patris sui quoque defectores, ira magis quam ex usu praesenti accensus, implicatur obsidione urbis validae et munimentis obiecti amnis muroque et comitatibus firmatae. interim Gotarzes Daharum Hyrcanorumque opibus auctus bellum renovat, coactusque Vardanes omittit Seleuciam Bactrianos apud campos castra contulit.

9. Tunc distractis Orientis viribus et quoniam inclinarent incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excidenda castellorum ardua, simul Hiberis exercitu campos per-sultante. nec enim restitit Armenii, fuso qui proelium ausus erat Demonacte praefecto. paululum cunctationis attulit rex minoris Ar-

---

³ omnia. ¹² et Rhenanus: ut; quaeque Neue: quae. ¹⁷ iussusque C. supplevit Ulrichs. ²⁰ sui que Wurm, quoque sui Ulrichs. ²³ excidenda Halim. ²⁹ Hiberorum Ritter.

დაიყვანეს, პირველად ბანაკში ორნოსპადესი მოვიდა მრავალი ათასი მხედრითურთ. იგი ოდესმე გადმოხვეწილი იყო, ტიბერიუსს დალმატიის ომის დამთავრებაში წარმატებით მოეხმარა და მას რომის მოქალაქეობა ებოძა; შემდეგ მალე კვლავ მოიპოვა მეფის შეგობრობა, დიდი პატივი მის წინაშე და პრეტექტორა [იმ] ველისა, რომელსაც სახელოვანი მდინარეები ევფრატი და ტიგრი ჩამოუღდის აქეთ-იქიდან და სახელად მესოპოტამია ეწოდება. მცირე ხნის შემდეგ სინაკესი ამრავლებს ჯარს და პატრიის სვეტი აბდაგეზუსი სამეფო ხაზინასა და მოკაზმულობას უმეტებს. ვიტელიუსმა ჩასთვალა რა საკმაოდ რომაული იარაღის წარმოჩენა, მოაგონა ტირიდატს და უპირველესთ—ამას (ე. ი. ტირიდატს) რათა მოეგონებინა პაპა ფრაატი და გამზრდელი კეისარი და რაც ორთავეს მშვენიერი [მოეპოვებოდათ], იმათ კი — შეენარჩუნებინათ მორჩილება მეფისადმი, პატივისცემა ჩვენდამი და თავიანთი ზინდის-ნამუსი, ამის შემდეგ ლეგიონებიანად სირიაში დაბრუნდა.

წიგნი XI

8. ამავე დროს მითრიდატი²⁸, რომელიც, როგორც მოვიხსენიე, არმენიაში მეფობდა და გაიუს კეისარის²⁹ [ბრძანებით] ბოკილადებული იყო, კლავდიუსის ჩაგონებით სამეფოში დაბრუნდა, დაიმედებული ფარსმანის შემწეობაში. იბერთა ეს მეფე და თანაც ძმა მითრიდატს ატყობინებდა: პართებში არეულობაა, უმაღლესი სახელმწიფო ხელისუფლება (ე. ი. სამეფო ტახტი) ორკოფულ [მდგომარეობაშია], მცირე საქმეები კი უყურადღებოდ არის დაყრილი. ვინაიდან გოტარზმა სხვა მრავალ სისასტიკეთა შორის ძმის, არტაბანისა და მისი ცოლ-შვილის დახოცვაც ჩაიდინა, შიშმა შეიპყრო დანარჩენი [ხალხი] და ვარდანი მოიწვიეს. მან, როგორც დიდ და სახიფათო საქმეებში ფიცხმა, ორ დღეში სამი ათასი სტადიონი გადალახა და გაოგნებული და დამფრთხალი გოტარზი³⁰ განდევნა. დაუყოვნებლივ უახლოესი ოლქებიც ხელთ იგდო, ოლონდ მარტო სელევკიელებმა უარპყვეს მისი ბატონობა. მათ, როგორც აგრეთვე მისი მამის წინააღმდეგ განდგომილებს, უფრო მეტად განურისხდა, ვიდრე ამჟამად საქმის ვითარება ითხოვდა და ჩაება ძლიერი, მდინარითა და გალავნით გამაგრებული და სურსათიანი ქალაქის³¹ წინააღმდეგ ალყაში. ამასობაში გოტარზე დაჰებისა და ჰირკანების შემწეობით ომს ანახლებს და ვარდანი იძულებული ხდება სელევკიას თავი დაანებოს და ბაქტრიის ველზე დასცეს ბანაკი:

9. ახლა ვინაიდან აღმოსავლეთის ძალები დაქსაქსული იყო და ბუნდოვანი ჩანდა, რომელი მხარე გაიმარჯვებდა, მითრიდატს

meniae Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein litteris Caesaris cōercitus, et cuncta in Mithridaten fluxere, atrociorum quam novo regno conduceret. at Parthi imperatores cum pugnam pararent, foedus repente iaciunt cognilis popularium insidiis, quas Gotarzes fratri patefecit; congressique primo cunctanter, dein complexi dextras apud altaria deum pepigere fraudem inimicorum ulcisci atque ipsi inter se concedere. potiorque Vardanes visus retinendo regno; at Gotarzes, ne quid aemulationis existeret, penitus in Hyrcaniam abiit. regressoque Vardani deditur Seleucia septimo post defectionem anno, non sine dedecore Parthorum, quos una civitas tam diu eluserat.

10. Exin validissimas praefecturas invisit; et recuperare Armeniam avebat, ni a Vibio Marso, Syriae legato, bellum minitante cohibitus foret. atque interim Gotarzes paenitentia concessi regni et vocante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias. et hinc contra itum ad amnem Erinden; in cuius transgressu multum certato pervicit Vardanes, prosperisque proeliis medias nationes subegit ad flumen Sinden, quod Dahas Ariosque disternat. ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi quamquam victores longinquam militiam aspernabantur. igitur structis monumentis, quibus opes suas testabatur nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur ingens gloria atque eo ferocior et subiectis intolerantior; qui dolo ante composito incautum venationique intentum interfecere, primam intra iuventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter populares quam metum apud hostes quaesivisset. nece Vardanis turbatae Parthorum res inter ambiguos, quis in regnum acciperetur. multi ad Gotarzen inclinabant, quidam ad Meherdaten prolem Phraatis, obsidio nobis datum. dein praevaluit Gotarzes; potitusque regiam, per saevitiam ac luxum adegit Parthos mittere ad principem Romanum occultas preces, quis permitti Meherdaten patrium ad fastigium orabant.

Liber XII

15. At Mithridates Bosporanus amissis opibus vagus, postquam Didium ducem Romanum roburque exercitus abisse cognoverat, relictos in novo regno Cotyn iuventa rudem et paucas cohortium cum

---

⁴ faciunt Lipsius, ieiunt Agricola. ¹³ avebat Lipsius: habeat (parabat a l.). ¹⁶ Charindam Ryckius. ¹⁹ aspernabantur. ¹⁹ striictis Andresen: estructis. ²⁴ inter se umrcgum. ²⁵ rex. ²⁶ agordazen. ²⁸ positusque. ³⁰ remitti J. J. Halman. ³⁴ colti; n add. eadem m.

დატს ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცა არმენიის დასაპყრობად — რომელთა სამხედრო ძალით ხელთ იგდო მთის ციხე-სიმაგრეები, ხოლო იბერიელთა ჯარი კი ბარად დათარეშობდა; აღარც არმენიელებს გაუწყვეიათ წინააღმდეგობა მას შემდეგ, რაც სარდალი დემონაქტი³², რომელმაც ხელის გამოღება გაბედა, ივლტო. ცოტათდენი შეფერხება გამოიწვია მცირე არმენიის მეფე კოტისმა³³, რომელსაც ზოგიერთი წარჩინებული მიუღდა. მერმე ისიც დაემორჩილა კეისრის³⁴ წერილს და მთელი [არმენია] მითრიდატის ხელთ გადავიდა, რომელიც უფრო სასტიკად იქცეოდა, ვიდრე ეს მის ახალ ხელისუფლობას შეშვენიოდა. ამასობაში, პართთა ხელმწიფენი რომ საბრძოლველად ემზადებოდნენ, ანაზდად შერიგდებიან, როცა შეიტყობენ ხალხის შეთქმულების ამბავს. რომელიც გოტარზმა აცნობა მმას. ერთმანეთს რომ შეხვდნენ, ჯერ ყოყმანით, მერმე კი უფრო მტკიცედ გაუწოდეს მარჯვენა ხელი ერთუროს და ლმერთების საკუროხველის წინაშე დაიფიცეს, დალატისათვის შური ეძიათ მტრებზე და ერთმანეთში შეთანხმებულიყვნენ. რაკი სამეფო ხელისუფლების შესანარჩუნებლად ვარდანი უფრო ძლიერ პიროვნებად იქნა მიჩნეული, გოტარზი, რათა ქიშპობას გასცლოდა, შიდა პირკანიაში გაერიდა. ვარდანი რომ დაბრუნდა, განდგომის მეშვიდე წელს მას დაემორჩილა სელევკია, პართთა სამარცხვინოდ, რომელთაც ერთი ქალაქი ამდენ ხანს მასხარად იგდებდა.

10. შემდეგ [ვარდანმა] უძლიერესი პრეფექტურები მოიარა; არმენიის ხელახლა დაპყრობისაკენ ისწრაფოდა, ომის მუქარით რომ არ დაებრკოლებინა ვიბიუს მარსუსს — სირიის ლეგატს. ამასობაში გოტარზე თავს უყრის ლაშქარს, რადგან ნანობს სამეფოს დათმობას, თანაც საომრად მოუწოდებენ წარჩინებულნი, რომელთაც მშვიდობიან დროს უფრო უმძიმთ მონური მორჩილება; მერე მდინარე ერინდესთან დახვდება. ეს მდინარე ვარდანმა დიდი ბრძოლით გადალახა, წარმატებით გადახდილი ბრძოლების შედეგად დაიპყრო ხალხები, რომლებიც მდინარეებს — ერინდესა და სინდეს — შორის ცხოვრობენ (სინდე დაჰებსა და არიელებს ჰყოფს ერთმანეთისაგან). იქ საზღვარი დაედო წარმატებებს, რადგან პართელები, გამარჯვებთა მიუხედავად, უარყოფდნენ ომს შორეულ მიწაზე. ამრიგად, ძეგლები აღმართა რა თავისი ძლიერების დასტურად და იმის აღსანუსხავად, რომ ადრე არც ერთ არსაკიდს არ დაუხარაკვს ის ტომები, [ვარდანი] უკან დაბრუნდა, დიდებით მოსილი, ხოლო მით უფრო აღვირახსნილი და გაუსაძლისი ქვეშევრდომთათვის. იგი მოკლეს ნადირობით გატაცებული, ისე რომ არც კი შეუწუხებია ფიქრს მისთვის წინასწარ განმზადებულ მზაკვრულ საფროთხეზე. მოკლეს თუმცაღა მთლად ჭაბუკი, მაინც ისეთი ბრწყინვალე სახელი უნდა ჰქონოდა, როგორიც ცოტას ღირსებია მხცოვან მეფეთა-

Iulio Aquila equite Romano, spretis utrisque concire nationes, illi-
cere perfugas; postremo exercitu coacto regem Dandaridarum extur-
bat imperioque eius potitur. quae ubi cognita et iam iamque Bosporum
invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia
Zorzines Siracorum rex hostilia resumpserat, externas et ispi gratias
quaesivere missis legatis ad Eunonen, qui Aorsorum genti (presidens
opibus) praecellebat. nec fuit in arduo societas potentiam Romanam
adversus rebellem Mithridaten ostendantibus. igitur pepigere, equest-
ribus proeliis Eunones certaret, obsidia urbium Romani capessent.

16. Tunc composito agmine incedunt, cuius frontem et terga Aor-
si, media cohortes-et Bosporani tutabantur nostris in armis. sic pul-
sus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum
a Mithridate ob ambiguos popularium animos, optineri relicto ibi
praesidio visum. exim in Siracos pergunt, et transgressi amnem Pan-
dam circumveniunt urbem Uспен, editam loco et moenibus ac fossis
munitam, nisi quod moenia non saxo, sed cratibus et vimentis ac
media humo adversum irrumpentes invalida erant; eductaeque altius
turres facibus atque hastis turbabant obsessos. ac ni proelium nox di-
remisset, coepta patratique expugnatio eundem intra diem foret.

17. Postero misere legatos, veniam liberis corporibus orantes: ser-
vitii decem milia offerebant. quod aspernati sunt victores, quia truci-
dare deditos saevum, tantam multitudinem custodia cingere arduum:
belli potius iure caderent. datumque militibus, qui scalis evaserant,
signum caedis. excidio Uspensium metus ceteris iniectus, nihil tutum
ratis, cum arma munimenta, impediti vel eminentes loci amnesque et
urbes iuxta perrumperentur. igitur Zorsines, diu pensitato, Mithrida

---

⁴ diffisis, em. P i c h e n a. ⁵ Siracorum L i p s i u s: syracusorum. ⁶ ador-
sorum, em. L i p s i u s. ⁶⁻⁷ praesidens opibus supplevit Halm (praeside-
bat H a a s e pro praellebat). ¹⁴ seracos. ²⁰ postremo, em. ed. F r o b e n i a-
na. ²² belli E r n e s t i: ut belli.

გან, ისევე რომ ეძია თავისი ხალხის სიყვარული, როგორც ლამობდა შიშისზარის გავრცელებას მტრებში. ვარდანის მოკვლის შემდეგ³⁵ პართელებში არეულობა დაიწყო, ვერ გადაეწყვიტათ, ვისთვის მიეცათ სამეფო ძალაუფლება; ბევრნი გოტარზესკენ იხრებოდნენ, ზოგნიც — ფრაატეს შთამომავალ მეჭერდატესკენ, მძევლად რომ მოგვეცეს. ბოლოს გოტარზემ სძლია, მაგრამ სამეფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდების შემდეგ თავისი აღვირახსნილობითა და მკვინვარებით პართელები აიძულა ფარულად შევედრებოდნენ რომაელ პრინცებს, რომ ნება დაერთო მეჭერდატესთვის მამისეული პატივისა და ღირსების მისაღებად.

წიგნი XII

15. როცა ძალაუფლების დაკარგვის³⁶ შემდეგ მყარ საფუძველს მოკლებულმა მითრიდატე ბოსფორელმა შეიტყო, რომ დიდისნი³⁷ — რომაელი სარდალი — მთავარი ძალებითურთ წავიდა, ხოლო ახალ სამეფოში დარჩნენ სიკაბუკის გამო ჯერ გამოუცდელი კოტისი და მცირერიცხოვანი კოპორტები რომაელი მხედრის იულიუს აქვილას მეთაურობით, — არად შერაცხა ისინი, იწყო ხალხთა აღელვება და ლტოლვილთა გადმობირება. ბოლოს შეკრიბა ჯარი, დანდარიდების მეფე განდევნა და ხელთ იგდო მისი სამფლობელო. მას შემდეგ, რაც ეს ყველაფერი ცნობილი გახდა და უკვე საფიქრებელი იყო, რომ მითრიდატე შეიპყრებოდა, კოტისი და აქვილა არ ენდვნენ საკუთარ ძალებს და თავად მათაც გარეთ ეძიეს შეეღა იმის გამო, რომ სირაკების მეფე ზორსინემ განაახლა მტრული მოქმედება. ელჩები იქნენ გაგზავნილი ევრონესთან, რომელიც [ჯარის სათავეში მდგომი] აორსების ტომზე ბატონობდა. არც გასჭირვებიათ მასთან კავშირის დამყარება, რაკი აჩვენეს რომის ძლიერება მეამბოხე მითრიდატეს ძალთა საპირისპიროდ. ამრიგად, შეთანხმდნენ, რომ ევრონე ცენოსანი ჯარით ჩაებმებოდა ბრძოლაში, ხოლო რომაელები ალყას შემოარტყამდნენ ქალაქებს.

16. მაშინ დაეწყო ლაშქარი და გაემართა; წინა ხაზზე და ზურგში აორსები იყვნენ, შუაში — კოპორტები და ჩვენი* იარაღით შექურცილი ბოსფორელები. ასე უკუაქციეს მტერი. მერე დანდარიკის ქალაქ სოზას მიადწიეს, რომელიც მითრიდატემ დათმო მოქალაქეთა ცვალებადი განწყობილების გამო. განიზრახეს დაეპყროთ სოზა და შიგ დამცველი ჯარი დაეტოვებინათ. აქედან სირაკებისაკენ მიიწივენ, გადალახავენ მდინარე პანდას და გარს შემოერტყმიან ქალაქ უსპეს, რომელიც მაღლობზე მდებარეობდა, თან გამაგრებული იყო კედლებითა და თხრილებით; მაგრამ ქვის კედლები კი არ ჰქონდათ ამოყვანილი, არამედ

* ე. ი. რომაელთა

tisne rebus extremis an patrio regno consuleret, postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem tridui itinere afuisse ab amne Tanai constilit. sed in regressu dispar fortuna fuit, quia navium quasdam (quippe mari remeabant) in litora Tauro- rum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque auxiliarum interfectis.

18. Interea Mithridates nullo in armis subsidio consultat, cuius misericordiam experiretur. frater Cotys, proditor olim, deinde hostis, metuebatur; Romanorum nemo id auctoritatis aderat, ut promissa eius magni penderentur. ad Eunonen convertit, propriis odiis (non) in- fensum et recens coniuncta nobiscum amicitia validum. igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato regiam ngreditur genibusque eius provolutus. 'Mithridates' inquit 'terra mari- que Romanis per tot annos quaesitus sponte adsum: utere, et voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt'.

---

⁸ quippe Nipperdey: quae. ⁷ auxiliarium Lipsius: consiliarium. ¹¹ non add. Agricola, inoffensum J. a. c. Gronovius.

წინელებით ამოეწნათ და მიწით ამოეესოთ, — ამის გამო მომხვედურთა წინაშე უძლური აღმოჩნდნენ ქალაქის კედლები; მათზე უფრო მალლა აღმართული კოშკები მუგუზულებითა და შუბებით თავზარს სცემდნენ ალყაში მოქცეულებს. და დამეს რომ არ შეეწყვიტა ბრძოლა, იმ დღით დაწყებული იერში იმავე დღეს დამთავრდებოდა ქალაქის აღებით.

17. მეორე დღეს მოიერიშეებს ელჩები გაუგზავნეს, რომლებმაც თავისუფალ მოქალაქეთა შეწყნარება ითხოვეს და ათი ათასი მონა შესთავაზეს. გამარჯვებულებმა უარჰყვეს ეს პირობები, რადგან დანებებულითა გაქვლეთა მძაფრი მძვინვარება იქნებოდა, ამდენის მოვლა და დარჩაობა კი სამძიმო იყო; სჯობდა ომის წესით დაცემულიყვნენ და მოლაშქრეებს, რომლებმაც შიგ შეაღწიეს კიბეების საშუალებით, ხოცვა-ჟლეტის ნიშანი მიეცათ. უსპელთა მოსრვის გამო სხვები შიშის ზარმა აიტანა, აღარაფერი არ ეგულებოდათ საიმედოდ, რაკი ვეღარ უძლებდნენ მტერს სიმაგრეები, იარაღი, მიუვალი ადგილები თუ სიმაღლენი; მდინარეები და ქალაქები. ზორზინემ, რომელიც დიდხანს ყოყმანობდა, არ იცოდა — მითრიდატეს გასაჰირზე ეზრუნა თუ მამისეულ სამეფოზე, ბოლოს თავისი საგვარტომოს კეთილდღეობა ამჯობინა, მძევლები გაიღო და ძირს განერთხა კეისრის გამოსახულების წინაშე, რითაც სახელი და დიდება განუმრავლა რომაელთა ჯარს; როგორც ცნობილი იყო, სისხლის დაუღვრელად გამარჯვებული რომაელები მდინარე ტანაისიდან სამი დღის სავალზე გაჩერდნენ. მაგრამ უკან დაბრუნებისას მათ სხვა ბედი ეწიათ: რამდენიმე ხომალდი (რასაკვირველია, ზღვით ბრუნდებოდნენ უკან) ტაკრების სანაპიროებს მიადგა; რომაელებს გარს შემოერთყნენ ბარბაროსები, მოკლეს კოჰორტის პრეფექტი, აგრეთვე მამველი ჯარის დიდი ნაწილი გაანადგურეს.

18. ამასობაში მითრიდატე, იარაღს რომ ვეღარ იგულებდა საყრდენად, ფიქრობდა — ვისი გულმოწყალება ეცადა. ოდესღაც გამცემს, შემდეგ მტრად ქცეულ ძმას — კოტისს — უფროთხოდა; რომაელთაგანი არავინ ჩანდა იმდენად გავლენიანი, რომ მისი დაპირებები დიდად ანგარიშგასაწევი ყოფილიყო. ბოლოს ევენონეს მიმართა, რომელსაც მისდამი პირადი სიძულვილი და მტრობა არ ჰქონდა, ამავე დროს გავლენა მოუპოვებინა ჩვენთან ახლად დამყარებული მეგობრული კავშირის წყალობით. და აი, თავისი მდგომარეობისდა კვალად განსაკუთრებით შესაფერის სამოსელში გამოწყობილი, ასევე შესაფერისი გამომეტყველებით შედის სასახლეში და, მეფის მუხლებთან დამხობილი, მიმართავს მას: „მითრიდატე გეახელ ნებით, ეგზომ დიდხანს დევნილი რომაელთაგან ზღვასა და ხმელზე. როგორც ინებებ, ისე მომექცე დიდი აქემენეს ნაშვიერს; ესლა დამრჩენია, რაიც ვერ წამართვეს მტერთა“.

19. At Eunones claritudine viri, mutatione rerum et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem laudatque, quod gentem Aorsorum, quod suam dextram petendae veniae delegerit; simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: populi Romani imperatoribus, magnarum nationum regibus primam ex similitudine fortunae amicitiam, sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse-bellorum egregios fines, quotiens ignoscendo transigatur. Sic Zorsinī victo nihil ereptum: pro Mithridate, quando gravius mereretur, non potentiam neque regnum precari, sed ne triumpharetur. neve poenas capite expenderet.

20. At Claudius, quamquam nobilitatibus externis mitis, dubitavit tamen, accipere captivum pacto salutis an repetere armis rectius foret. hinc dolor iniuriarum et libido vindictae adigebat: sed disserebatur contra suscipi bellum avio itinere, inportuoso mari; ad hoc reges feroces, vagos populos, solum frugum egenum, taedium ex mora, pericula ex properantia, modicam victoribus laudem ac multum infamiae, si pellerentur. quin arriperet oblata et servaret exulem; cui inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore. his permotus scripsit Eunoni meritum quidem novissima exempla Mithridatem, nec sibi vim ad exequendum deesse: verum ita maioribus placitum, quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum; nam triumphos de populis regnisque integris acquiri.

21. Traditus posthac Mithridates vectusque Romam per Iunium Cilonem, procuratorem Ponti, ferocius quam pro fortuna disseruisse apud Caesarem ferebatur, elataque vox eius in vulgum hisce verbis: 'non sum remissus ad te, sed reversus; vel si non credis, dimitte et

---

²⁻³ aduorsorum, in margine adossorum eadem m. ¹² hinc] huc. Lipsius. ¹⁶ ege num Agricola: egentum. ²¹ hostem tanta Murelus: hoc temptata. ²³ roma.

19. ევნონესაც შეძრავს და ააღლევებს ვაჟკაცის ბრწყინვალე სახელი, გარემოებათა ცვალება და კეთილშობილური ვედრება. წამოაყენებს მომუდარეს და მოუწონებს, რომ აორსების ტომთან კავშირი და ევნონეს შემწეობა ირჩია მან, რათა ითხოვოს პატიება და შერიგება; მაშინვე უგზავნის კეისარს ელჩებს და ასეთ წერილს სწერს: „რონელთა იმპერატორებსა და დიდ ხალხთა მეფეებს პირველად მეგობრობა აკავშირებს ერთნაირი ბედისა და მდგომარეობის გამო, თავად მას და კლავდიუსს კი გამარჯვებაც მოუპოვებიათ ერთად. ომის ბოლო შესანიშნავია, როცა შეწყნარებით სრულდება. აი, დამარცხებულ ზორზინეს არაფერი წაართვეს. ხოლო მითრიდატესთვის, რაკი იგი უფრო მძიმე ხვედრს იმსახურებს, [ევნიონე] აღარც ძალაუფლებას თხოულობს, აღარც სამეფოს, არამედ იმასდა ევედრება, რომ ასცდეს მას ტრიუმფატი და თავით არ გადაიხადოს სასჯელი“.

20. თუმცა კლავდიუსი ლომობიერი იყო უცხო წარჩინებულთა მიზართ, მაინც ვერ გადაეწყვიტა, რა უფრო სწორი იქნებოდა: დახსნის პირობით მიეღო ტყვე, თუ ისევ იარაღით დაემორჩილებინა იგი; აქეთ უბიძგებდა ურვა შეურაცხყოფის გამო და შურისძიების მძაფრი სურვილი. მაგრამ ამის საწინააღმდეგოდ სხვა აზრიც უტრიალებდა თავში; უვალ ადგილას მოუხდებოდა ომი, — ზღვაზე, სადაც არ ეგულებოდა ნავთსაყუდელი; თანაც მეფეები მამაცნი იყვნენ, ხალხნი — მომთაბარენი, მიწა — უნაყოფო, დაყოვნება სავალალო იქნებოდა, აჩქარებითაც მრავალ საფრთხეს უნდა გადაჰყოფდა, გამარჯვებულებს არც თუ ისე დიდ ქებას მიუძღვნიდნენ; ხოლო დიდი უპატიობა ერგებოდათ დამარცხებულთ. რა მოხდებოდა, რომ მიეღო, რასაც სთავაზობდნენ, და დაეცვა დევნილი; იგი, უმწეო, რაც უფრო დიდხანს იტოცხლებდა, მით მეტ წამებასა და დამცირებას გადაიტანდა. ამ გარემოებათა გამო ევნონეს მისწერა, რომ, მართალია, მითრიდატემ უაღრესად სამაგალითო სასჯელი დაიმსახურა და თავად მას, კლავდიუსს, შესაძლებლობა აქვს დასაჯოს იგი, მაგრამ ასე დაუწესებიათ წინაპრებს — რაოდენი შეუპოვრობაც საჭიროა მტრის წინააღმდეგ, იმდენადვე შემწყნარებლობა გემართებს მავედრებელთა მიმართ, რადგან სატრიუმფო მსვლელობის უფლებას იძლევა დიდი გამარჯვება ძლიერ ხალხთა და დაურღვეველ სამეფოთა ზედა.

21. ამის შემდგომად მითრიდატე რომაელებს გადასცეს და იგი რომს ჩაიყვანა იუნიუს ცილონემ — პონტოს პროკურატორმა. როგორც ამბობდნენ, კეისარის წინაშე უფრო ქედმძლურად ულაპარაკია, ვიდრე მის ხვედრს შეფეროდა, ხალხში კი ამ სიტყვებით გავრცელდა მისი ნათქვამი: „მე არავის არ წარმოუგზავნივარ შენთან, თავად მოვედი. და, თუ არ გჯერა, გამიშვი და იძიე“. მერე უშფოთველი გამოძე-

quaere'. vultu quoque interrito permansit, cum rostra iuxta custodibus circumdatus visui populo praeberetur. consularia insignia Ciloni, Aquilae praetoria decernuntur.

44. Eodem anno bellum inter Armenicos Hiberosque exortum Parthis quoque ac Romanis gravissimorum inter se motuum causa fuit. genti Parthorum Vologaes imperitabat, materna origine ex paelice Graeca, concessu fratrum regnum adeptus; Hiberos Pharasmanes vetusta possessione, Armenios frater eius Mithridates optinebat opibus nostris. erat Pharasmanis filius nomine Radamistus, decora proceritate, vi corporis insignis et patrias artes edoctus, claraque inter accolae fama. is modicum Hiberiae regnum senecta patris delineri ferocius crebriusque iactabat, quam ut cupidinem occultaret. igitur Pharasmanes iuvenem potentiae properum et studio popularium accinctum, vergentibus iam annis suis metuens, aliam ad spem trahere et Armeniam ostentare, pulsus Parthis datam Mithridati a semet memorando; sed vim differendam et potiore dolum, quo incautum opprimerent. Ita Radamistus simulata adversus patrem discordia tamquam novercae odiis impar pergit ad patrum, multaue ab eo comitate in speciem liberum cultus primores Armeniorum ad res novas illicit, ignaro et ornaque insuper Mithridate.

45. Reconciliationis specie assumpta regressusque ad patrem, quae fraude confici potuerint, prompta nuntiat, cetera armis exequenda. interim Pharasmanes belli causas confingit: proelianti sibi adversus regem Albanorum et Romanos auxilio vocanti fratrem adversatum, eamque iniuriam excidio ipsius ultimum iturum; simul magnas copias filio tradidit. ille irruptione subita territum exutumque campis Mithridaten compulit in castellum Gorneas, tutum loco ac praesidio militum, quis Caelius Pollio praefectus, centurio Casperius praeerat. nihil tam ignarum barbaris quam machinamenta et astus oppugnationum. [at nobis ea pars militiae maxime gnara est.] ita Radamistus frustra vel cum damno temptatis munitionibus obsidium incipit; et cum vis neglegeretur, avaritiam praefecti emercuratur, obtestante Casperio, ne socius rex, ne Armenia donum populi Romani scelere et pecunia verterentur. postremo quia multitudinem hostium

---

⁹ Pharasmani Puteolanus. ¹³ properum Freinsheim: prompte (promptum) Lipsius. ¹⁰ cultum. ²⁰ ornante Lipsius: orante. ²² quae... prompta Lipsius: qua...prompte. ²⁶⁻²⁷ castris H a s e. ²⁸⁻²⁹ praecerant H a l m. ³⁰ [at...gnara est] Ritter. ³¹ pecunia uterentur.

ტყველება შეინარჩუნა, როცა დარაჯებით გარშემორტყმული გამოიყვანეს როსტრაზე, რათა ხალხისათვის ეჩვენებინათ. ცილონეს კონსულის სახელი და პატივი მიენიჭა, აქვილას კი — პრეტორისა.

44. ამავე³⁸ წელს არმენიელებსა და იბერებს შორის ამტყდარი ომი პართებსა და რომაელებს შორის სასტიკი განხეთქილების მიზეზიც გახდა. პართებზე ვოლოგეზი³⁹ ხელმწიფობდა, დედით ბერძენი ხარკის შვილი, რომელსაც მეფობა ძმების თანხმობით ჰქონდა მიღებული. იბერებზე ფარსმანი მეფობდა ძველთაგანვე, არმენიელები მის მმას მითრიდატს ეპყრა ჩვენი შეწევნით. ფარსმანს ჰყავდა ძე, სახელად რადამისტი⁴⁰, ლამაზი, წარმოსადეგი, შესანიშნავი ძალ-ღონის პატრონი, მშობლიურ ხელოვნებებში გაწვრთნილი, მეზობლებშიაც დიდი სახელის მქონე. იგი ისე გაცხარებით და ხშირად ლაპარაკობდა, მამის მოხუცებულობის წყალობით იბერია უნმიშენელო სახელმწიფოდ რჩებაო, რომ გულის წადილის დაფარვას ვერ ახერხებდა. ამიტომ უკვე თავისი ხანშიშესულობით შეფიქრიანებულმა ფარსმანმა ძალაუფლების ხელში ჩაგდების მოსურნე და ხალხის მხარდაჭერით შეგულიანებულ ქაბუქს სხვა იმედი შთააგონა და არმენისაკენ მიუთითა, გაიხსენა რა პართების გაძევების შემდგომ თვით მანვე რომ მისცა იგი მითრიდატს; ოღონდ [შვილს ურჩია], ძალის ხმარებისაგან თავი შევიკავოთ, უფრო მზაკვრობა გამოვიყენოთ, რათა უდარდელად მყოფი [მითრიდატი] ანაზღეული [თავდასხმით] დავამარცხოთო. ამგვარად რადამისტი, რომელსაც ვითომდა მამასთან უთანხმოება მოუვიდა, რადგან დედინაცულის სიძულელილს ველარ გაუძლო, ბიძას მიაშურებს. მითრიდატმა დიდი ალერსით მიიღო იგი, როგორც საკუთარი შვილი, ამან კი არმენიელთა წარჩინებულებს დაუწყო შეგულიანება სახელმწიფო გადატრიალების მოსახდენად ისე, რომ მითრიდატმა არათუ ვერაფერი შეატყო, არამედ კიდევ უფრო მეტი პატივითაც ეპყრობოდა.

45. ვითომდა შერიგება მიანდო, რადამისტი მამასთან დაბრუნდა და აცნობა; რაც მზაკვრობით შეიძლებოდა გაკეთებულისყო, გაკეთებულა, დანარჩენი იარაღით უნდა აღსრულდესო. ამასობაში ფარსმანმა ომის საბაბიც მოიგონა: ალბანთა მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში რომაელებს დასახმარებლად რომ მოგუწოდებდი, ძმამ წინააღმდეგობა გამოიწია და ამ წყენინებისათვის ვილაშქრებ მის დასარბევადო, და ამასთან ერთად ვაქიშვილს დიდი ლაშქარი მისცა. მისი ანაზღეული თავდასხმით შეშინებულმა და დაბლობიდან გაძევებულმა მითრიდატმა ციხე-სიმაგრე გორნეაში⁴¹ შეასწრო, ადგილმდებარეობით უშიშარსა და მეციხოვნე ჯარით დაცულში, რომელსაც პრეფექტი ცელიუს პოლი-

Pollio, iussa patris Radamistus obtendebant, pactus indutias abscedit, ut, nisi Pharasmanem bello absterruisset, Ummidium Quadratum praesidem Syriae doceret, quo in statu Armenia foret.

46. Digressu centurionis velut custode exsolutus praefectus horitari Mithridaten ad sanciendum foedus, coniunctionem fratrum ac priorem aetate Pharasmanen et cetera necessitudinum nomina referens, quod filiam eius in matrimonio haberet, quod ipse Radamisto socer esset: non abnuere pacem Hiberos, quamquam in tempore validiores; et satis cognitam Armeniorum perfidiam, nec aliud subsidii quam castellum commeatu egenum: ne dubia tentare armis quam incruentas condiciones mallet. cunctante ad ea Mithridate et suspectis praefecti consiliis, quod paelicem regiam polluerat inque omnem libidinem venalis habebatur, Casperius interim ad Pharasmanen pervadit, utque Hiberi obsidio decedant expostulat. ille propalam incerta et saepius molliora respondens, secretis nuntiis monet Radamistum obpugnationem quoquo modo celerare. augetur flagitii merces, et Pollio occulta corruptione impellit milites, ut pacem flagitarent seque praesidium omissuros minitarentur, qua necessitate Mithridates diem locumque foederi accepit castelloque egreditur.

47. Ac primo Radamistus in amplexus eius effusus simulare obsequium, socerum ac parentem appellare; adicit ius iurandum, non ferro, non veneno vim allaturum; simul in lucum propinquum trahit, provisum illic sacrificii paratum dictitans, ut diis testibus pax firmaretur. mos est regibus, quotiens in societatem coeant, implicare dexteras pollicesque inter se vincire nodoque praestringere; mox ubi sanguis in artus (se) extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt. id foedus arcanum habetur quasi mutuo cruore sacratum. sed tunc qui ea vincla admovebat, decidisse simulans genua Mithridatis invadit ipsumque prosternit; simulque concursu

---

² Pharasmanen e m. Ritter. ³ Ummidium e m. Ritter. ⁴ cognita, e m. Lipsius. ¹⁰ commeatū (commeatum a l., a n commeatus?). ¹⁸ omissuros Freinsheim: ammis. ²⁰ Iaramistus. ²⁴ societate. ²⁶ se add. Jac. Gronovius. ²⁷ archanum.

ონი⁴² და ცენტურიონი კასპერიუსი სარდლობდნენ. ისე უბირნი არა-
ფერში არიან ბარბაროსები, როგორც მანქანების საქმესა და ციხე-სი-
მაგრეთა აღების ოსტატობაში, ამიტომ რადამისტი ფუჰად და ზარალი-
ანად ციხე-სიმაგრის აღების ცდის შემდგომ, ალყას შეუდგა და რაკი ძა-
ლით ვერა გააწყო რა, ანგარ პრეფექტს მოისყიდის, რომელსაც კას-
პერიუსი⁴³ ეხვეწებოდა, ნურც მოკავშირე მეფეს და ნურც მისთვის რო-
ზელი. ხალხისაგან მინიჭებულ არმენიას ბოროტმოქმედებით ფულის
გულისთვის ნუ დაღუპავო. დაბოლოს, ვინაიდან პოლიონი მტრის მრავ-
ალრიცხოვნებას, ხოლო რადამისტი კი მამის ბრძანებას იმიზეზებ-
დნენ, კასპერიუსმა ზავი დადო, რათა თუ ფარსმანი ომს ვერ გადაათქმე-
ვინებდა, სირიის გამგებელის უმიდიუს კვადრატუსისათვის⁴⁴ მაინც შე-
ეტყობინებინა, რა მდგომარეობაში იყო არმენია.

46. ცენტურიონის წასვლით თათქმის დარაჯისაგან გათავისუფლე-
ბულმა პრეფექტმა მითრიდატს დარწმუნება დაუწყო, ზავი დადო. თან
მოაგონებდა მათ ძმურ ნათესაობას, ფარსმანის ხნით უფროსობას და
სხვა ნათესაურ კავშირებს მისი ასული რომ ცოლად ჰყავდა, აგრეთვე
თვითონაც რომ რადამისტის სიმაძრი იყო. იბერებშიც უარს არ ამბობენ
ზავზე, თუმცა ამჟამად ისინი უფრო ძლიერები არიანო; ხომ საკმაოდ
იცი არმენიელთა გაუტანლობა და სხვა სახსარი ან თავშესაფარი რომ
არ გაგვაჩნია ამ უსურსათო ციხე-სიმაგრის გარდაო; განა უსისხლოდ სა-
ქმის გარიგება არ გირჩევნია იარაღის ძალით საქმის გადაწყვეტის საე-
ჭვო ცდასაო? მითრიდატი ამაზე ყოყმანობდა და ეჭვით უყურებდა პრე-
ფექტის რჩევას, ვინაიდან [პრეფექტმა] გააუბატიურა მეფის ხარკა და
უოველნაირი ანგარებიანი საქმისადმი დიდი მიდრეკილება ჰქონდა; ამა-
სობაში კი კასპერიუსმა ფარსმანამდე მიაღწია და მოსთხოვა, იბერიე-
ლებს ალყა მოეხსნათ. ფარსმანი საჯაროდ ბუნდოვნად და უფრო ხში-
რად ალერსიანად უპასუხებს, საიდუმლო შიკრიკებით კი რადამისტს
აქეზებს, ყოველის ღონისძიებით დააჩქარე შეტევაო. სამარცხვინო საქ-
მის საზღაური დიდდება და პოლიონი საიდუმლოდ მოისყიდის რა ჯა-
რისკაცებს, აგულიანებს, რათა ზავი მოითხოვონ და დაემუქრონ, ციხე-
სიმაგრის დაცვაზე ხელს ავიღებთო. ამ [უკიდურესი] გასაქირით
[იძულებული] მითრიდატი ხელშეკრულების დადების ღღესა და ად-
გილს დათანხმდა და ციხე-სიმაგრიდან გამოვიდა.

47. პირველად რადამისტი, ვითომდა პატივისცემით, გულმზურვალე-
ლედ მოეხვია მას — სიმაძრსა და მშობელს უწოდებდა; თან ეფიციებო-
და. არც მახვილის, არც მხამის ძალას არ გამოვიყენებ შენს წინააღმ-
დეგო. ამასთანავე იქვე ახლო კორომში შეიტყუებს — ეუბნება, აქ შე-
საწირავი მსხვერპლია გამზადებული, რათა ღმერთების წინაშე დავამ-
ტკიცოთ ზავიო. მეფეთა ჩვეულება გახლავთ ხელშეკრულების

plurium iniciuntur catenae. ac compede, quod dedecorum barbaris, trahebatur; mox quia vulgus duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat. et erant contra, qui tantam fortunae commutationem miserarentur; seculaque cum parvis liberis coniux cuncta lamentatione complebat. diversis et contactis vehiculis abduntur, dum Pharsmanis iussa exquirerentur. illi cupido regni fratre et filia potior, animusque sceleribus paratus; visui tamen consuluit, ne coram interficeret. et Radamistus, quasi iuris iurandi memor, non ferrum, non venenum in sororem et patruum expromit, sed proiectos in humum et veste multa gravique opertos necat. filii quoque Mithridatis, quod caedibus parentum illacrimaverant, trucidati sunt.

48. At Quadratus cognoscens proditum Mithridaten et regnum ab interfecto optineri, vocat consilium, docet acta et an ulcisceretur consultat. paucis decus publicum curae, plures tuta disserunt: omne scelus externum cum laetitia habendum; semina etiam odiorum iacienda, ut saepe principes Romani eandem Armeniam specie largitionis turbandis barbarorum animis praebuerint: poteretur Radamistus male partis, dum invisus, infamis, quando id magis ex usu, quam si cum gloria adeptus foret. in hanc sententiam itum. ne tamen adnuisse facinori viderentur et diversa Caesar iuberet, missi ad Pharsmanen nuntii, ut abscederet a finibus Armeniis filiumque abstraheret.

---

¹ compedes, e m. Lipsius. ² e contra. ³ ius iurandi. ⁴ omne Lipsius: omnes. ⁵ adeptus] depulsus Nipperdey.

დადების დროს ყოველთვის მარჯვენა ხელები და მათი ცერები ერთმანეთს მიადონ და მაგრად შეჰკრან კვანძით. მერმე როცა სისხლი ფრჩხილებში იმაწეებათ, მსუბუქი ჩხვლეტით სისხლს დაიდენენ და ერთმანეთს აულოკავენ⁴⁵. ასეთ კავშირს იღუმალი თვისება აქვს, თითქოს საერთო სისხლით არის განმტკიცებული. მაგრამ მაშინ კაცი, რომელიც უკრავდათ [ხელებს], ვითომდა წაიქცა, მითრიდატს ფეხებზე მოეხვია და ისიც ძირს დასცა. მაშინვე მოცივდა კიდევ ბევრი ხალხი და ბორკილები დაადეს მას. მერმე იგი ფეხებზე დადებული ჯაჭვით წაათრიეს, რაც დიდ სირცხვილად ითვლებოდა ბარბაროსებში. მყის მდამიო ხალხმა, რომელიც მძიმე პირობებში იყო მის ხელქვეით, ლანძღვა-გინება დაუწყო და ცემა დაუბირა. ოლონდ პირიქით, ისეთებიც გამოვირინენ, რომელთაც ბედის ასეთი შეტრიალებისათვის იგი ებრალებოდათ. უკან პატარა შეილებით [გარშემორტყმული] მისი მეუღლე მისდევდა და იქაურობას ტირილით იკლებდა. ისინი ცალ-ცალკე დახურულ ურმებში ჩასვეს, ვიდრე ფარსმანის ბრძანებას შეიტყობდნენ. ფარსმანს სამეფოს ხელში ჩაგდების წადილმა ძმა და ქალიშვილი [დაათმობინა] და გულში უკვე მზად იყო ბოროტმოქმედების [ჩადენისათვის]. ის კი ივარაუდა, რომ ეს საქმე მის თვალწინ არ მომხდარიყო და ისინი მის წინაშე არ დაეხოცათ. რადამისტმაც, აქაოდა [დადებული] ფიცი მახსოვსო, [მართლაც] არც მახვილი და არც შხამი არ იხმარა დისა და ბიძის წინააღმდეგ, არამედ მიწაზე დააწვენიდა ისინი და ზემოდან მრავალი მძიმე სამოსის დაყრით მოაშთობინა. დახოცეს მითრიდატის ვაჟიშვილებიც, რომლებიც მშობლების დალუპვას ხმამაღლა ტიროდნენ.

48. ხოლო კვადრატუსმა რომ შეიტყო, მითრიდატს უღალატეს და სამეფო ხელთ იგდეს მკვლელებმაო, საბჭო მოიწვია, მოახსენა მომხდარი ამბები და რჩევა ჰკითხა, შური ვიძიოთ და დავსაჯოთ ისინი თუ არაო. სახელმწიფოს სახელი და პატივი ცოტას აწუხებდა, უმეტესობა ეწვიდობის სასარგებლოდ მსჯელობდა: უცხოთა ყოველ ბოროტმოქმედებას სიხარულით უნდა შევეგებოთ. სიძულვილის თესლიც კი უნდა დავთესოთ, როგორც ხშირად რომის ხელმწიფენი იმავე არმენიას უხვი წყალობის სახით ბარბაროსთა შორის შუღლის ჩამოსაგდებად გასცემდნენ ხოლმე. დაე რადამისტი შეძულებული, სახელგატეხილი ფლობდეს ბოროტად მოპოვებულ ხვედრს; ვინაიდან ეს უფრო ხელსაყრელია ჩვენთვის, ვიდრე ის, რომ მას სახელიანად და დიდებით ჰქონდეს მიღებული [ძალაუფლებაო]. ეს აზრი კიდევ მიიღეს. ოლონდ, რათა ამ ბოროტმოქმედების მოდასტურედ არ მიეჩნიათ ისინი, თანაც [იმ შემთხვევისათვის] თუ კვისარი სხვაგვარად გადაწყვეტდა [ამ საქმეს], ფარ-

49. Erat Cappadociae procurator Iulius Paelignus, ignavia animi et deridiculo corporis iuxta despiciendus, sed Claudio perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret. is Paelignus auxiliis provincialium contractis tamquam recuperaturus Armeniam, dum socios magis quam hostes praedatur, abscessu suorum et incursantibus barbaris praesidii egens ad Radamistum venit; donisque eius evictus ultro regium insigne sumere cohortatur sumentique adest auctor et satellites. quod ubi turpi fama divulgatum, ne ceteri quoque ex Paeligno coniectarentur, Helvidius Priscus legatus cum legione mittitur, rebus turbidis pro tempore ut consuleret. igitur prope montem Taurum transgressus moderatione plura quam vi composuerat, cum redire in Suriam iubetur, ne initium belli adversus Parthos existeret.

50. Nam Vologaeses casum invalendae Armeniae obvenisse ratus, quam a maioribus suis possessam externus rex flagitio optineret, contrahit copias fratremque Tiridaten deducere in regnum parat, ne qua pars domus sine imperio ageret. incesu Parthorum sine acie pulsi Hiberi, urbesque Armeniorum Artaxata et Tigranocerta iugum acceperunt. deinde atrox hiems et parum provisi commeatus et orla ex utroque tabes perpellunt Vologaesen omittere praesentia. vacuumque rursus Armeniam Radamistus invasit, truculentior quam antea, tamquam adversus defectores et in tempore rebellaturos. atque illi, quamvis servitio sueti, patientiam abrumpunt armisque regiam circumveniunt.

---

¹ ignavia, e. m. Muretus. ¹² rediret. ¹⁹ et parum Andresen: set parum (vulgo seu parum). ²⁰ percellunt, e. m. Rhénanus. ²³ circum ueunt.

სმანს მოციქულები გაუგზავნეს, რომ იგი სომხეთიდან გასულიყო და შეილიც თან წაეყვანა.

49. კაპადოკიის პროკურატორად იულიუს პელიგნუსი იყო, სულთ მდაბალი და სხეულის სიმახინჯითაც ასევე საზიზღარი, მაგრამ კლავდიუსის ძალიან ახლობელი, როცა [კლავდიუსი] ტაკიმასხარებთან და მლიქვნელებთან ატარებდა უქმად დროს, იმ პელიგნუსმა პროვინციებში დამხმარე ლაშქარი შეკრიბა, ვითომდა არმენიის უკან დასაბრუნებლად, ოღონდ რაკი მოკავშირეებს უფრო არბევდა ვიდრე მტერს, თავისიანებმა მიატოვეს და რაკი ბარბაროსთა თავდასხმებისაგანაც თავშესაფარი სჭირდებოდა, რადამისტთან მივიდა. [რადამისტის] საჩუქრებით მოსყიდული თვითონვე არწმუნებს მიიღოს სამეფო ნიშნები და ამ მიღების დროს თვითონაც ესწრება, როგორც ხელისშემწყობი და [საქმის] თანამონაწილე. როცა ამის შესახებ საზიზღარი ხმა გავარდა რათა სხვა [რომაელებიც] პელიგნუსის მსგავსად არ მიეჩნიათ, გაგზავნეს ლეგატი პელვიდიუს პრისკუსი ლეგიონითურთ, რათა ვითარების შესაბამისად მოეგვარებინა საქმე. ამიტომ სასწრაფოდ გადალახა რა ტავროსის მთა, უფრო ზომიერი მოქმედებით, ვიდრე ძალით, უკვე ბევრი რამ გაარჩია, როცა უბრძანეს კვლავ სირიაში დაბრუნებულიყო, რათა პართების წინააღმდეგ ომი არ გამოეწვია.

50. ვინაიდან ვოლოგეზმა მიიჩნია, რომ დადგა ხელსაყრელი შემთხვევა არმენიის დასაპყრობად, რომელიც მის წინაპრებს ეკუთვნოდა, ახლა კი უპატიოსნოდ ჩაეგდო ხელთ უცხო მეფეს. ამიტომ მან შეკრიბა ჯარი და ემზადებოდა ტახტზე თავისი ძმის ტირიდატის⁴⁶ დასასმელად. რათა მისი სახლის არც ერთი წევრი არ დარჩენილიყო სამეფოს გარეშე. პართების შემოჭრის შემდგომ იბერები უბრძოლველად იქნენ განდევნილი და სომხეთის ქალაქები არტაქსატი და ტიგრანოკერტაც დამორჩილდნენ. შემდეგ სასტიკმა ზამთარმა, სურსათის ნაკლებობამ და ორივე ამ მიზეზის გამო მოდებულმა სენმა ვოლოგეზი იძულებული გახდა თავი დაენებებინა ახლა ამ საქმისათვის. დაცარიელებული არმენია კი კვლავ რადამისტმა დაიპყრო, კიდევ უფრო გამძვინვარებულმა [არმენიელებზე], როგორც განდგომილებზე, რომელთაც თუ [ხელსაყრელი] დრო დაუდგებოდათ, კვლავ აჯანყდებოდნენ.

მართლაც არმენიელებს, თუმცა მონობას ძალიან ნაჩვევთ, მოთმინების ფიალა აევსოთ და იარაღით შემოერთყნენ გარს მეფის სასახლეს.

51. რადამისტს ცხენების სისწრაფის გარდა სხვა აღარაფერი უშველიდა და ცოლითურთ კიდევ გაიქცა. მაგრამ მისი ფეხმძიმე მეუღლე პირველად თუ მაინც ასე თუ ისე იტანდა ჭენებით სიარულს მტრის შიშით და ქმრის სიყვარულით, მერმე შეუსვენებელი სირბილის გამო

51. Nec aliud Radamisto subsidium fuit quam pernicitas equorum, quis seque et coniugem abstulit: sed coniux gravida primam utcumque fugam ob melum hostilem et mariti caritatem toleravit; post festinatione continua ubi quati uterus et viscera vibrantur, orare ut morte honesta contumeliis captivitatis eximeretur. ille primo amplecti adlevare adhortari, modo virtutem admirans, modo timore aeger, ne quis relicta poteretur. postremo violentia amoris et facinorum non rudis destringit acinacem vulneratamque ripam ad Araxis trahit, flumini tradit, ut corpus etiam auferretur: ipse praeceps Hiberos ad patrium regnum pervadit. interim Zenobiam (id mulieri nomen) placida in eluvie spirantem ac vitae manifestam advertere pastores, et dignitate formae haud degenerem reputantes obligant vulnus, agres-tia medicamina adhibent cognitoque nomine et casu in urbem Artaxata ferunt; unde publica cura deducta ad Tiridaten comiterque ex-cepta cultu regio habita est.

Liber XIII

6. Fine anni turbidis rumoribus prorupisse rursus Parthos et rapi Armeniam allatum est, pulso Radamisto, qui saepe regni eius potitus, dein profugus, tum quoque bellum deseruerat. igitur in urbe sermonum avida, quem ad modum princeps vix septemdecim annos egressus suscipere eam molem aut propulsare posset, quod subsidium in eo, qui a femina regeretur, num proelia quoque et obpugnationes urbium et cetera belli per magistratos administrari possent, anquirebant. contra alii melius evenisse disserunt, quam si invalidus senecta et ignavia Claudius militiae ad labores vocaretur, servilibus ius-sis obtemperaturus. Burrum tamen et Senecam multarum rerum ex-perientia cognitos; et imperatori quantum ad robur deesse, cum octavo decimo aetatis anno Cn. Pompeius, nono decimo Caesar Octavia-nus civilia bella sustinuerint? pleraque in summa fortuna auspiciis et consiliis quam telis et manibus geri. daturum plane documentum, honestis an secus amicis uteretur, si ducem amota invidia egregium quam si pecuniosum et gratia subnixum per ambitum deligeret.

7. Haec atque talia vulgantibus, Nero et iuventutem proximas per provincias quaesitam supplendis Orientis legionibus admovere le-gionesque ipsas propius Armeniam collocari iubet, duosque veteres

⁴ quatur Heinsius. ⁹⁻¹⁰ ad Hiberos patrium in r. Heinsius; ad Hib. patrium r. Bezzenberger; [Hiberos] ad p. r. C. Heraeus. ²⁰ septē decē. ²⁶ multa Andresen. ²⁹ pluraque al. ³⁴ legionibus. | admoveri Pichena. ³⁵ prius.

გულმუცელი და შიგნეული რომ ენჭღრეოდა, ევედრებოდა ქმარს, ტყვეობის სირცხვილისაგან პატიოსანი სიკვდილით დამიხსენიო. პირველად რადამისტი ეხვეოდა, იპერდა და ამხნევებდა; ხან მის გულადობას ჰკვირობდა, ხან შიშისაგან სასო ეკვეთებოდა, რომ დავტოვო, სხვა ვინმეს არ ჩაუვარდეს ხელშიო. დაბოლოს სიყვარულით გახელებულმა და ბოროტმოქმედებაში არცთუ გამოუცდელმა იძრო მახვილი და [დასცა ქალს]; დაქრილი არაქსის პირას მიათრია და მდინარეში ჩააგდო, რომ მისი გვამიც წყალს წაეღო. თვითონ თავქუდმოგლეჯით მიაშურებს იბერიას, მშობლიურ სამეფოს. ამასობაში ზენობიას (ასე ერქვა ქალს) წყნარ ყურეში შეამჩნევენ მწყემსები. იგი ჯერ კიდევ სუნთქავდა და სიცოცხლის აშკარა ნიშნებს ამჟღავნებდა. მისი ღირსეული გარეგნობის მიხედვით ივარაუდეს, უბრალო ვინმე არ უნდა იყოსო; შეუხვიეს ჰრილობა, შინაურული წამლებით უწამლეს და როცა მისი ვინაობა და აზბავი შეიტყვეს, ქალაქ არტაქსატს მიიყვანეს. იქიდან კი ხელისუფალთა ზრუნვით, ტირიდატს მიჰკვარეს, რომელმაც ალერსთ მიიღო იგი, როგორც მის სამეფო ღირსებას შეეფერებოდა.

წიგნი XIII⁴⁷

6. წლის დამლევს მოვიდა შემაშფოთებელი ამბავი, რომ პართელები კვლავ შეესივნენ არმენიას და მიიტაცეს. განდევნილ იქნა რადამისტი, რომელიც ხშირად იპყრობდა ხოლმე იქ სამეფო ძალაუფლებას და მერე გარბოდა; მაშინაც მიეტოვებინა ომი და მითქმა-მოთქმის მოყვარულ ქალაქში ყველა ცდილობდა მიმხვდარიყო — პრინცესი, რომელმაც ძლივს გადააბიჯა ჩვიდმეტ წელიწადს, როგორ შეძლებდა კისრად ედო ის მძიმე ტვირთი და თავი გაერთმია, რა საშველი უნდა ეძიათ მასში, ვინც დიაცის რჩევა-დარიგებას მისდევდა, ან კიდევ შესაძლებელი იყო თუ არა, რომ მოძღვართ⁴⁹ წარემართათ ბრძოლები, იერიშები ქალაქთა ასაღებად და ომთან დაკავშირებული სხვა საქმეები. მაგრამ ზოგნი ასეთ ვითარებას უმჯობესად შერაცხავენ იმასთან შედარებით, სიბერიისა და სულმოკლეობის გამო დაუძღურებული კლავდიუსი რომ მოიწვიონ სამხედრო საქმეების საწარმოებლად და მონებისათვის ჩვეული ნებასურვილის დასამორჩილებლად; ხოლო ბუბრუსი და სენეკა ცნობილი არიან დიდი გამოცდილებით. როგორ არ ეყოფა იმპერატორს სიმტკიცე, როცა თვრამეტი წლის გნეიუს პომპეიუსმა და ცხრამეტი წლის ოქტავიანუს კეისარმა სამოქალაქო ომები გადაიხადეს? უმაღლესი წოდებისა და პატივის პირობებში საქმეებს წარმართავენ უფრო ხშირად აუსპიციები⁴⁹ და განზრახვანი, ვიდრე შუბები და ხელეები. რაკი პრინცესი უგულბებელყოფს მოშურნეობას და სარდლად უმაღლესი შეარჩევს შესანიშნავს, ვიდრე შეძლებულს, რომელსაც ძირს

reges Agrippam et Antiochum expedire copias, quis Parthorum fines ultro intrarent, simul pontes per amnem Euphraten iungi; et minorem Armeniam Aristobulo, regionem Sophenen Sohaemo cum insignibus regiis mandat. exortusque in tempore aemulus Vologaeso filius Vardanes; et abscessere Armenia Parthi, tamquam differrent bellum.

8. Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum vestem principi triumphalem, utque ovans urbem iniret, effigiemque eius pari magnitudine ac Martis Ultoris eodem in templo censuere, praeter suetam adulationem laeti, quod Domitium Corbulonem retinendae Armeniae praeposuerat videbaturque locus virtutibus patefactus. copiae Orientis ita dividuntur, ut pars auxiliarium cum duabus legionibus apud provinciam Suriam et legatum eius Quadratum Ummidium remaneret, par civium sociorumque numerus Corbuloni esset, additis cohortibus alisque, quae (in) Cappadocia hiemabant. socii reges, prout bello conduceret, parere iussi; sed studia eorum in Corbulonem promptiora erant. qui ut (instaret) famae, quae in novis coeptis validissima est, itinere prope confecto apud Aegeas civitatem Ciliciae obvium Quadratum habuit, illuc progressum, ne, si ad accipiendas copias Syriam intravisset Corbulo, omnium ora in se verteret, corpore ingens, verbis magnificis et super experientiam sapientiamque etiam specie inanum validus.

9. Ceterum uterque ad Vologaesem regem nuntiis monebant, pacem quam bellum mallet datisque obsidibus solitam prioribus reverentiam in populum Romanum continuaret. et Vologaeses, quo bellum ex commodo pararet, an ut aemulationis suspectos per nomen obsidum amoveret, tradit nobilissimos ex familia Arsacidarum. accepitque eos centurio Insteius ab Ummidio missus, forte prior ea de causa adito rege. quod postquam Corbuloni cognitum est, ire praefectum cohortis Arrium Varum et recipere obsides iubet. hinc ortum inter praefectum et centurionem iurgium ne diutius externis spectaculo esset, arbitrium rei obsidibus legatisque, qui eos ducebant, permissum. atque illi recentem gloria et inclinatione quadam etiam

---

¹ Antiochum Lipsius: lochum. ⁹ effigiesque, em. Nipperdey. ¹⁶ pars. ¹⁸ aliis quaeque, em. Rhenanus | in add. Bekker. ²⁰ inanimum, ²⁴ nuntiis missis Ritter. ²⁷ commodo Muretus: quomodo. ³⁴ ille. | gloria Nipperdey: gloriam.

უმაგრებს მოსყიდვის გზით მოპოვებული გავლენა, — ცხადია, თავად დამატკიცებს, პატიოსანი მეგობრები ჰყავს, თუ პირიქით.

7. სანამ ასეთ ამბებს ავრცელებენ, ნერონი ბრძანებს — უახლოეს პროვინციებში მოიძიონ ახალგაზრდები და გაგზავნონ აღმოსავლეთის ლეგიონების შესავსებად, თვით ლეგიონები კი არმენიასთან უფრო ახლოს იქმნენ განლაგებულნი; ორ ნაცად იმეფეს — აგრიპას და ანტიოქუსს — სალაშქროდ უნდა მოემზადებინათ ჯარები, რომლებითაც პართელთა საზღვრებში შეიჭრებოდნენ, ამავე დროს ხიდეები უნდა გადებულიყო მდინარე ევფრატზე; მცირე არმენიას არისტობულუსს გადასცემს, სოფენეს ოლქს — სოკემუსს, თან სამეფო პატივს და ღირსებასაც ანიჭებს. დროზე გამოუჩნდა ვოლოგეზეს მეტოქე — ძეგ ვარდანი; და განვიდნენ არმენიით პართელები; თითქოს ომი გადადესო.

8. ხოლო სენატში ყველაფერი მეტად გაზვიადებულ იქნა იმათი წინადადებების წყალობით, ვინც მოითხოვა პარაკლისები და იმ დღეებში — პრინცეპსის სატრიუმფოდ შემოსვა, რომ იგი შესულიყო ქალაქში ვითარცა ტრიუმფატორი, აგრეთვე მისი ქანდაკება, სიდიდით — შურისმაძიებელი მარსის ქანდაკების სწორი, დაედგათ მარსისავე ტაძარში. გარდა იმისა, რომ ეს იყო ჩვეულებრივი მლიქვნელობა, უხაროდათ კიდევაც, რომ დომიციუს კორბულონი ჩაუყენა ჯარს სათავეში არმენიის შესანარჩუნებლად და, როგორც ჩანდა, გზა გაეხსნა ღირსებას. აღმოსავლეთის ჯარები იმგვარად გაანაწილეს, რომ მაშველი ძალის ნაწილი, ასევე ორი ლეგიონი დარჩენილიყო სირიის პროვინციაში მის ლეგატ ქვადრატუს უმიდიუსთან ერთად, კორბულონს ეყოლებოდა თანაბარი რაოდენობის მოქალაქეები და მოკავშირენი, ამავე დროს კაპადოკიაში მოზამთრე კოპორტები და სხვა ნაწილები. მოკავშირე მეფეებს ებრძანათ დაპმორჩილებოდნენ მას, ვისი დაქვემდებარებაც მიზანშეწონილი იქნებოდა ომის პირობების მიხედვით, მაგრამ თავიანთი განწყობილებით ისინი უფრო კორბულონისკენ იხრებოდნენ. იგი გაეშურა დიდების მოსაპოვებლად, რაც უძლიერესი იარაღია ახლად წამოწყებულ საქმეებში, და კილიკიის ქალაქ ეგეესთან შეხვდა ქვადრატუსს, რომელიც იქ ჩასულიყო, რათა კორბულონს, თუ ის* სირიაში შევიდოდა ჯარების მისაღებად, საყოველთაო ყურადღება არ მიექცია, რადგან, ტანად გოლიათს, დიდებულ მჭევრმეტყველს, გამოცდილებასა და სიბრძნესთან ერთად გარეგნული ბრწყინვალეობით ზემოქმედების ღირსი ძალაც ჰქონდა.

9. ორივემ მოციქულები გაუგზავნა იმეფე ვოლოგეზეს, რომ დაიხლოიონ — ზავი არჩიოს ომს, მძევლები გაიღოს და, წინამორბედთა

* ე. ი. კორბულონი.

hostium Corbulonem praetulere. unde discordia inter duces, querente Ummidio praerepta quae suis consiliis patravisset, testante contra Corbulone non prius conversum regem ad offerendos obsides, quam ipse dux bello delectus spes eius ad metum mutaret. Nero quo componeret diversos, sic evulgari iussit: ob res a Quadrato et Corbulone prospere gestas laurum fascibus imperatoriis addi. quae in alios consules egressa coniunxi.

34... Eius anni principio mollibus adhuc initiis prolatatum inter Parthos Romanosque de obtinenda Armenia bellum acriter sumitur, quianec Vologaeses sinebat fratrem Tiridaten dati a se regni expertem esse aut alienae id potentiae donum habere, et Corbulo dignum magnitudine populi Romani rebatur parta olim a Lucullo Pompeioque recipere. ad hoc Armenii ambigua fide utraque arma invitabant, situ terrarum, similitudine morum Parthis propiores conubiisque permixti ac libertate ignota illud magis ad servitium incli- nantes.

35. Sed Corbuloni plus molis adversus ignaviam militum quam contra perfidiam hostium erat: quippe Syria transmotae legiones, pace longa segnes, munia [Romanorum] aegerrime tolerabant. satis constitit fuisse in eo exercitu veteranos, qui non stationem, non vigiliis inissent, vallum fossamque quasi nova et mira viserent, sine galeis, sine loriceis, nitidi et questuosi, militia per oppida expleta. igitur dimissis, quibus senectus aut validudo adversa erat, supplementum petivit. et habiti per Galatiam Cappadociamque dilectus, adiectaque ex Germania legio cum equitibus alariis et peditatu cohortium. retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamvis hieme saeva adeo, ut obducta glacie nisi effossa humus tentoriis locum non praerberet, ambusti multorum artus vi frigoris et quidam inter excubias exanimati sunt. adnotatusque miles, qui fascem lignorum gestabat, ita praeriguisse manus, ut oneri adhaerentes truncis brachiis deciderent. ipse cultu levi, capite intecto, in agmine, in laboribus frequens adesse, laudem strenuis, solacium invalidis, exemplum omnibus ostendere, dehinc quia duritia caeli militiaeque multi abnuebant deserebantque, remedium severitate quaesitum est. nec enim, ut in aliis exercitibus, primum alterumque delictum venia prosequeretur, sed qui signa re-

---

⁶ diuersus. ⁹⁻¹⁰ resumitur Heinsius. ¹⁰ tyridatem. ¹⁵ illud Lipsius: illuc. ²⁰ fasce. ³¹ eui.

ჩვეულებრისამებრ, პატივი არ მოუშალოს რომაელ ხალხს. ვოლოგე-ზეც [მძევლებად] გადასცემს მათ არსაკიდების გვარის უწარჩინებულეს პირებს, რათა ხელსაყრელ პირობებში მომზადებულიყო ომისათვის ან, შეიძლება, იმ მიზნით, რომ მეტოქეობაში ექვემდებარებინათ თავიდან მოეშორებინა ვითარცა მძევალნი. მათ ჩაიბარებს უმიდიუსისგან გამოგზავნილი ცენტურიონი ინსტიეუსი, რომელიც საამისოდ პირველი მიდის მეფესთან. როცა ეს კორბულონმა შეიტყო, უბრძანა კოპორტის პრეფექტს, არიუს ვარუსს წასულიყო და მძევლები წაერთმია. ამ მიზეზით პრეფექტსა და ცენტურიონს შორის აღძრული დავა უფრო დიდხანს რომ არ გაგრძელებულიყო გარეშეთა დასანახად, საქმის გადაწყვეტა მიენდოთ მძევლებსა და ელჩებს, რომლებსაც ისინი მიჰყავდათ, და მათ წინ დააყენეს კორბულონი, ახლად შემოსილი ღიღებით, როგორც მტრებსაც რომ იზიდავდა. აქედან წარმოიშვა უთანხმოება სარდლებს შორის: ერთი მხრივ, უმიდიუსი ეძიებს წართმეულს, — იმას, რაც თავისი კეთილგონიერების წყალობით განუხორციელებია, მეორე მხრივ, კორბულონი ამტკიცებს, რომ მეფეს მანამდე არ უფიქრია მძევლების გაღება, სანამ თვით მხედართმთავრად არჩეულმა კორბულონმა იმედი ძრწოლად არ შეუცვალა. მოწინააღმდეგეთა დასაზავებლად ნერონმა ბრძანა გამოეცხადებინათ სახალხო, რომ ქვადრატუსის და კორბულონის მიერ მოპოვებული გამარჯვებებისათვის საიმპერატორო ფასციებს დაფნაც ემატებოდა. აქ მე დავუბრუნებ, რაც სხვა კონსულების პერიოდზედაც ვრცელდებოდა⁵⁰.

34. ...არმენიაზე ბატონობისათვის დუნედ დაწყებული და მანამდე გაქიანურებული ომი პართელებსა და რომაელებს შორის იმავე წლის დამდეგს გაცხარდა, რადგან, ერთი მხრივ, ვოლოგეზე ვერ დაუშვებდა, რომ მის ძმას — ტირიდატეს — ან დაეკარგა თავად ვოლოგეზესგან მიღებული სამეფო, ან ჰქონოდა როგორც უცხო ხელისუფლების მიერ ბოძებული სამფლობელო, ხოლო, მეორე მხრივ, კორბულონს მიაჩნდა, რომ უნდა დაებრუნებინა ის, რაიც ოდესღაც ლუკულუსმა და პომპეუსმა მოიპოვეს⁵¹ — ასე მოითხოვდა რომაელი ხალხის სიდიადე და ღირსება. ამავე დროს უნდობლად განწყობილი არმენიელები ორივე ძალას უხმობდნენ, თანაც პართელებთან უფრო ახლოს მდგომნი ადგილმდებარეობით, ზნე-ჩვეულებათა მსგავსებით, მათთანვე აღრეულნი ქორწინებათა წყალობით, სწორედ პართელებისადმი დამონებისაკენ უფრო იხრებოდნენ თავისუფლების შეუცნობლად.

35. მაგრამ კორბულონისათვის უფრო სამძიმო იყო მხედართა სულმოკლეობის წინააღმდეგ ბრძოლა, ვიდრე მტერთა ვერაგობის დაძლევა, რადგან სირიიდან გადაყვანილი ლეგიონები, მოღუნებულნი ხანგრძლივი ზავის შედეგად, მოვალეობას მეტად უხალისოდ ასრულებდ-

liquerat, statim capite poenas luebat. idque usu salubre et misericordia melius apparuit: quippe pauciores illa castra deseruere quam ea, in quibus ignoscebatur.

36. Interim Corbulo legionibus intra castra habitis, donec ver adolesceret, dispositisque per idoneos locos cohortibus auxiliariis, ne pugnam priores auderent praedicit. curam praesidorum Paccio Orfito primi pili honore perfuncto mandat. is quamquam incautos barbaros et bene gerendae rei casum offerri scripserat, tenere se munitis et maiores copias opperiri iubetur: sed rupto imperio, postquam paucae e proximis castellis turmae advenerant pugnamque imperitia poscebant, congressus cum hoste funditur; et damno eius exterriti qui subsidium ferre debuerant, sua quisque in castra trepida fuga rediere. quod graviter Corbulo accepit increpitumque Paccium et praefectos militesque tendere extra vallum iussit; inque ea contumelia detenti nec nisi precibus universi exercitus exoluti sunt.

37. At Tiridates super proprias clientelas ope Vologaesi fratris adiutus, non furtim iam, sed palam bello infensare Armeniam, quosque fidos nobis rebatur, depopulari, et si copiae contra ducerentur, eludere hucque et illuc volitans plura fama quam pugna exterrere. igitur Corbulo quaesito diu proelio frustra habitus et exemplo hostium circumferre bellum coactus, dispertit vires, ut legati praefectique diversos locos pariter invaderent; simul regem Antiochum monet proximas sibi praefecturas petere. nam Pharasmanes interfecto filio Radamisto quasi proditore, quo fidem in nos testaretur, vetus adversus Armenios odium promptius exercebat. tuncque primum illecti Moschi, gens ante alias socia Romanis, avia Armeniae incursavit. ita consilia Tiridati in contrarium vertebant, mittebatque oratores, qui suo Parthorumque nomine expostularent, cur datis nuper obsidibus

---

⁶ audirent. edicit al. ¹⁰ pauca l m. ¹⁶ Vologaesis Nipperdey. ¹⁷⁻¹⁸ quosque m. posterior corr. ex cosque. ¹⁹ eludere m. posterior corr. excludere; hucque Lipsius: huc quoque. ²⁵ tumque malebat Haupt in Hermæ V 28. ²⁶ Moschi Ritter: Insochi, cf. tamen J. B. XXXVII 262. ²⁸ incursavere idem.

ნენ. ცნობილია, რომ იმ ლაშქარში საკმაოდ იყვნენ ვეტერანები, რომლებიც საღარაჯოზე არ მდგარან არც დღისით, არც ღამით; სანგარსა და თხრილს ისე უყურებდნენ როგორც არნახულსა და საკვირველს: უმუხარადოდ, უბაჯროდ იხდიდნენ სამხედრო სამსახურს ქალაქებში, მოკოპწიავენი და ხარბები, კორბულონმა გაუშვა ისინი, რომლებიც სიბერის ან სნეულების გამო დაძაბუნებულიყვნენ და შეესება მოითხოვა. შეკრიბეს ჯარი ვალატიასა და კაპადოკიაში, აგრეთვე გერმანიიდან გადასროლილ იქნა ლეგიონი⁵² მეშველი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარებითურთ. მთელი ლაშქარი [ტყავის] კარვებში იდგა, თუმცა ისეთი მკაცრი ზამთარი იყო, რომ მიწაზე გადაკრული ყინულის აუყრელად ადგილი აღარსად ჩანდა კარვებისათვის. ყინვისაგან ბევრს დამზრალი ჰქონდა სხეულის ასონი, ზოგიც საღარაჯოზე დგომისას დაიხოცა. როგორც გადმოგვცემენ, ერთ მეომარს, რომელსაც ფიჩხის კონა მიჰქონდა, ისე გაეთოშა ხელები, რომ მკლავთაგან დასწყდა და ტვირთთან ერთად დასცივდა; ფიჩხზე დაკრული. თავად კორბულონი, მსუბუქად ჩაცმული, თავშიშველი, მხედრებთან ერთად იყო ხშირად ომსა თუ შრომაში, თავგამოდებულთ ქებას ეტყოდა, უძლურთ ნუგეშს მისცემდა და ყველას მაგალითს უჩვენებდა. შემდეგ მრისხანება პოვა წამლად, რადგან ჰავისა და სამხედრო სამსახურის პირობათა სიმკაცრის გამო ბევრნი არ ემორჩილებოდნენ და გარბოდნენ. სხვა მხედართმთავართგან განსხვავებით, პირველად ჩადენილ შეცდომებსაც არ აპატიებდა ხოლმე; ბანაკიდან გაქეუული მეომარი მაშინვე თავით იხდიდა სასჯელს. ეს წესი სასარგებლო აღმოჩნდა და შემწყნარებლობაზე მეტად მოქმედებდა, რამდენადაც ამ სამხედრო ბანაკს უფრო ცოტანი ტოვებდნენ, ვიდრე იმ ბანაკებს, რომლებშიც მეომრებს ეპატიებოდათ.

36. კორბულონს ლეგიონები ბანაკში ჰყავდა, სანამ გაზაფხული ძალას შეიმატებდა; ამავე დროს მოხერხებულ ადგილებში განალაგებს მათველ ძალთა კოპორტეშს და აფრთხილებს, არ გაბედონ, რომ პირველებმა დაიწყონ ბრძოლა. ამ დამცველი ჯარების მეთაურობას მიანდობს პაქციუს ორფიტუსს, უფროსი ცენტურიონის პატივის მქონეს. პაქციუსი სწერს, რომ ბარბაროსები არ ფრთხილობენ და ამით შემთხვევა ეძლევათ წარმატებით აწარმოონ ბრძოლა, მაგრამ იღებს ბრძანებას დარჩეს გამაგრებულ საღარაჯო პოსტებზე და უფრო მნიშვნელოვან ძალებს დაელოდოს. ბრძანება მაინც დარღვეულ იქნა: როცა პაქციუს ორფიტუსთან მცირერიცხოვანი ცხენოსანი რაზმები მოვიდნენ უახლოესი სიმაგრებიდან და გამოუცდელიობის გამო ბრძოლა მოითხოვეს, იგი შეება მტერს და დამარცხდა; მისი ზარალით თავზარდაცემული რაზმები, რომლებსაც დახმარების გაწევა ჰქონდათ დავალებული, შემოთებით გარბოდნენ და თავ-თავიანთ ბანაკებში უკუიქნენ. მძიმე

redintegrataque amicitia, quae novis quoque beneficiis locum aperiret, vetere Armeniae possessione depelleretur. ideo nondum ipsum Vologaesem commotum, quia causa quam vi agere mallent; sin perstaretur in bello, non defere Arsacidis virtutem fortunamque saepius iam clade Romana expertam. ad ea Corbulo, satis comperto Vologaesem defectione Hyrcaniae attineri, suadet Tiridati precibus Caesarem aggredi: posse illi regnum stabile et res incruentas contingere, si omissa spe longinqua et sera praesentem potioemque sequeretur.

38. Placitum dehinc, quia commeantibus in vicem nuntiis nihil in summa(m) pacis proficiebatur, colloquio ipsorum tempus locumque destinari. mille equitum praesidium Tiridates adfore sibi dicebat; quantum Corbuloni cuiusque generis militum adsisteret, non statuere, dum positis loriceis et galeis in faciem pacis veniretur. cuicumque mortalium, nedum veteri et provido duci, barbarae astutiae patuisent: ideo artum inde numerum finire et hinc maiorem offerri, ut dolus pararetur, nam equiti sagittarum usu exercito si detecta corpora obicerentur, nihil profuturam multitudinem. dissimulato tamen intellectu rectius de iis, quae in publicum consulerentur, totis exerciti-

იყო კორბულონისთვის ამის გაგება; ბრძანა გაკიცხული პაქციუსი, პრეფექტები და მეომრები სანგრებს გარეთ დაბანაკებულიყვნენ. ამგვარად შეურაცხყოფილებმა მხოლოდ მთელი ჯარის ვედრების შედეგად დააღწიეს თავი იმ დამცირებას.

37. ტირიდატეს მისმა ძმამ ვოლოგეზემაც დაუჭირა მხარი, იმათ გარდა, ვისაც თავად მფარველობდა. [ტირიდატე] უკვე არა მალულად, არამედ აშკარად ესხმოდა თავს არმენიას და მოსვენებას არ აძლევდა; ვისაც კი იგულებდა ჩვენდამი ერთგულად, — სპობდა, თუ ჯარები წარემართებოდნენ მის წინააღმდეგ, გაურბოდა შეყრას, ხან ერთი მხრიდან წამოუჭროლებდა, ხან — მეორიდან და დარხეული ხმები უფრო თავზარდამცემი იყო, ვიდრე ბრძოლა, ასე რომ კორბულონი დიდხანს ცდილობდა პირისპირ შეებმას, მაგრამ ამაოდ, ხოლო, როცა იძულებული შეიქნა ყველა მიმართულებით განევითარებინა საომარი მოქმედება, მტრების მაგალითისამებრ, — ძალები იმგვარად გაანაწილა, რომ ლეგატები და პრეფექტები ერთდროულად შეჭრილიყვნენ სხვადასხვა მხარეში; ამასთან, მეფე ანტიოქუსს ჩააგონა ხელთ ეგდო ის პრეფექტურები, რომლებიც ახლოს იყვნენ მის სამფლობელოსთან. ფარასმანემ ხომ მოკლა ძეა რადამისტი⁵³, გამცემი ვითომ, — რათა ამით დაედასტურებინა ჩვენდამი ერთგულება; მას შემდეგ უფრო ამწვავებდა ძველითგან მომდინარე მტრობასა და სიძულვილს არმენიელების მიმართ. პირველად მაშინ გადმოიბირეს მოსხები — ხალხი, რომელიც სხვებზე უმალ ერთგულ მოკავშირეობას უწევს რომაელებს. მოსხები არმენიის უვალი მხარეებისაკენ გაეშურნენ. ასე რომ ტირიდატეს გეგმები ეფუშებოდა; წარავლინა მოციქულები, რომლებიც თავად მისი და პართელების სახელით მოითხოვდნენ ახსნას, რატომ უნდა წართმეოდა [ვოლოგეზს] არმენიის ძველი სამფლობელო, როცა ცოტა ხნის წინათ ვასცა მან მძევლები⁵⁴ და განაახლეს მათ მეგობრობა, რომელიც თითქოს ასპარეზს გცდაუშლიდა ახალ სასიკეთო საქმეებს. თავად ვოლოგეზს აქამდე იმიტომ არ უმოქმედია, რომ მოლაპარაკება ერჩიათ ძალის გამოყენებას. ხოლო, თუ კორბულონი მაინც არ დაიშლიდა და ომში ჩაითრევდა, სიმამაცე ეყოფოდათ არსაკიდებს და ბედიც ნაცადი ჰქონდათ, რადგან უკვე მრავალჯონს დაემარცხებინათ რომაელები. კორბულონმა კარგად იცის, რომ ვოლოგეზს პირკანიის ჩამოშორება აკავებს და პასუხად ტირიდატეს არწმუნებს თხოვნით მიმართოს კეისარს; მას შეუძლია სამეფო ძალაუფლება მტკიცედ შეინარჩუნოს და სისხლის ღვრის გარეშე მოავჯაროს საქმე, თუ დათმობს შორეულ იმედს, რომელიც გვიანდა გაუმართლდება, და ეძიებს ნამდვილს, თანაც უმჯობესს.

38. ამის შემდეგ, რაკი მოციქულების მისვლა-მოსვლით ზავის დადება არ ხერხდებოდა, გადაწყდა დაენიშნათ დრო და ადგილი, რათა

bus coram dissertaturos respondit. locumque delegit, cuius pars altera colles erant clementer adsurgentes accipiendis peditum ordinibus, pars in planitiem porrigebatur ad explicandas equitum turmas. dieque pacto prior Corbulo socias cohortes et auxilia regum pro cornibus, medio sextam legionem constituit, cui accita per noctem aliis ex castris tria milia tertianorum permiscuerat, una cum aquila, quasi eadem legio spectaretur. Tiridates vergente iam die procul adstitit, unde videri magis quam audiri posset. ita sine congressu dux Romanus abscedere militem sua quemque in castra iubet.

39. Rex sive fraudem suspectans, quia plura simul in loca ibatur, sive ut commeatus nostros Pontico mari et Trapezunte oppido adventantes interciperet, prope discedit. sed neque commeatibus vim facere potuit, quia per montes ducebantur praesidiis nostris insessos, et Corbulo, ne irritum bellum traheretur utque Armenios ad sua defendenda cogeret, excindere parat castella, sibi quod validissimum in ea praefectura, cognomento Volandum, sumit; minora Cornelio Flacco legato et Insteio Capitoni castrorum praefecto mandatum, circumspectis munimentis et quae expugnationi idonea provisae, hortatur milites, ut hostem vagum neque paci aut proelio paratum, sed perfidiam et ignaviam fuga confitentem exuerent sedibus gloriaeque pariter et praedae consulerent. tum quadripertito exercitu hos in testudinem conglobatos subruendo vallo ducit, alios scalas moenibus admovere, multos tormentis faces et hastas incutere iubet. libritoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret pari undique motu. tantus inde ardor certantis exercitus fuit, ut intra tertiam diei partem nudati propugnatoribus muri, obices portarum subversi, capta es-

თავად მათ მოელაპარაკათ. ტირიდატე აცხადებდა, რომ ათას ცხენოსანს იახლებდა მცველად; რამდენი მეომარი უნდა ჰხლებოდა კორბულონს და რომელი ჯარიდან, არ განუსაზღვრავს, ოღონდ ზავის ნიშნად და დასტურად მუზარადმოხდილნი უბაჯროდ უნდა მოსულიყვნენ. ყოველი მოკვდავი, მით უმეტეს გამოცდილი და წინდახედული სარდალი, ვერაგობას ადვილად მიუხვდებოდა ბარბაროსებს; ვერაგობის მიზეზით იყო, რომ მეომართა რიცხვი ერთი მხარისათვის მკაცრად ისაზღვრებოდა, ხოლო მეორეს ნება ეძლეოდა მეტი მეომარი წაეყვანა, რათა მახე დაჰკვებოდათ: თუ ისრის ტყორცნაში ნაცად მხედრებს წინ დაუდგებიან უიარალო ჯარისკაცები, სიმრავლე მათ ველარას უშველის. კორბულონმა მაინც არ შეიმჩნია გულისხმაში ჩავარდნა და უპასუხა, რომ უფრო სწორი იქნებოდა მთელი ჯარების თანდასწრებით განეხილათ ის, რაზედაც უნდა ემსჯელათ ვითარცა სახელმწიფო საქმეზე. შეაჩრია ადგილი, რომლის ერთ მხარესაც აღმართულიყვნენ ბორცვები, კარგა დაფერდებულნი, ისე რომ ქვეითი ჯარი მოხერხებულად განლაგდებოდა, მეორე მხარეს კი ივაკებდა, ამდენად ეს ადგილი ხელსაყრელი იყო ცხენოსანი რაზმების გასაშლელად. დათქმულ დღეს კორბულონმა პირველმა დააწყა იქ ჯარები: ფრთებზე განალაგა მოკავშირეთა კოპორტები და მეფეების მამველი ძალები, შუაში — მეექვსე ლეგიონი, რომელსაც შეუერთა ლამით სხვა ბანაკიდან გამოწვეულთ სამი ათასი ჯარისკაცი მესამე ლეგიონისა, თანაც ერთი არწივით წარმოადგინა, თითქოს ერთი და იგივე ლეგიონი ყოფილიყოს. როცა უკვე საღამოვდებოდა, მოვიდა ტირიდატე და იმ სიშორეზე გაჩერდა, რომ მისი დანახვა უფრო შეიძლებოდა, ვიდრე მოსმენა. ამრიგად, რომელი სარდალი ტირიდატეს არ შეხვედრია, ისე უბრძანა ჯარებს უკან დაბრუნებულიყვნენ თავ-თავიანთ ბანაკებში.

39. მეფეს ან ეკვი ჰქონდა თვალთმაქცობაზე, რადგან ჯარი ერთსა და იმავე დროს სხვადასხვა მხარეს მიემართებოდა, ან იმ მიზნით წავიდა სწრაფად, რომ გზა გადაეკეტა ჩვენი სურსათისათვის, რომელსაც ვლებულობდით პონტოს ზღვით და ქალაქ ტრაპეზუნტიდან. მაგრამ ვერც სურსათის შესაწყვეტად იღონა რაიმე, რადგან ჩვენი ჯარების მიერ დაკავებულ მთებზე გადმოდიოდნენ და ისე მოჰქონდათ; კორბულონმა კი, რათა ფუჭი ომი აღარ გაექიანურებინა და არმენიელები იძულებული გაეხადა თავდაცვაზე გადასულიყვნენ, ციხე-სიმაგრეთა განადგურება განიზრახა; თავად იმ პრეფექტურაში ყველაზე ძლიერ სიმაგრეს ირჩევს, ვოლანდუმად წოდებულს, ნაკლებად მნიშვნელოვან ციხეებს კი ანდობს ლეგატ კორნელიუს ფლავუსს და ბანაკის პრეფექტს ინსტიეუს კაპიტონს. როცა ყოველმხრივ დაათვალიერებს სიმაგრეებს და წინასწარ

censu munimenta omnesque puberes trucidati sint, nullo milite amisso, paucis admodum vulneratis. et imbelles vulgus sub corona venundatum, reliqua praeda victoribus cessit. pari fortuna legatus ac praefectus usi sunt, tribusque una die castellis expugnatis cetera terrore et alia sponte incolarum in deditionem veniebant. unde orta fiducia caput gentis Artaxata adgrediendi. nec tamen proximo itinere ductae legiones, quae si amnem Araxen, qui moenia adluit, ponte transgrederentur, sub ictum dabantur: procul et latioribus vadis transiere.

40. At Tiridates pudore et metu, ne, si concessisset obsidioni, nihil opis in ipso videretur, si prohiberet, impeditis locis seque et equestres copias inligaret, statuit postremo ostendere aciem et dato die proelium incipere vel simulatione fugae locum fraudi parare. igitur repente agmen Romanum circumfundit, non ignaro duce nostro, qui viae pariter et pugnae composuerat exercitum. latere dextro tertia legio, sinistro sexta incedebat, mediis decimanorum delectis; recepta inter ordines impedimenta, et tergum mille equites tuebantur, quibus iusserat, ut instantibus comminus resisterent, refugos non sequerentur. in cornibus pedes sagittarius et cetera manus equitum ibat, productior cornu sinistro per ima collium, ut, si hostis intravisset, fronte simul et sinu exciperetur. adsultare ex diverso Tiridates, non usque ad ictum teli, sed tum minitans, tum specie trepidantis, si laxare ordines et diverso(s) consecrari posset. ubi nihil temeritate solutum, nec amplius quam decurio equitum audentius progressus et sagittis confixus ceteros ad obsequium exemplo firmaverat, propinquis iam tenebris abscessit.

41. Et Corbulo castra in loco metatus, an expeditis legionibus nocte Artaxata pergeret obsidioque circumdaret agitavit, concessisse illuc Tiridaten ratus. dein postquam exploratores attulere longinquum regis iter et Medi an Albani peterentur incertum, lucem opperitur, praemissaque levi(s) armatura, quae muros interim ambiret op-

აწონ-დაწონის ყველაფერს, რაც საჭიროა იერიშის მისატანად, მოუწოდებს მეომრებს. განდევნონ ამ ადგილებიდან მტერი, რომელიც მერყევი და მოუმზადებელი როგორც ზავისთვის, ისე ბრძოლისათვის, ხოლო გაქცევით ააშკარავებს თავის მზაკვრობას და სულმოკლეობას, — ამასთან, ერთნაირად უნდა იზრუნონ დიდებისა და ნადავლისათვის. მაშინ ლაშქარს ოთხად ჰყოფს, მეომართა კუსებრი წყობით მიჯრილ რიგებს სანგრების გადასათხრელად წარმართავს, ზოგს კედლებთან კიბეების მიზიდვას უბრძანებს, დიდ ნაწილს კი ავალებს მუგუზლები და შუბები დააყარონ მტერს სატყორცნი იარაღების საშუალებით. ადგილი მიუჩინა ქვისმსროლელთ და მეშურდულეებს, რომ შორით ეწარმოვინათ სროლა, რათა რომელიმე ნაწილს დახმარება ველარ გაეწია გაპირვებაში მყოფთათვის, რაკი რომაელები ერთნაირად იმოქმედებდნენ ყოველი მხრიდან. მოლაშქრენი, რომლებიც ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, იმდენად იყვნენ აღზნებული, რომ მესამედი დღის განმავლობაში კედლები გაწმენდილ იქნა მცველთაგან, ჰიშკრებიდან გამოსასვლელი გზები დაუხშეს, მოახერხეს ასვლა და ხელთ იგდეს სიმაგრენი; მოწიფული — ყველა დახოცეს, თავად არც ერთი მეომარი არ დაუკარგავთ, რამდენიმე დაიჭრა მხოლოდ. ვისაც ომში ვერ გამოიყენებდნენ, მონებად გაყიდეს, დანარჩენი ნადავლი გამარჯვებულებს ხვდათ. ასევე წარმატებით სარგებლობდნენ ლეგატი და პრეფექტი; მას შემდეგ, რაც ერთ დღეში სამი ციხე-სიმაგრე აიღეს, სხვები უკვე დათმობაზე მიდიოდნენ, რადგან მცხოვრებლებს ეშინოდათ, დანარჩენი ციხე-სიმაგრეიც ხალხის სურვილის თანახმად ჰნებდებოდნენ. აქედან დაიბადა გაბედული ზრახვა ამ ქვეყნის დედაქალაქ არტაქსატაზე წასვლისა. უმოკლესი გზით მინც არ წაუყვანია სარდალს ლეგიონები; ხილით რომ გადაეყვანა მდინარე არაქსზე, რომელიც ქალაქის კედლებს რეცხავდა, მტრის დარტყმას მიიღებდნენ; ამიტომ შორს გავიდნენ და, სადაც მდინარე უფრო ფართო იყო, ფონით გადალახეს იგი.

40. ტირიდატეს სირცხვილი აწუხებდა და ეშინოდა, რომ, თუ მტრისაგან ალყის შემორტყმას დაუშვებდა, თავისი უძლურება არ ეჩვენებინა, ხოლო თუ წინააღმდეგობას გაუწევდა, თავად ცხენოსანი ჯართურთ გაუვალ ადგილებში არ გახლართულიყო; ბოლოსდაბოლოს გადაწყვიტა ლაშქარი გამოეყვანა და დანიშნულ დღეს ბრძოლა დაეწყო ან, ვითომ ღტოლვილს, დრო ეხელთა მტრის ხიფათში გასაბმელად. და ასე უეცრად გარს შემოერთყა რომაელთა ჯარს, თუმცა მოუმზადებელი არ დაჰხვედრია ჩვენი მხედართმთავარი, რომელსაც სამგზავროდ და ამავე დროს ბრძოლისათვის დაეწყო ლაშქარი. მარჯვენა მხარეს მესამე ლეგიონი მიდიოდა, მარცხნივ — მეექვსე, შუაში — მეათე ლეგიონის რჩეული ჯარისკაცები; მოლაშქრეთა რიგებს შორის ალალს ჰქონ-

pugnationemque eminus inciperet. sed oppidani portis sponte patefactis se suaque Romanis permisere, quod salutem ipsis tulit; Artaxati(s) ignis immissus deletaque et solo aequata sunt, quia nec (quiverunt) teneri sine valido praesidio ob magnitudinem moenium, nec id nobis virium erat, quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur, vel, si integra et incustodita relinquerentur, nulla in eo utilitas aut gloria, quod capta essent. adicitur miraculum velut numine oblatum: nam cuncta [extra tectis] hactenus sole industria fuisse; quod moenibus cingebatur, ita repente atra nube coopertum fulgoribusque discretum est, ut quasi infensantibus deis exitio tradi crederetur.

Ob haec consal(ut)atus imperator Nero, et senatus consulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata victoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur, adeo modum egressa, ut C. Cassius de ceteris honoribus adsensus, si pro benignitate fortunae dis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseruerit, eoque oportere dividi sacros et regiosos dies, quis divina colerent et humana non impedirent.

და გზა მიცემული, ზურგს კი ათასი ცხენოსანი იფარავდა, რომლებსაც ებრძანათ მომხვედურთათვის ხელჩართული ბრძოლა გაემართათ, მაგრამ გაქცეულებს არ დასდევნებოდნენ. ფრთებზე განლაგებული იყვნენ ქვეითად მავალი მშვილდოსნები და ცხენოსანთა დანარჩენი რაზმები; მარცხენა ფრთა უფრო შორამდე იშლებოდა ბორცვების ძირას, რომ მტრის კვეთების შემთხვევაში ერთდროულად შეეტიათ წინიდანაც და გვერდიდანაც. ტირიდატე მიუხდებოდა ხოლმე მოწინააღმდეგეს, მხოლოდ იმდენად უახლოვდებოდა, რომ ნატყორცნი ისარი იქამდე ვერ მიაღწევდა, მაგრამ ხან ეშუქებოდა, ხან თავს ისე აჩვენებდა, თითქოს ეშინოდა, რათა შესაძლებლობა მისცემოდა დაერღვია რომელია რიგები და ნაწილ-ნაწილ ეოტებინა. როცა უკვე მწუხრი ახლოვდებოდა, ტირიდატე წავიდა, რადგან რომაელები წინდაუხედავობით არ მოდუნებულან და არც გაფანტულან; ცხენოსანთა დეკურიონის მეტს არავის წაუწყევია წინ, ის კი, მეტად უშიშარი, ისრებით იქნა განგმირული და თავისი მაგალითით სხვებს მორჩილება განუმტკიცა.

41. კორბულონმა იმ ადგილას გაშალა ბანაკი, თან ფიქრობდა, დამით ხომ არ წაეყვანა საბრძოლოდ მომზადებული ლეგიონები არტაქსატაზე და ალყაში ხომ არ მოექცია, რაკი, მისი აზრით, ტირიდატე იქით წავიდა. შემდეგ, როცა მზვერავებმა აცნობეს მეფის შორეული ლაშქრობის ამბავი, ხოლო მედიელებს ეშუქებოდა იგი თუ აღბანელებს, გაურკვეველი იყო, კორბულონი გათენებას დაელოდა, მერე კი წინასწარ გაგზავნა მსუბუქად შეიარაღებული ჯარი, რომელიც კედლებს გარს შემოეყვებოდა და შორიდან დაიწყებდა იერიშს. მაგრამ მოქალაქეებმა კიშკარი ნებით გაუღეს, თავად ჩაბარდნენ რომაელებს და თავიანთი ქონებაც მათვე გადასცეს, — ამან იხსნა ქალაქის მცხოვრებნი; არტაქსატა ცეცხლს მიეცით, განადგურდა და მიწასთან იქნა გასწორებული, რადგან ძლიერი ჯარის ჩაუყენებლად, მაშინ როდესაც სიმაგრეებს დიდი ადგილი ეკავათ, შეუძლებელი იყო ქალაქის შენარჩუნება, ხოლო ჩვენ ძალები არ გვეყოფნიდა. საიმისოდ, რომ გაგვენაწილებინა დაცვის გასამაგრებლად და ომის საწარმოებლად, — თუ კიდევ მეციხოვნეთა გარეშე ხელუხლებლად დავტოვებდით არტაქსატას, ვერავითარ სარგებლობას ვერ ვნახავდით და ვერც დიდებას მოვიხვეჭდით იმით, რომ ხელთ ვიგდეთ ქალაქი. ამას ზედ დაერთო თითქოს ღმერთების ნებით მოვლენილი სასწაული: არტაქსატის კედლებს გარეთ ყველაფერი განათებული იყო მზით, ხოლო ზღუდეშემოვლებული ადგილი უმეტრად ისე დაიფარა ღრუბლით და გამოეყო აელვარებულ სივრცეს, რომ იწამეს, თითქოს ღმერთების მტრული განწყობის გამო ქალაქი დასაღუბად იყო განწირული.

ყოველივე ამის წყალობით აღიარებულ იქნა იმპერატორი ნერო-

23. At Corbulo post deleta Artaxata utendum recenti terrore ratus ad occupanda Tigranocerta, quibus excisis metum hostium intendere(t) vel, si pepercisset, clementiae famam adipisceretur, illuc pergit, non inenso exercitu, ne spem veniae auferret, neque tamen remissa cura, gnarus faci(l)em mutatu gentem, ut segnem ad pericula, ita infidam ad occasiones barbari, pro ingenio quisque, alii preces offerre, quidam deserere vicos et in avia digredi; ac fuere qui se speluncis et carissima secum abderent. igitur dux Romanus diversis artibus, misericordia adversum supplices, celeritate adversus profugos, immitis iis, qui latebras insederant, ora et exitus specuum samentis virgultisque completos igni exurit. atque illum fines suos praegredientem incursavere Mardi, latrociniiis exerciti contraque inrumpentem montibus defensi; quos Corbulo immissis Hiberis vastavit hostilemque audaciam externo sanguine ultus est.

24. Ipse exercitusque ut nullis ex proelio damnis, ita per inopiam et labores fatiscabant, carne pecudum propulsare famem adacti, ad hoc penuria aquae, fervida aestas, longinqua itinera sola ducis patientia mitigabantur, eadem pluraque gregario milite toleranti(s). ventum dehinc in locos cultos demessaeque segetes, et ex duobus castellis, in quae confugerant Armenii, alterum impetu captum; qui primam vim depulerant, obsidione coguntur. unde in regionem Tauranitiuum transgressus improvisum periculum vitavit. nam haud procul tentorio eius non ignobilis barbarus cum telo repertus ordinem insidiarum seque auctorem et socios per tormenta edidit, convictique et puniti. sunt qui spe(cie) amicitiae dolum parabant. nec multo post

ნი, რომელსაც მიესალმა ჯარი; სენატის დადგენილებით, სუბლიკაციები მოეწყო, აღმართეს ქანდაკებანი და თალი, პრინცივს კონსულობა ელოდა, ღღესასწაულად უნდა შეერაცხათ ის ღღე, როცა გამარჯვება მოიპოვეს, აგრეთვე — რა ღღითაც ამცენს და რა ღღითაც გამოცხადდა მის შესახებ; სხვა ამგვარი გადაწყვეტილებებიც იქნა მიღებული და ისინი იმდენად სცილდებოდნენ ზომიერების ფარგლებს, რომ გაიუს კასიუსმა, რომელიც დანარჩენ პატივთა მიზღვაზე თანახმა იყო, აღნიშნა: თუ ბედის წყალობისათვის ღმერთებს შესწირავდნენ მადლს, მთელი წელიწადიც კი არ ეყოფოდათ სუბლიკაციებისათვის, რის გამოც უნდა განესხვავებინათ საუქმო და სადაგი ღღეები, როცა ღღთისმსახურებას აღასრულებდნენ და ადამიანურ საქმეებშიც ხელი არ შეეშლებოდათ.

წიგნი XIV

23. მას შემდეგ, რაც არტაქსატა განადგურებულ იქნა⁵⁵, კორბულონმა გადაწყვიტა ესარგებლა შიშის ზარით, რომელმც ახლად მოიცვა მოწინააღმდეგე, და დაეპყრო ტიგრანოკერტა; მისი მოსრვითა და განადგურებით მტრებს კიდევ უფრო შეაძრწუნებდა ან, დანდობის შემთხვევაში, გულმოწყალე მბრძანებლის სახელს განიგდებდა. იქით მიიწევს ისე, რომ თავდასხმებს არ აწყობს, რათა შეწყნარების იმედი არ წაერთვათ, მაგრამ არც სიფხიზლეს კარგავს, რადგან იცნობს ამ ხალხს, რომელსაც ორპირობა სჩვევია და იმდენადვე მძიმეა საფრთხეში, რამდენადაც გაუტანელი — ბედკეთილობის ეპოს. ბარბაროსთაგან, თავ-თავიანთი ხასიათის და ზნე-ჩვეულებების შესაბამისად, ზოგნი ვედრებით მიმართავენ, ზოგნიც ტოვებენ სოფლებს და უდაბური ადგილებისაკენ მიილტვიან; იყვნენ ისეთებიც, რომლებმაც უძვირფასესი ნივთები თან წაიღეს და გამოქვაბულებს შეაფარეს თავი. ამდენად, რომაელი სარდალიც სხვადასხვა ხერხს ხმარობდა: შემწყნარებელი იყო მავედრებელთა მიმართ, სწრაფად აოტებდა დევნილთ, უღმობლად უსწორდებოდა მათ, ვინც თავშესაფრებში ჩაიკეტებოდნენ: გამოქვაბულთა შესასვლელ-გასასვლელს ფიჩხით ამოავსებდა ხოლმე და ცეცხლში დანთქამდა. ხოლო მარდთა საზღვრების ახლოს რომ მიემართებოდა, მას თავს დაესხნენ თარეშა და რბევაში გაწვრთნილი მარდები, რომლებსაც მთები იცავდნენ შემოსევისაგან; კორბულონმა იბერები მიუშვა მათ წინააღმდეგ, გააცამტვერა მტერი და მის სითამაჟეზე უცხო სისხლით იძია შური.

24. თუმცა თავად მას და ლაშქარს არავითარი ზიანი არ განუცდიათ ბრძოლისაგან, მაინც ილაჯი გაუწყდათ გაჭირვებისა და დიდი სიძნელეების გამო იძულებულნი იყვნენ მარტოოდნენ ხორციტ მოეკლათ შიმშილი; აქასთან უწყლობა, ზაფხულის ხვატი, შორი გზების გადალა-

legati Tigranocerta missi patere moenia adierunt, intentos popularis ad iussa; simul hospitale donum, coronam auream, tradebant. accepitque cum honore, nec quicquam urbi detractum, quo promptius obsequium integri retinerent.

25. At praesidium Leger(d)a, quod ferox iuventus clauserat, non sine certamine expugnatum est; nam et proelium pro muris ausi erant et pulsati intra munimenta aggeri demum et inrumpentium armis cessere. quae facilius proveniebant, quia Parthi Hyrcano bello distinebantur. miserantque Hyrcani ad principem Romanum societatem oratum, attineri a se Vologaes(e)n pro pignore amicitiae ostentante(s). eos regredientes Corbulo, ne Euphraten transgressi hostium custodiis circumvenirentur, dato praesidio ad litora maris rubri deducit, unde vitatis Parthorum finibus patrias in sedes remeare,

26. Quin et Tiridaten per Medos extrema Armeniae intrantem praemisso cum auxiliis Verulano legato atque ipse legionibus citis abire procul ac spem belli omittere subegit; quosque nobis aver(s)os animis cognoverat, caedibus et incendiis perpopulatus possessionem Armeniae usurpabat, cum advenit Tigranes a Nerone ad capessendum imperium delectus, Cappadocum e nobilitate, regis Archelai nepos, sed quod diu obses apud urbem fuerat, usque ad servilem patientiam demissus. ne(c) consensu acceptus, durante apud quosdam favore Arsacidarum: at plerique superbia(m) Parthorum perosi datum a Romanis regem malebant. additum et praesidium, mille legionarii, tres sociorum cohortes duaeque equitum alae; et quo facilius novum regnum tueretur, pars Armeniae, ut cuique finitima, P(h)ar(a)s(ma)-ni Pole(moni)que et Aristobulo atque Antiocho parere iussae sunt. Corbulo in Suriam abscessit, morte Ummidii legati vacuam ac sibi permissam.

27. Eodem anno ex inlustribus Asiae urbibus Laodicea tremore terrae prolapsa nullo (a) nobis remedio propriis opibus revaluit.

ხვა — უმსუბუქედებოდათ მხოლოდ სარდლის მოთმინების წყალობით, — სარდლისა, რომელიც უბრალო ჯარისკაცის გასაჭირს და კიდევ მეტსაც ითმენდა. შემდეგ დასახლებულ მხარეს მიაღდგენ და მოსაავალი აიღეს. ორი ციხე-სიმაგრეიდან, სადაც არმენიელებს შეეფარებინათ თავი, ერთზე იერიში მიიტანეს და ხელთ იგდეს; ისინი, რომლებმაც პირველი შეტევა მოიგერიეს, ალყაში იქნენ მომწყვდეულნი. აქედან ტავრანტიების ქვეყანაში გადასული კორბულონი მოულოდნელ საფრთხეს გადაურჩა: მისი კარვის ახლოს ნახეს შუბოსანი ბარბაროსი, წარჩინებული გვარისა, და წამებით გაამყლანებინეს ბარბაროსების მიერ მოწყობილი მზაკრობა, მან იკისრა შეთქმულების მოთავეობა და მოკავშირეებიც გასცა. მხილებულ იქნენ და დაისაჯნენ მახის დამგებნი, რომლებსაც მეგობრობის ნიღაბი ჰქონდათ აფარებული. მცირე ხნის შემდეგ ტიგრანოკერტიდან გამოგზავნილი ელჩები აუწყებენ, რომ ციხე-ქალაქის კარები გასხნილია და მოქალაქენი მზად არიან ბრძანებათა შესასრულებლად. ამასთან, ელჩებმა ოქროს გვირგვინი მოართვეს ვითარცა სამასპინძლო ძღვენი. პატივისცემით მიიღო კორბულონმა, არც რაიმე ზიანი მიუყენებია ქალაქისათვის, რათა უვნებლად დაცულ მოქალაქეებს მით უფრო ერთგულად შეენახათ მორჩილების გრძნობა.

25. ლეგერდის ციხე-სიმაგრე, რომელშიც ჩაიკეტა შეუპოვარდ ახალგაზრდობა, უბრძოლველად არ აულიათ; მეციხოვნეებმა ციხის კედლების წინ შებმაც გაუბედეს და, სიმაგრეში უკუქცეულთ, მაშინდა დაყარეს იარაღი, როცა მოლაშქრენი შიგ შეიჭრნენ და შეუტყეს; ეს კი შედარებით ადვილად მოხერხდა იმის გამო, რომ პართელები ჰირკანებთან ომში იყვნენ ჩაბმულნი. ჰირკანებმა მოციქულები გაუგზავნეს რომაელ პრინციპს მოკავშირეობის სათხოვნელად, თან უთითებდნენ, რომ თავად ისინი* მეგობრობის საწინდრად აკავებდნენ ვოლოგეზეს. უკან მიმავალ მოციქულებს კორბულონმა მცველები აახლა, რომლებმაც წითელი ზღვის ნაპირებამდე ჩაიყვანეს, რათა ეფფრატის გადალახვის შემდეგ მტრის მოდარაჯე რაზმებს არ შეეპყროთ. მერე კი, თავი დააღწიეს რა პართელთა საზღვრებს, მშობლიურ ადგილსამყოფელს დაუბრუნდნენ.

26. როცა ტირიდატე მედების მიწაწყლის გავლით არმენიის მოსაზღვრე მხარეებში შეიჭრა, წინასწარ გაგზავნილ იქნა ლეგატი ვერულანუსი მაშველ ჯარებთან ერთად, თავად კორბულონიც გაეშურა ლეგიონებითურთ და აიძულა ტირიდატე შორს გასცლოდა, ომის იმედგადაწყვეტილი. ვისზედაც კი შეიტყო, რომ მტრულად იყო განწყობილი ჩვენდამი, [კორბულონმა] ყველანი ცეცხლითა და მახვილით აღგავა პირისა-

* ე. ი. ჰირკანები.

Liber XV

1. Interea rex Parthorum Vologaeses, cognitis Corbulonis rebus regemque alienigena(m) Tigranem Armeniae impositum, simul fratre Tiridate pulso spretum Arsacidarum fastigium ire ultum volens, magnitudine rursus Romana et continui foederis reverentia diversas ad curas trahebatur, cunctator ingenio et defectione Hyrcanorum, gentis validae, multisque ex eo bellis inligatus. atque illum ambiguum novus insuper nuntius contumeliae exstimulat: quippe egressus Armenia Tigranes Adiabenos, conterminam nationem, latius ac diutius quam per latrocinia vastaverat, idque primores gentium aegre tolerabant: eo contemptiois descensum, ut ne duce quidem Romano incursarentur, sed temeritate obsidis tot per annos inter mancipia habiti. accendebat dolorem eorum Monabazus, quem penes Adiabenum regimen, quod praesidium aut unde peteret rogans: iam de Armenia concessum, proxima trahi; et nisi defendant Parthi, levius servitium apud Romanos deditis quam captis esse. Tiridates quoque, regni profugus, per silentium aut modice querendo gravior erat: non enim ignavia magna imperia contineri; virorum armorumque faciendum certamen; id in summa fortuna aequius quod validius, et sua retinere privatae domus, de alienis certare regiam laudem esse.

!

1

გან მიწისა და არმენიის სამფლობელო ხელთ ეპყრა, როცა მოვიდა ტიგრანი, ნერონისაგან გამორჩეული — ძალაუფლების დასაპყრობად, კაპადოკიელ წარჩინებულთაგანი, მეფე არქელაუსის შთამომავალი. მაგრამ დიდხანს მძევლად ნაძყოფი რომში და ამის გამო დამდაბლებული მონურ ქედმოხრილობამდე. ერთპირობით არ მიუღიათ იგი, რადგან ზოგი კვლავ დიდად თანაუგრძნობდა არსაკიდებს, ხოლო უმეტესთ, მოძულეებს პართელთა მწვაობრობისა, რომაელებისაგან გამოგზავნილი მეფე ერჩიათ. აახლეს მცველებიც — ათასი ლეგიონერი, მოკავშირეთა სამი კოჰორტა და ორი ცხენოსანი რაზმი, რომელიც ლეგიონის ფრთებს დაიფარავდა. ამასთან, ტიგრანს რომ უფრო ადვილად შეენარჩუნებინა ახლად მიღებული სამეფო ტახტი, ნაბრძანები იყო არმენიის გარკვეული ნაწილები დამორჩილებოდნენ ფარასმანეს, პოლემონს, არისტობულუსს და ანტიოქუსს იმის მიხედვით, თუ ვის სამფლობელოს ესაზღვრებოდნენ. კორბულონი წავიდა სირიაში, რომელიც ლეგატ უმიდიუსის სიკვდილის შემდეგ უგამგებლოდ დარჩა და მას ჩააბარეს.

27. იმავე წელს აზიის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ქალაქი ლადიკეა მიწისძვრის შედეგად განადგურდა და ჩვენგან სრულიად დამოუცილებლად, საკუთარი ძალებით აღდგა.

წიგნი XV

1. როცა პართელთა მეფემ — ვოლოგეზემ — შეიტყო კორბულონის საქმენი, შეიტყო, რომ არმენიის მეფედ დასვეს უცხოქვეყნელი ტიგრანი და განდევნილ იქნა მისი ძმა* — ტირიდატე, წასვლა ინება არსაკიდთა შეურაცხყოფილი ღირსებისათვის შურისსაძიებლად, მაგრამ თან ყოყმანობდა, რადგან იმხანად რომი ხელახლა გაძლიერდა და სამუდამო ხელშეკრულების დარღვევა საფრთხილო იყო, — ასე რომ სხვადასხვა საზრუნავი აწუხებდა ვოლოგეზეს, ბუნებით ფრთხილს და ხანგრძლივი ომით შებოკილს ძლიერი ტომის — ჰირკანების — ჩამოშორების შემდეგ. ამგვარად გაორებული, გარდამეტებით ააღელვა უპატიობისა და შეურაცხყოფის ახალმა ცნობამ: არმენიის საზღვრებიდან გამოსულმა ტიგრანმა მეზობელი ხალხი — იდიაბენები — გაანადგურა; ეს თავდასხმა ყაჩაღურ რბევასა და თარეშთან შედარებით უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე მოხდა და მეტ ხანს გასტანა. მძიმედ განიცდიდნენ დიდგვაროვანნი: უპატიობამ იქამდის მიაღწია, რომ თავს ესხმოდნენ და შემოსეულთ არამტყუ რომელი სარდალი არ უძლოდათ წინ, არამედ ახირება ამოქმედებდათ მძევლისა, რომელიც ამდენი წლის განმავლობაში მონურ საკუთრებას შეადგენდა. წარჩინებულთა მწუხარე-

* ე. ი. ვოლოგეზეს

2. Igitur commotus his Vologaeses concilium vocat et proximum sibi Tiridaten constituit atque ita orditur: 'hunc ego eodem mecum patre genitum, cum mihi per aetatem summo nomine concessisset, in possessionem Armeniae deduxi, qui tertius potentiae gradus habetur: nam Medos Pacorus ante ceperat. videbarque contra vetera fratrum odia et certamin(a) familiae nostrae penates rite composuisse. prohibent Romani et pacem numquam ipsis prospere laccessitam nunc quoque in exitium suum abrumpunt. non ibo infortias: aequitate quam sanguine, causa quam armis retinere parta maioribus malueram. si cunctatione deliqui, virtute corrigam. vestra quidem vis et gloria (in) integro est, addita modestiae fama, quae neque summis mortaliū spernenda est et a dis aestimatur'. Simul diademate caput Tiridatis evinxit, promptam equitum manum, quae regem ex more secatur, Monaesi nobili viro tradidit, adiectis Adiabenorum auxiliis, mandavitque Tigranen Armenia exturba(re), dum ipse positus adversus Hyrcanos discordiis vires intimas molemq̄ue belli ciet, provinciis Romanis minitans.

3. Quae ubi Corbuloni certis nuntiis audita sunt, legiones duas cum Verulano Severo et Veltio Bolano subsidium Tigrani mittit, occulto praecepto, compositius cuncta quam festinantius agerent. quippe bellum habere quam gerere malebat, scripseratque Caesari proprio duce opus esse, qui Armeniam defenderet: Syriam ingruente Vologaesae acriore in discrimine esse. Atque interim reliquas legiones pro ripa Euphratis locat, tumultuaria(m) provincialium manum armat, hostiles ingressus praesidiis intercipit. et quia egena aquarum regio est, castella fontibus imposita; quosdam rivos congestu harenae abdidit.

ბას ამძაფრებდა მონაბაზუსი, რომლის ხელშიც იყო აღიარებულა გამგებლობა: იგი ეძიებდა, რა დახმარებას გაუწევდნენ ან საიდან; არმენია უკვე დათმეს, უახლოეს ქვეყნებსაც იტაცებს მტერი და, თუ პართლები არ დაიცავენ, — რომაელთა მონობა ნებით დამორჩილებულთ უფრო ეადვილებათ, ვიდრე დაპყრობილთ. დიდგვაროვანთ კიდევ უფრო მძიმე ტვირთად ეწვათ სამეფოდან დევნილი ტირიდატე, მღუპარე ან მორიდებულად მოჩივარი: დიდი სახელმწიფოები ხომ ვერ ძლებენ უმოქმედოდ; ვაჟკაცთა და მეომართა საქმეა ბრძოლა; ღირსებისა და პატივის უმაღლეს საფეხურზე ის უფრო სამართლიანია, რასაც მეტი ძალა აქვს; ქება შეჰფერის კერძო სახლს, როცა იგი თავისას იცავს, ხოლო სამეფო სასახლე სადიდებელია მაშინ, როცა იბრძვის სხვათა სიმდიდრის მოსაპოვებლად.

2. ამით წაქეზებული ვოლოგეზე თათბირს მოიწვევს, ტირიდატეს გვერდით მოისვამს და შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „აჰა, გამის ჩემისგან ჩემთანავე შობილს, რაკი მან უმაღლესი ღირსება დამითმო უმრწემესობით, მივეც არმენიის სამფლობელო; ეს ძალაუფლების მესამე საფეხურად ითვლება, რადგან მედებს უფრო ადრე დაეპატრონა პაკორუსი. ასე წარმოედქ: ძმათა ძველი მტრობისა და ურთიერთშეტაკებების წინააღმდეგ⁵⁶, შესაფერისად ვაამე ჩვენი სახლობის მფარველ ღმერთებს. რომაელები წინ გველობებიან, მაგრამ ზავი დარღვეულია არა მათდა სასიკეთოდ, სრულიადაც არა, კვლავ თავიანთი თავის დასაღუპად არღვევენ მას. არ დავიწყებ უარყოფას; ვამჯობინე წინაპართა მონაპოვარი უფრო სამართლიანობით დამეცვა, ვიდრე სისხლით, უფრო სამართლის ძალით შემენარჩუნებინა, ვიდრე იარაღით, თუ დაყოვნებით დავაშავე, სიმამაცით გამოვისყიდი. ხოლო თქვენი ძალა და დიდება მოუკლებელია, ამას ემატება კეთილგონიერებითა და თავდაპერილობით მოპოვებული სახელიც, მოკვდავთა შორის უმაღლესი მბრძანებლებისაგანაც რომ არ არის უარსაყოფი და ღმერთებიც რომ აფასებენ დიდად“. მაშინ დიადემა შემოახვია თავზე ტირიდატეს, საბრძოლოდ მომზადებული ცხენოსანთა რაზმი, რომელიც, ჩვეულებრივ, განუშორებლად თან ახლდა მეფეს, ჩააბარა წარჩინებულ კაცს — მონეზუს, შეურთა აღიარებულს მამველი ძალებიც და მიანდო ტიგრანის განდევნა არმენიიდან, სანამ თავად ბოლოს მოუღებდა ჰირკანებთან უთანხმოებას, ამოქმედებდა ძირითად ძალებს, უზარმაზარ ლაშქარს — და საფრთხეს შეუქმნიდა რომაელთა პროვინციებს.

3. როცა ეს სარწმუნო ცნობების საშუალებით კორბულონს ეუწყა, ტიგრანის დასახმარებლად გაგზავნა ორი ლეგიონი ვერულანუს სევერუსის და ვეტციუს ბოლანუსის წინამძღოლობით და საიდუმლოდ დაეშალა საერთოდ უფრო მშვიდად ემოქმედათ, და არა აჩქარებით, რად-

4. Ea dum a Corbulone tuendae Syriae parantur, acto raptim agmine Mon(a)eses, ut famam sui praeiret, non ideo nescium aut incautum Tigranen offendit. occupaverat Tigranocertam, urbem copia defensorum et magnitudine moenium validam. ad hoc Nicephorius amnis haud spernenda latitudine partem murorum ambit, et ducta ingens fossa, qua fluvio diffidebatur. inerantque milites et provisi ante commeatus, quorum subvectu pauci avidius progressi et repentinis hostibus circumventi ira magis quam metu ceteros accenderant. sed Partho ad exsequendas obsidiones nulla cominus audacia: raris sagittis neque clausos exterret et semet frustratur. Adiabeni cum promovere scalas et machinamenta inciperent, facile detrusi, mox erumpentibus nostris caeduntur.

5. Corbulo tamen, quamvis secundis rebus suis, moderandum fortunae ratus misit ad Vologaesem, qui exostularent vim provinciae inlatam: socium amicumque regem, cohortes Romanas circumsederi. omitteret potius obsidionem, aut se quoque in agro hostili castra positurum. Casperius centurio in eam leg(at)ionem delectus apud oppidum Nisibin, septem et triginta milibus passuum a Tigranocerta distantem, adit regem et mandata ferociter edidit. Vologaesem vetus et penitus infixum erat arma Romana vitandi, nec praesentia prospere fluebant. inritum obsidium, tutus manu et copiis Tigranes, fugati qui expugnationem sumpserant, missae in Armeniam legiones, et aliae pro Suria paratae ultro irrumpere; sibi imbecillum equitem pabuli inopia; nam exorta vi locustarum aberat quicquid herbidum aut frondosum. igitur metu abstruso mitiora obtendens, missurum ad imperatorem Romanum legatos super petenda Armenia et firmanda pace respondet; Mon(a)esem omittere Tigranocertam iubet, ipse retro concedit.

6. Haec plures ut formidine regis et Corbulonis minis patrata ac magnifica extollebant. alii occulte pepigisse interpretabantur, ut omisso utrimque bello et abeunte Vologaesem Tigranes quoque Armenia abscederet. cur enim exercitum Romanum a Tigranocertis deductum? cur deserta per otium quae bello defenderant? an melius hibernavisse in extrema Cappadocia, raptim erectis tuguriis, quam in sede regni modo retenti? dilata prorsus arma, ut Vologaesem cum alio quam cum Corbulone certaret, Corbulo merita tot per annos gloriae non ultra periculum faceret. nam, ut rettuli, proprium ducem tuendae Armeniae poposcerat, et adventare Caesennius Paetus audiebatur. iamque aderat, copiis ita divisus, ut quarta et duodecima le-

გან საომარ ვითარებაში ყოფნას არჩევდა ომის წარმოებას; კეისარს კი მისწერა, რომ საჭირო იყო იშვიათი სარდალი, რომელიც არმენიას დაცავდა: ვოლოგეზეს შექრა სირიაში ამ ქვეყანას უფრო მძიმე საფრთხეს უქმნიდა. ამასობაში დანარჩენ ლეგიონებს ეფფრატის ნაპირას განალაგებს, პროვინციების მცხოვრებთაგან სახელდახელოდ შეყრილ ჯარს საჭურველს აასხამს და დამცველი რაზმებით მტრის თავდასხმებს მოიგერიებს. რადგან ეს ქვეყანა უწყლოა, გასამაგრებლად წყაროების ახლოს მდებარე ადგილებს ირჩევს; ზოგ ნაკადულში ქვიშას ჩაყრის და მით დაფარავს წყალს.

4. სანამ კორბულონი თადარიგს იჭერს სირიის დასაცავად, მონეზეს სწრაფად მიჰყავს წინ ლაშქარი და იმისათვის, რომ თავისისავე ამბავს დაასწროს, ეკვეთება ტიგრანს, მაგრამ [ტიგრანი] მაინც უფრო აღრე იღებს ცნობას მოსალოდნელი შეტაკების შესახებ და წინდახედულად იქცევა; იკავებს ტიგრანოკერტას. ეს ძლიერ გამაგრებული ქალაქია, რადგან მრავალი მცველი ჰყავს და მაღალი კედლები იფარავს; ამასთან სიმაგრეთა ერთ ნაწილს გარს უვლის სიგანიით არც თუ მცირე მდინარე ნიკეფორიუსი, იქ კი, სადაც მდინარის საფარი სანდო არ არის, უშველებელი თხრილია გაყვანილი. ქალაქში იმყოფებოდნენ მეომრები, აღრევე მოემარაგებინათ სურსათი, რომლის მოზიდვის დროსაც რამდენიმე ჯარისკაცმა სხვებთან შედარებით უფრო გახარბებულად წაიწია წინ და მოულოდნელად მტრებით გარშემორტყმული აღმოჩნდა, — ამის გამო დანარჩენები უფრო რისხვამ მოიცვა, ვიდრე ძრწოლამ. მაგრამ პართელს ალყის პირობებისათვის სრულიადაც არ ჰყოფნის გაბედულება ხელჩართულ ბრძოლებში: იშვიათად გასროლილი ისრებით ვერც საფარში მყოფთ აშინებს, თავსაც იტყუებს ამაოდ. როცა აღიარებენებმა კიბეებისა და სააღყო მანქანების ახლოს მოზიდვა იწყეს, ადვილად ოტებულ იქნენ, მერე კი ჩვენები ერთბაშად თავს დაესხნენ და გაჟლიტეს.

5. მაგრამ კორბულონი, წარმატებათა მიუხედავად, ფიქრობდა ზომიერად მიეღო ბედის წყალობა; მან ვოლოგეზესთან გაგზავნა კაცი, რომლებსაც ახსნა უნდა მოეთხოვათ: რატომ შევიდნენ ჯარები პროვინციაში და რატომ შემოერთებენ გარს მოკავშირე და მეგობარ მეფეს, მასთან რომაელთა კოჰორტებს. ვოლოგეზეს უჯობს მოხსნას ალყა, თორემ თავად კორბულონი დაიბანაკებს მტრის მიწაწყალზე. ამ დავალებით ელჩად გაგზავნილი ცენტურიონი კასპერიუსი მეფეს შეხვდა ქალაქ ნიზიბისთან, ოცდაჩვიდმეტი ათასი ნაბიჯით რომ იყო დაშორებული ტიგრანოკერტიდან და ქედმაღლურად გადასცა დანაბარები. ვოლოგეზეს ძველიდანვე ღრმად ჰქონდა ჩაბეჭდილი მორიდებოდა რომაელე-

giones addita quinta, quae recens e Moesis excita erat, simul Pontica et galatarum Cappadocumque auxilia Paeto oboedirent, tertia et sexta et decuma legiones priorque Syriae miles apud Corbulonem manerent; cetera ex rerum usu sociarent partirenturve. sed neque Corbulo aemuli patiens, et Paetus, cui satis ad gloriam erat, si proximus haberetur, despiciebat gesta, nihil caedis aut praedae, usurpata nomine tenus urbium expugnationes dictitans: se tributa ac leges et pro umbra regis Romanorum ius victis impositurum.

7. Sub idem tempus legati Vologaesii, quos ad principem missos memoravi, revertere inriti bellumque propalam sumptum a Parthis. nec Paetus detrectavit, sed duabus legionibus, quarum quartam Funisulanus Vettonianus eo in tempore, duodecimam Calavius Sabinus regebant, Armeniam intrat tristi o(mi)ne, nam in transgressu Euphratis, quem ponte tramittebant, nulla palam causa turbatus equus, qui consularia insignia gestabat, retro evasit; (h)ostiaque, quae muniebantur hibernaculis adsistens, semifacta opera fuga perrupit seque vallo extulit; et pila militum arsere, magis insigni prodigio, quia Parthus hostis missilibus telis decertat.

8. Ceterum Paetus spreto ominibus, necdum satis firmatis hibernaculis, nullo rei frumentariae provisum, rapit exercitum trans montem Taurum recipendis, ut ferebat, Tigranocertis vastandisque regionibus, quas Corbulo integras omisset. et capta quaedam castella, gloriaeque et praedae nonnihil partum, si aut gloriam cum modo aut praedam cum cura habuisset: longinquis itineribus percursando quae obtineri nequibant, corrupto qui captus erat comaeu et instante iam hieme, reduxit exercitum composuitque ad Caesarem litteras quasi confecto bello, verbis magnificis, rerum vacuas.

ზთან ბრძოლას, არც საქმე მიდიოდა მისდა სასიკეთოდ. ალყას აზრი დაეკარგა, ტიგრანი ჯარითა და სურსათით უზრუნველყოფილი იყო, მონღოლები აოტეს, ლეგიონები გაგზავნეს არმენიაში, სხვები კი სირიის საზღვრებთან იდგნენ მომზადებულნი შემოსევისათვის; ცხენოსან ჯარს, რომელიც თავად მას ახლდა, ძალა გამოეღია საკვების ნაკლებობისაგან, რადგან დიდძალი კალია გაჩნდა და აღარ იპოვებოდა აღარც ბალახი, აღარც ფოთლენული. ვოლოგეზეც ფარული შიშის გამო მეტ სირბილეს იჩენს და პასუხად ჰპირდება, რომ ელჩებს გაგზავნის რომის იმპერატორთან არმენიის მოთხოვნისა და ზავის განმტკიცების თაობაზე, მონღებს უბრძანებს დატოვოს ტიგრანოკერტა, თავადაც უკან იხევს.

6. ბევრნი ამას აფასებდნენ როგორც მეფის შიშისა და კორბულონის მუქარის შედეგს და მეტად აზვიადებდნენ. სხვებს კი საიდუმლო შეთქმულებად მიაჩნდათ, თითქოს განზრახული იყო — რაკი ორივე მხარე უარს იტყოდა ომზე და ვოლოგეზე წავიდოდა, ტიგრანსაც დაეტოვებინა არმენია. მამ რატომ იქნა გამოყვანილი რომაელთა ჯარი ტიგრანოკერტიდან? მშვიდობიანობის დროს რაღად დათმეს ის, რაც ბრძოლით დაიკვეს? იქნებ კაპადოკიის განაპირა მხარეს სახელდახელოდ აგებულ ქონმახებში დაზამთრება ჯობდა ეხლახან კვლავ შენარჩუნებული სამეფოს სატახტო ქალაქში დგომას? ომი უთუოდ იმისათვის გადაიდო, რომ ვოლოგეზს ვინმე სხვასთან ებრძოლა, ოღონდაც არა კორბულონთან, და რომ კორბულონს საფრთხეში არ ჩაეგდო თავისი დიდება, რომელსაც ამდენი წლის განმავლობაში იხვეჭდა. დიად, როგორც მოგახსენეთ, არმენიის დასაცავად განსაკუთრებული სარდალი მოითხოვა და ამბობდნენ, რომ მიდიოდა ცეზენიუს პეტუსი. უკვე იქ იმყოფებოდა, როცა ჯარები გაანაწილეს: მეოთხე და მეთორმეტე ლეგიონები, აგრეთვე მეხუთე, რომელიც მეზიელების ქვეყნიდან ახლად იყო გამოწვეული, პონტოს, გალატელთა და კაპადოკიელთა მამველ ძალებთან ერთად ექვემდებარებოდნენ პეტუსს, ხოლო მესამე, მეექვსე და მეთექვსე ლეგიონები და ის ნაწილები, რომლებიც იმთავითვე სირიაში იდგნენ, კორბულონთან უნდა დარჩენილიყვნენ; სხვანი გაერთიანდებოდნენ ან დანაწილდებოდნენ იმის მიხედვით, თუ როგორ მოითხოვდა საქმის ვითარება. მაგრამ კორბულონი ვერ ითმენდა მეტოქეს, პეტუსს, ვის სადიდებლადაც საკმარისი იქნებოდა უახლოესი ყოფილიყო კორბულონისა, არად აგდებდა მის საქმეებს და ამბობდა ხოლმე, თითქოს არც მტერი გაეყლიტოთ, არც მადავლი ეგდოთ ხელთ და ქალაქთა იერიშით აღებაც ფუჭი სიტყვები ყოფილიყოს მხოლოდ; თავად კი დახარკავს დამარცხებულებს, კანონებსაც დაუდგენს და მეფის ჩრდილის ნაცვლად რომაელთა ძალაუფლებასაც აჩვენებს.

9. Interim Corbulo numquam neglectam Euphratis ripam crebrioribus praesidiis insedit; et ne ponti iniciendo impedimentum hostiles turmae adferrent (iam enim subiectis campis magna specie volitabant), naves magnitudine praestantes et conexas trabibus ac turribus auctas agit per amnem catapultisque et balistis proturbat barbaros, in quo(s) saxa et hastae longius permeabant, quam ut contrario sagittarum iaclu adaequarentur. dein pons continuatus collesque adversi per socias cohortes, post legionum castris occupantur, tanta celeritate et ostentatione virium, ut Parthi omissa paratu invadendae Syriae spem omnem in Armeniam verterent, ubi Paetus imminens nescius quintam legionem procul in Ponto habebat, reliquas promiscuis militum commeatibus infirmaverat, donec adventare Vologaesen magno et infenso agmine auditum.

10. Accititur legio duodecima, et unde fama(m) aucti exercitus speraverat, prodita infrequentia. qua tamen retineri castra et eludi Parthus tractu belli poterat, si Paeto aut in suis aut in alienis consiliis constantia fuisset: verum ubi a viris militaribus adversus urgentes casus firmatus erat, rursus, ne alienae sententiae indigens videretur, in diversa ac deteriora transibat. et tunc relictis hibernis non fossam neque vallum sibi, sed corpora et arma in hostem data clamatans, duxit legiones quasi proelio certaturus. deinde amisso centurione et paucis militibus, quos visendis hostium copiis praemiserat

7. სწორედ იმ დროისათვის ეოლოგეზეს ელჩები, რომლებიც გაგზავნილ იქნენ პრინციპსთან, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, — უკან დაბრუნდნენ ხელმოცარულნი და პართელებმა აშკარად დაიწყეს ომი. არც პეტუსმა დაიჭირა შორს; ორი ლეგიონით, რომელთაგან მეოთხეს იმ დროს ფუნიზულანუს ვეტონიანუსი ედგა სათავეში, ხოლო მეთორმეტს — კალავიუს საბინუსი, პეტუსი არმენიაში შევიდა, თუმცა ავად ენიშნა წინასწარ; ევფრატის გადალახვისას, ხიდზე რომ გადადიოდნენ, ცხენი, რომლითაც მიჰქონდათ საკონსულო ღირსების ნიშნები, ცხადლივ უმიზეზოდ დაფრთხა და უკან გაიქრა. როცა საზამთროდ ბანაკს ამაგრებდნენ, სამსხვერპლო ცხოველიც იქვე ჰყავდათ და, ნახევრად რომ გაამაგრეს ბანაკი, სირბილით გაექანა და სანგარს გასცდა; მეომართა შუბები კი აღენთნენ, რაც უფრო ნიშნეულად მომასწავებელი იყო, რადგან მოწინააღმდეგე პართელი სატყორცნი შუბებით შეუტევდა მათ.

8. მაგრამ პეტუსმა, რომელიც სასწაულებს აგდებულად უყურებდა და რომელსაც ჭერ არც საზამთრო ბანაკი გაემაგრებინა შესაფერისად, არც სურსათი ჰქონდა მომარაგებული, სწრაფად გადაიყვანა ჯარი ტავრის მთებზე, რათა, როგორც ამბობდა, კვლავ ხელთ ეგდო ტიგრანოკერტა და გაეპარტახებინა ქვეყნები, რომლებიც კორბულონმა ხელუხლებლად დატოვა. დაიპყრეს ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე, ეს გარემოება კი უმნიშვნელო არ ყოფილა დიდებისა და ნადავლის მოსახვეჭად, ან დიდება რომ ეძია ზომიერად, ან კიდევ ნადავლზე ეზრუნა: შორი გზების გავლით მოიარა ის ადგილები, რომელთა შენარჩუნებაც შეუძლებელი იყო, ამასთან, გაუფუქდა მოპოვებული სურსათი და, რაკი ზამთარიც უკვე კარზე იდგა, ჯარი უკან წაიყვანა. ხოლო კეისართან გასაგზავნად დიდებული, ოღონდ ცარიელი სიტყვებით შეთხზა წერილი, თითქოს ომი კარგად დამთავრებულიყო.

9. ამასობაში კორბულონმა უფრო გაახშირა მცველები და სადარაჯოები ევფრატის სანაპიროზე, რომელიც არასოდეს დაუტოვებია უყურადღებოდ. გარდა ამისა, მტრის ცხენოსან რაზმებს ხელი რომ არ შეეშალათ ხიდის აგებაში (რადგან გაღმით მოსაზღვრე ველებზე მოწინააღმდეგენი უკვე დაჰქროდნენ მოზრდილი რაზმების სახით), მდინარეზე დაძრა ყველაზე დიდ, მორებით ერთმანეთთან დაკავშირებული ხომალდები ზედ აღმართული კოშკებითურთ და უკუაქცია ბარბაროსები კატაპულტებისა და სხვა სატყორცნი იარაღების საშუალებით, ამგვარად ნასროლი ქვები და შუბები უფრო შორამდე აღწევდა, ვიდრე მოწინააღმდეგეთა მხრიდან გამოტყორცნილი ისრები. შემდეგ ხიდი აგებულ იქნა და გაღმა ბორცვები მოკავშირეთა კოპორტებმა დაიკავეს, ზერე კი ლეგიონები დაბანაკდნენ, თანაც ეს ისე სწრაფად მოიმოქმე-

trepidus remeavit. et quia minus acriter Vologaeses institerat, vana rursus fiducia tria milia delecti peditis proximo Tauri iugo imposuit quo transitum regis arcerent; alares quoque Pannonios, robur equitatus, in parte campi locat. coniux ac filius castello, cui Arsamosata nomen est, abdit, data in praesidium cohorte ac disperso milite, qui in uno habitus vagum hostem promptius sustentavisset. aegre compulsus ferunt, ut instantem Corbuloni fateretur. nec a Corbulone prope ratum, quo gliscentibus periculis etiam subsidii laus augetur. expediri tamen itineri singula milia ex tribus legionibus et alarios occingentos, parem numerum e Cohortibus iussit.

11. At Vologaeses, quamvis obsessa a Paeto itinera hinc peditatu inde equite accepisset, nihil mutato consilio, sed vi ac minis alares exterruit, legionarios obtrivit, uno tantum centurione Tarquutio Crescente turrim, in qua praesidium agitabat, defendere auso factaque saepius eruptiore et caesis, qui barbarorum propius suggrediebantur, donec ignium iactu circumveniretur. peditum si quis integer, longinqua et avia, vulnerati castra repetivere, virtutem regis, saevitiam et copias gentium, cuncta metu extollentes, facili credulitate eorum, qui eadem pavebant. ne dux quidem obniti adversis, sed cuncta militiae munia deseruerat, missis iterum ad Corbulonem precibus, veniret propere, signa et aquilas et nomen reliquum infelicis exercitus tueretur: se fidem interim, donec vita suppeditet, retenturos.

12. Ille interritus et parte copiarum apud Suriam relicta, ut munimenta Euphrati imposita retinerentur, qua proximum et com meatibus non egenum, regionem Commagenam, exim Cappadociam, inde Armenios petivit. comitabantur exercitum praeter alia sueta bello magna vis camelorum onusta frumenti, ut simul hostem famemque

დეს და ძალები იმგვარად დაუსახეს პართელებს, რომ მათ სირიაში შეჭრის სამზადისი გაუქმდათ და მთელ იმედს არმენიაზელა ამყარებდნენ, მაშინ როცა პეტუსს, რომელმაც არ იცოდა, თუ რა საფრთხე ემუქრებოდა, მეხუთე ლეგიონი შორს, პონტოში, ჰყავდა, დანარჩენებს კი ძალა გამოაცალა მეომართა უნაგარიშო შევებულებებით, სანამ არ შეიტყო, რომ ვოლოგეზე უახლოვდებოდა დიდი, საომრად შემართული ლაშქრით.

10. გამოწვეულ იქნა მეთორმეტე ლეგიონი და პეტუსს იმედი ჰქონდა, რომ ამის შედეგად ჯარის გაძლიერების ამბავი გავრცელდებოდა, მაგრამ სწორედ ამან გასცა ძალთა სიმცირე. ასეც შეეძლო შეენარჩუნებინა ბანაკი და პართელს ხელიდან გაჰსხლტომოდა ომის გაჭიანურების გზით, სიმტკიცე რომ გამოეჩინა ან თავისივე გეგმების, ან სხვათა რჩევის შესრულებისას. ის კი, გაჭირვების დროს გამაგრდებოდა რა სამხედრო საქმეში ნაცად კაცთა დანმარებით, მაშინვე საპირისპიროსა და უარეს გზას დაადგებოდა ხოლმე, რომ არ ეფიქრათ, თითქოს გარეშეთა რჩევა ისაჭიროვა. ახლაც დატოვა საზამთრო ბანაკი; პირდაპირ განაცხადა, რომ მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად არც თხრილი მიუღია, არც სანგარი, არამედ მიიღო ცოცხალი ძალა და იარაღი, — და წაიყვანა ლეგიონები, თითქოს ბრძოლის გაჩაღებას აპირებდა. შემდეგ, როცა დაკარგა ცენტურიონი და მცირე რიცხვი მეომართა, რომლებიც წინასწარ გაეგზავნა მტრის ჯარების დასაზვერად, შეშფოთებულმა უკან დაინია და, რადგან ვოლოგეზე ნაკლებად გაცხარებული სდეენიდა, კვლავ ამაოდ თავდაჯერებულმა, სამი ათასი რჩეული ქვეითი ტავრის ქედის უახლოეს უღელტეხილთან ჩააყენა, რათა მეფის გადასვლა შეეფერხებინათ; ამასთან, პანონიელი მეომარნი, ცხენოსანი ჯარის საუკეთესო ნაწილი, ველის ერთ მხარეს განალაგა. მეუღლე და ძეა თვისი შეაფარა ციხე-სიმაგრეს, არსამოზატა რომ ჰქვია სახელად, მცველად მიუჩინა კოპორტა და ასე ვაფანტა მეომრები, რომლებსაც უფრო გაბედულად დაჰხვდებოდნენ უთავბოლოდ წამოსულ მტერს, ერთ ადგილას რომ ყოფილიყვნენ თავმოყრილნი. ამბობენ, ძლივს მიიყვანეს იმ გადაწყვეტილებამდე, რომ კორბულონისათვის ეუწყებინა მტრის კარზე მოდგომა, და არც კორბულონი აჩქარებულა: რაც უფრო გაიზრდებოდა საფრთხე, მით მეტ ქება-დიდებას შეასხამდნენ დანმარებისათვის. მაინც ბრძანა სალაშქროდ მოემზადებინათ ათას-ათასი მეომარი სამი ლეგიონიდან, რვაასი — მოკავშირეთა ცხენოსანი ჯარიდან და ამდენივე — კოპორტებიდან.

11. მართალია, ვოლოგეზემ გაიგო, რომ პეტუსს გზები შეეკრა აქედან ქვეითი ჯარით, იქიდან კი — ცხენოსნებით, მაგრამ სრულიადაც არ

depelleret. primum e percussis Paccium primi pili centurionem obvium habuit, dein plerosque militum; quos diversas fugae causas obtendentes redire ad signa et clementiam Paeti experiri monebat: se nisi victoribus immitem esse. simul suas legiones adire, hortari; priorum admonere, novam gloriam ostendere. non vicos aut oppida Armenicorum, sed castra Romana duasque in iis legiones pretium laboris peti. si singulis manipularibus praecipua servati civis corona imperatoria manu tribueretur, quod illud et quantum decus, ubi par eorum numerus aspiceretur, qui adtulissent salutem et qui accepissent! his atque talibus in commune alacres (et erant quos pericula fratrum aut propinquorum propriis stimulis incenderent) continuum diu noctuque iter properabant.

13. Eoque intentius Vologaeses premere obsessos, modo vallum legionum, modo castellum, quo imbellis aetas defendebatur, adpugnare; propius incedens quam mos Parthis, si ea temeritate hostem in proelium eliceret. at illi vix contuberniis extracti, nec aliud quam munimenta propugnabant, pars iussu ducis, et alii propria ignavia aut Corbulonem opperientes, ac vis (si) ingrueret, provisis exemplis (pacis) Caudinae Numantinaeque; (neque) eandem vim Samnitibus, Italico populo, ac Parthis, Romani imperii aemulis. validam quoque et laudatam antiquitatem, quotiens fortuna contra daret, saluti consuluisse, qua desperatione exercitus dux subactus primas tamen litteras ad Vologaesen non supplices, sed in modum querentis composuit, quod pro Armeniis semper Romanae ditionis aut subiectis regi, quem imperator delegisset, hostilia faceret: pacem ex aequo utilem. ne praesentia tantum spectaret: ipsum adversus duas legiones totis regni viribus advenisse; at Romanis orbem terrarum reliquum, quo bellum iuvarent.

შეუცვლია განზრახვა: კვეთებით და მუქარით დააშინა ცხენოსნები და ლეგიონერები გაელტა; მხოლოდ ერთმა — ცენტურიონმა ტარქვიტიუს კრესცენტმა — ლა გაბედა დაეცვა ციხე-კოშკი, სადაც ჩაეყენებინა მეციხოვნენი, უფრო ხშირად გამოუხტებოდა და მუსრს ავლებდა ხოლმე ბარბაროსებს, რომლებიც ახლოს მივიდოდნენ, — სანამ ყოველი მხრიდან მუგუზლები არ დაუშინეს. ფეხოსანთაგან თუკი ვინმე უვნებლად გადარჩა, შორეულსა და უდაბურ ადგილებს მიაშურა; დაუბრუნები ბანაკში დაბრუნდნენ და შიშისაგან მთლად გააზვიადეს მეფის სიამამაცე, მოლაშქრე ხალხთა შეუპოვრობა და სიმრავლე, თანაც ადვილად აჯერებდნენ იმავე მიზეზით თავზარდაცემულთ. სარდალიც წინააღმდეგობას კი აღარ უწევდა მტერს. არამედ სრულიად უგულებელყო თავისი სამხედრო მოვალეობა და კვლავ შეევედრა კორბულონს მალე მოსულიყო, რათა დაეცვა ნიშნები, არწიენი და შთენილი სახელი ზედუკულმართი ლაშქრისა; თავად ჰპირდებოდა, რომ ერთგულებას შეინახავდნენ მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

12. კორბულონმა, ვისთვისაც უცხო იყო შიში, ჯარის ნაწილი სირიაში დატოვა ეფფრატზე აგებული სიმაგრეების შესანარჩუნებლად და კომაგენის მხარეში გაემართა უმოკლესი გზით, რომელიც ისე განვლო, რომ სურსათის შოვნა არ გასჭირვებია, მერე კაპადოკიას მიადგა, იქიდან, კი არმენიელთა ქვეყანაში გადავიდა. სხვა ყველაფერთან ერთად, რაც ჩვეულებრივ, საჭიროა ომისათვის, ლაშქარს თან ახლდა პურიით დატვირთული აქლემების დიდი რაოდენობა, რათა მტერიც უკუეგდო და შიმშილიც. დამარცხებულთაგან პირველად უფროსი ცენტურიონი პაქციუსი შეხვდა კორბულონს, შემდეგ კი — მეომართა დიდი ნაწილი. მათ სხვადასხვა მიზეზი მოჰყავდათ ლტოლვილობის გასამართლებლად, ხოლო კორბულონი შეაგონებდა დაბრუნებოდნენ თავიანთ სამხედრო ნიშნებს და პეტუსისგან ეძიათ შეწყნარება, რაკი თავად კორბულონი არავის ინდობდა, გარდა გამარჯვებულთა. ამასთან, თავის ლეგიონებს დაუვლიდა ხოლმე, ამხნევებდა, ახსენებდა გარდასულ ბრძოლებს და ახალ დიდებას ჰპირდებოდა. არა არმენიელთა სოფლები და ქალაქები, არამედ რომაელების ბანაკი და შიგ ორი ლეგიონი იყო აღთქმული ჯილდოდ ღვაწლისა. თუ ცალკეულ რიგითს მეომრებს მოქალაქის გადარჩენისათვის იმპერატორი⁵⁷ განსაკუთრებულ გვირგვინს ადგამს თავისი ხელით, რარიგს ან რაოდენ პატივს მიემთხვევიან, ხსნიის მომტანთა და გადარჩენილთა თანაბარი რაოდენობა რომ იბოვებოდეს! ამგვარი სიტყვებით ერთიანად გამხნევებულნი (ხოლო იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც ძმათა ან ნათესავთა საფრთხე განსაკუთრებული ძალით შეძრავდა და აღანთებდა) დღითა და ღამით შეუჩერებლივ გზად ემუხრებოდნენ.

14. Ad ea Vologaesēs nihil pro causa, sed opperīendos sibi fratres Pacorum ac Tirīdaten rescripsit; illum locum tempusque consilio destinatum, quid de Armenia cernerent; adiecissee deos dignum Arsacidarum, simul ut de legionibus Romanis statuerent. missi posthac Paeto nuntii et regis colloquium petitum, qui Vasacem praefectum equitatus ire iussit. tum Paetus Lucullos, Pompeios et si qua C(a)esa(res) obtinendae donandaeve Armeniae egerant, Vasaces imaginem retinendi largiendive penes nos, vim penes Parthos memorat. et multum in vicem disceptato, Monobazus Adiabenus in diem posterum testis iis quae pepigissent adhibetur, placuitque liberari obsidio legiones et decedere omnem militem finibus Armeniorum castellaque et commeatus Parthis tradi, quibus perpetratis copia Vologaesī fieret mittendi ad Neronem legatos.

15. Interim flumini Arsaniae (is castra praefluebat) pontem imposuit, specie sibi illud iter expedientis, sed Parthi quasi documentum victoriae iusserant; namque iis usui fuit, nostri per diversum iere. addidit rumor sub iugum missas legiones et alia ex rebus infaustis quorum simulacrum ab Armeniis usurpatum est. namque et munimenta ingressi sunt, antequam agmen Romanum excederet, et circumstetere vias, captiva olim mancipia aut iumenta adgnoscentes abstrahentesque; raptae etiam vestes, retenta arma, pavido milite et con-

13. ვოლოგეზე მით მეტი გამძლეობით ავიწროებდა ალყაში მოქცეულთ, ხან ლეგიონთა სანგრებს ეკვეთებოდა, ხან — ციხე-სიმაგრეს, სადაც თავს აფარებდნენ ომისათვის უსარგებლონი, უფრო ახლოდან უტევედა, ვიდრე პართელებს სჩვეოდათ, რათა ამ თავაშვებულობით მტრები საბრძოლველად გამოეტყუებინა. ისინი ძლივსდა სცილდებოდნენ საერთო კარვებს, სხვა არავითარი მიზანი აღარ ჰქონდა მათ ბრძოლას, მხოლოდ სიმაგრეებს იცავდნენ: ზოგნი — სარდლის ბრძანებით, სხვებიც — ჩვეული სულმოკლეობის გამო, ან კორბულონს უცდიდნენ; ვინიცობაა, მტერი დასცემოდათ თავს, წინასწარ ითვალისწინებდნენ კავდინის ხევისა და ნუმანციაში [მარცხის] მაგალითებს; თანაბარი ძალასანიც ხომ არ იყვნენ იტალიელი სამნიტები და პართელები — რომის სახელმწიფოს მეტოქენი. ძლიერი და ხოტბა-დიდების ღირსი ძველი ხალხებიც, როცა კი ბედის ჩარხი უკულმა დაუტრიალდებოდათ, თავიანთი თავის გადარჩენაზე ფიქრობდნენ. ლაშქრის ასეთ სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნამ აიძულა სარდალი ბოლოსდაბოლოს მიეწერა ვოლოგეზისთვის პირველი წერილი, ოღონდ არა სავედრებელი, არამედ ვითარცა საჩივარი. იგი სწერს, რომ [ვოლოგეზე] საომარი მოქმედებას აწარმოებს არმენიელთა გულისათვის, რომლებიც მუდამ რომის ბატონობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, ან ემორჩილებოდნენ იმპერატორისაგან რჩეულ მეფეს. ზავი თანაბარ სარგებლობას მოუტანს ორივე მხარეს. მხოლოდ ახლანდელ ვითარებას ნუ უყურებს: მან სახელმწიფოს მთელი ძალები ორი ლეგიონის წინააღმდეგ წარმართა; რომაელებს უპყრიათ ქვეყნიერების დანარჩენი ნაწილი და მხარსაც დაუჭერენ იმში.

14. ამაზე ვოლოგეზს ისეთი არაფერი უპასუხია, რაც საქმეს შეეხებოდა. მისწერა, რომ თავად ძმებს დაუცდიდა, პაკორუსს და ტირიდატს. ეს ადგილი და დრო დანიშნული იყო სათათბიროდ, რათა რაიმე ეღონათ არმენიის თაობაზე. ღმერთებმა მიანიჭეს ღირსება არსაკიდთა, რომ ამავე დროს რომის ლეგიონებზედაც მიიღონ გადაწყვეტილება. ამის შემდეგ პეტრუსმა მოციქულები წარავლინა და მოლაპარაკება სთხოვა მეფეს, რომელმაც ცხენოსანი ჯარის მეთაურს — ვაზაკეს — უბრძანა წასვლა. მაშინ პეტრუსი იხსენებს ლუკულუსს, პომპეიუსს⁵⁸ და იმას, თუ როგორ იქცეოდნენ კეისრები, რათა დაეპყროთ არმენია ან გაეღოთ ვითარცა საბოძვარი; ხოლო ვაზაკემ თქვა, რომ ჩვენ მხოლოდ მოჩვენებითად ვიცავდით ან ეუბოძებდით, ძალაუფლება კი პართელებს ჰქონდათ. დიდი სჯა-ბაასის შემდეგ, მეორე დღეს, ადიაბენელი მონობაზუსი იქნა მიწვეული იმის დასამოწმებლად, რაშიც შეთანხმდნენ. გადაწყდა, ლეგიონები გაეთავისუფლებინათ ალყისაგან, მთელი ლაშქარი უნდა გასულიყო არმენიელთა საზღვრებიდან, ციხე-სიმაგრეებს

cedente, ne qua proelii causa existeret. Vologaeses armis et corporibus caesrum aggeratis, quo cladem nostram testaretur, visu fugientium legionum abstinuit: fama moderationis quaerebatur, postquam superbiam expleverat. flumen Arsaniam elephanto insidens, proximus quisque regem vi equorum perrupere, quia rumor incesserat pontem cessurum oneri dolo fabricantium; sed qui ingredi ausi sunt, validum et fidum intellexere.

16. Ceterum obsessis adeo suppeditavisse rem frumentariam constitit, ut horreis ignem inicerent, contraque prodiderit Corbulo Parthos inopes copiarum et pabulo atrito relicturos oppugnationem, neque se plus tridui itinere afuisse. adicit iure iurando Paeti cautum apud signa, adstantibus iis, quos testificando rex misisset, neminem Romanum Armeniam ingressurum, donec referrentur litterae Neronis, an paci adneret. quae ut augendae infamiae composita, sic reliqua non in obscuro habentur, una die quadraginta milium spatium emensum esse Paetum, desertis passim sauciis, neque minus deformem illam fugientium trepidationem, quam si terga in acie vertissent. Corbulo cum suis copiis apud ripam Euphratis obvius non eam speciem insignium et armorum praetulit, ut diversitatem exprobraret: maesti manipuli ac vicem commilitonum miserantes ne lacrimis quidem temperare; vix prae fletu usurpata consalutatio. decesserat certamen virtutis et ambitio gloriae, felicium hominum adfectus: sola misericordia valebat, et apud minores magis.

17. Ducum inter se brevis sermo secutus est, hoc conquerent(e) iam inritum laborem, potuisse bellum fugâ Parthorum finiri; ille integra utrique cuncta respondit: converterent aquilas et iuncti invaderent Armeniam abscessu Vologaesius infirmatam. non ea imperatoris habere mandata Corbulo: periculo legionum commotum e provincia egressum; quando in incerto habeantur Parthorum conatus, Suriam repetiturum. sic quoque optimam fortunam orandam, ut pedes con-

და სურსათს პართელებს გადასცემდნენ, ყოველივე ამის შესრულების შედეგად კი ვოლოგეზს შესაძლებლობა მიეცემოდა ელჩები გაეგზავნა ნერონთან.

15. ამასობაში [პეტუსმა] ხიდი ააგო მდინარე არსანიაზე (იგი ბანაკს წინ ჩამოუდიოდა) და თითქოს ამ გზით წასასვლელად ემზადებოდა, [სინამდვილეში კი] პართელებს ებრძანებინათ ზიდის აგება გამარჯვების ნიშნად და დასტურად; ხომ გამოადგათ კიდევაც, ხოლო ჩვენები აქეთ არ წასულან. მეტსაც ლაპარაკობდნენ — უღელქვეშ გაატარესო ლეგიონები და სხვა ჭირ-ვარამიც გადახდათო. მსგავსი უბედურება არმენიელებმა მართლაც დაატყვეს თავს. ისინი სიმაგრეებში შევიდნენ მანამდე, სანამ რომაელთა ჯარი გამოვიდოდა იქიდან; გზების გაყოლებით ჩადგნენ და, შენიშნავდნენ თუ არა მოწინააღმდეგის ხელში ოდესმე ჩაცვივრულ მონებს ან საქონელს, უკანვე იტაცებდნენ, ართმევდნენ აგრეთვე ტანსაცმელს, იბრუნებდნენ იარაღს; დამფრთხალი მეომრებიც უთმობდნენ, რომ ბრძოლისათვის რაიმე საბაბი არ მიეცათ. ვოლოგეზემ იარაღი და დახოცილთა გვამები ერთად დააგროვა, რათა ამით ჩვენი დამარცხება ცხადლოვ დაედასტურებინა, და თავი შორს დაიჭირა სწრაფად მიმავალი ლეგიონების ყურებისაგან: ცდილობდა — ზომიერი და თავშეკავებული მბრძანებლის სახელი გაეარდნოდა, მას შემდეგ რაც სიამაყე დაიციხრო. არსანიაზე გადასვლისას იგი სპილოზე იჯდა, ხოლო მეფის ახლობლებმა ცხენების საშუალებით გადალახეს მდინარე, რადგან უფრო ადრე ხმა გავრცელდა, რომ ხიდი ვერ გაუძლებდა სიმძიმეს მშენებელთა მზაკვრობის გამო; მაგრამ, ვინც გაბედა გავლა, ნახა, რომ იგი მაგარი და სანდო იყო.

16. როგორც ცნობილი გახდა, ალყაშემორტყმულებს საკმარისი სურსათი ჰქონდათ, ისე რომ შემდეგ ბელლებს ცეცხლს უკიდებდნენ; პართელებზე კი, პირიქით, კორბულონი ამბობდა⁹, რომ არ გააჩნდათ სურსათის მარაგი, ცხენების საკვებიც გადათქერილი იყო — ამის გამო აპირებდნენ ხელი აეღოთ იერიშზე; თავად კორბულონსაც სამი ღლის სავალზე მეტი აღარ აშორებდა მათგან. იგი გადმოგვცემს აგრეთვე, რომ პეტუსმა სამხედრო ნიშნების წინაშე, დასამოწმებლად მეფისაგან გამოგზავნილი პირების თანდასწრებით, ფიცი დადო, არც ერთი რომაელი არ შესულიყო არმენიაში მანამდე, სანამ ნერონის წერილი არ მოვიდოდა და არ შეიტყობდნენ, თანახმა იყო თუ არა ზავზე. ეს შეითხზა იმისათვის, რომ პეტუსს მეტი უპატიობა რგებოდა წილად, მაგრამ დანარჩენ ამბებს არ აკლია სიცხადე და დამაჯერებლობა; ერთ დღეში პეტუსმა გაიარა მანძილი, რომელიც ორმოცი ათასი ნაბიჯით იზომებოდა, თან დაკრილებს ტოვებს აქა-იქ; ლტოლვილთა ის შიში და ძრწოლა კი არა ნაკლებ სამარცხვინო იყო, ვიდრე — ბრძოლაში ზურგი რომ შეექციათ

fectus spatiis itinerum alacrem et facilitate camporum praevientem equitem adsequeretur. exin Paetus per Cappadociam hibernavit. at Vologaesii ad Corbulonem missi nuntii, detraheret castella trans Euphraten amnemque, ut olim, medium faceret; ille Armeniam quoque diversis praesidiis vacuam fieri expostulabat. et postremo concessit rex; dirutaque quae Euphraten ultra communiverat Corbulo, et Armenii sine arbitro relictii sunt.

24. Inter quae veris principio legali Parthorum mandata regis Vologaesii litterasque in eandem formam attulere: se priora et totiens iactata super obtinenda Armenia nunc omittere, quoniam dii, quavis potentium populorum arbitri, possessionem Parthis non sine ignominia Romana tradidissent. nuper clausum Tigranen, post Paetum legionesque, cum opprimere posset, incolumes dimisisse. satis adprobata vim; datum et lenitatis experimentum. nec recusaturum Tiridaten accipiendo diademati in urbem venire, nisi sacerdotii religione attineretur: iturum ad signa et effigies principis, ubi legionibus coram regnum auspicaretur,

25. Talibus Vologaesii litteris, quia Paetus diversa tamquam rebus integris scribebat, interrogatus centurio, qui cum legatis advenerat, quo in statu Armenia esset, omnes inde Romanos excessisse respondit. tum intellecto barbarum inrisu, qui peterent quod eriperant, consuluit inter primores civitatis Nero, bellum anceps an pax inhostata placeret. nec dubitatum de bello. et Corbulo militum atque hostium tot per annos gnarus gerendae rei praeficitur, ne cuius alterius inscitia rursus peccaretur, quia Paeti piguerat. igitur inriti remittuntur, cum donis tamen, unde spes fieret non frustra eadem oraturum

1

მტრისათვის. კორბულონს, რომელიც თავისი ლაშქრით ევფრატის ნაპირას შეხვდა, არ უჩვენებია წარჩინების ნიშანთა და იარაღის ბრწყინვალება, რათა თვალში საცემი განსხვავება ყვედრებად არ მიეღოთ: მწუხარებით მოცული მანიპულები, რომელთა სიბრალულსა და თანაგრძობასაც იწვევდა თანამებრძოლთა ხვედრი, ცრემლსაც ვერ იკავებდნენ; ტირილისაგან ძლივსა შეძლეს მისალმებოდნენ ერთმანეთს. შეწყდა ასპარეზობა სიმამაცისა და ძიება დიდებისა, ვითარცა ბედნიერ ადამიანთა გატაცება: მხოლოდ სიბრალული სუფევდა და ისიც — უფრო ქვედა ფენებში.

17. შემდეგ სარდლებმა ერთმანეთს მიმართეს მოკლე სიტყვებით; ერთი ჩიოდა, რომ უქმი აღმოჩნდა მისი შრომა და წვალება, თუმცა შეიძლებოდა ომი პართელების განადგურებით დამთავრებულიყო; მეორემ უპასუხა, რომ ორთავ სრულად და უვნებლად შეინარჩუნეს ჯარები: შემოაბრუნონ არწივები და შეერთებული ძალით შეიჭრან არმენიაში, რომელიც დასუსტდა ვოლოგეზეს წასვლის შემდეგ. კორბულონმა განუცხადა, რომ ეს არ უბრძანებია მისთვის იმპერატორს: შეძრული და აღელვებული იმ საფრთხის გამო, რომლის წინაშეც იდგნენ ლეგიონები, იგი გამოვიდა პროვინციიდან; რამდენადაც პართელთა მისწრაფებები მისთვის გაურკვეველია, სირიაში დაბრუნებას აპირებს. ამ პირობებშიც, როგორც უმჯობესი ხვედრი, სავედრებელი გაუხდა ის, რომ გრძელ გზებზე დაქანცულმა ქვეითმა ჯარმა მისწრონ მხნე ცხენოსანთა ჯარს, რომელიც წინ მიდის, რადგან გზა ადვილად სავალ ველებზე უდევს. პეტუსმა კაპადოკიაში დაიზამთრა. ვოლოგეზემ მოციქულები წარავლინა კორბულონთან, რათა დაერღვია სიმაგრეები ევფრატს გაღალმა და მდინარე საზღვრად ექცია, როგორც უწინ იყო; ის კი გაღალპრით მოითხოვდა ამავე დროს მტრის ჯარებისაგან არმენია განთავისუფლებულიყო. ბოლოს მეფე დაეთანხმა. განადგურებულ იქნა სიმაგრეები, რომლებიც კორბულონმა ააგო ევფრატის გაღმა ნაპირზე, არმენიელებმა კი უგანმგებლოდ დატოვეს.

24. ამასობაში, ადრე გაზაფხულზე, პართელმა ელჩებმა, მეფე ვოლოგეზის დავალებით, ასეთი შინაარსის წერილი მოიტანეს: იგი ხელს იღებდა არმენიის დაპყრობაზე, რომლისათვისაც დავა კარგა ხანია მიმდინარეობდა, რადგან ღმერთებმა, რომლებიც უმამაცეს ხალხთა გამჯებელნი არიან, პართიის საკუთრებად გახადეს იგი, რამაც რომს სირცხვილი არ ააცდინა. დიდი ხანი არ არის, რაც ტიგრანი ალყაში იყო; შემდეგ პეტუსი და მისი ლეგიონი, რომლის განადგურება ვოლოგეზეს შეეძლო, უვნებელნი გაუშვა. მან თავისი ძალაც საკმაოდ დაამტკიცა და შეწყალდაც. არც ტირიდატე იტყოდა უარს რომში წასვლაზე დია-

Tiridaten, si preces ipse attulisset. Syriaeque ex(se)cutio (C.) Ce(s)tio, copiae militares Corbuloni permissae; et quinta decuma legio ducente Mario Celso e Pannonia adiecta est. scribitur tetrarchis ac regibus praefectisque et procuratoribus et qui praetorum finitimas provincias regebant, iussis Corbulonis obsequi, in tantum ferme modum aucta potestate, quem populus Romanus Cn. Pompeio bellum piraticum gesturo dederat. regressum Paetum, cum graviora metueret, factiis insectari satis habuit Caesar, his ferme verbis: ignoscere se statim, ne tam promptus in pavorem longiore sollicitudine aegresceret.

26. At Corbulo, quarta et duodecima legionibus, quae fortissimo quoque amisso et ceteris exterritis parum habiles proelio videbantur, in Syriam translatis, sextam inde ac tertiam legiones, integrum militem et crebris ac prosperis laboribus exercitum in Armeniam ducit. addiditque legionem quintam, quae per Pontum agens expertis cladis fuerat, simul quintadecumanos recens adductos et vexilla delectorum ex Illyrico et Aegypto, quodque alarum cohortiumque, et auxilia regum in unum conducta apud Melitenen, qua tramittere Euphraten parabat. tum lustratum rite exercitum ad contionem vocat orditurque magnifica de auspiciis imperatoris rebusque a se gestis, adversa in inscitiam Paeti declinans, multa auctoritate, quae viro militari pro facundia erat.

დემის მისაღებად, ქურუმთა წესს რომ არ შეეჩერებინა. არც იმის წინა-
აღმდეგი იქნებოდა, გზას გადგომოდა პრინციპის გამოსახულებით,
რომ იქ ლეგიონის თანდასწრებით მეფობა მიეღო.

25. ვოლოგეზეს ასეთი წერილის მიღების გამო (რადგან პეტუსი
სულ სხვას იწერებოდა, თითქოს ყველაფერი რიგზე იყო) დაჰკითხეს
ცენტურიონი, რომელიც ელჩებს მოჰყვა, თუ როგორ მდგომარეობაში
იყო არმენია. მათ უპასუხებს, რომ იქიდან ყველა რომაელი წამოვიდა.
ბარბაროსთა ასეთი დაცინვა რომ მოისმინეს, რომლებიც იმას ითხოვ-
დნენ, რაც ძალით დაიპყრეს. ნერონმა მოიწვია სახელმწიფოს წარჩინე-
ბულნი სათათბიროდ. საშიში ბრძოლა მიეღოთ, თუ სამარცხენო ზავი.
ყველამ უყოყმანოდ ომი არჩია. ამ საქმის წარმოება დაეწავა კორბუ-
ლონს, რომელიც უკვე რამდენიმე წელია კარგად იცნობდა საკუთარ
ჯარებსა და მტრის ძალებსაც. მას აღარ მოუვიდოდა ის შეცდომები,
რაც გამოუცდლობით დაემართა პეტუსს. ამრიგად, ელჩები იმედგაც-
რუებულნი დაბრუნდნენ, თუმცა დასაჩუქრებულებს იმედი აღძრათ.
რომ ამოდ არ ჩაივლიდა ტირიდატეს თხოვნა, თუ კი პირადად წამოვი-
დოდა სათხოვნელად. სირიის გამგებლობა გაიუს ცესტიუსს დაეწავა,
ხოლო ლაშქრისა — კორბულონს. მათ შეუერთდა მეთხუთმეტე ლეგი-
ონი, პანონიიდან წამოსული, მარიუს ცელსუსის მეთაურობით. ტეტარ-
ქემს⁶⁰, მეფეებს, პრეფექტებსა და პროკურატორებს, პრეტორებს,
ვინც მეზობელ პროვინციებს განაგებდნენ, მისწერეს, რომ კორბუ-
ლონის ბრძანებას დამორჩილებოდნენ. მას ისეთივე განუზომელი უფ-
ლება მისცეს, როგორც პომპეუსს მისცა რომაელმა ხალხმა მეკობრე-
ებთან ბრძოლისათვის⁶¹. უკანდაბრუნებულ პეტუსს ეწინოდა სასჯელი-
სა. კეისარმა იგი საკმაოდ ენამახვილურად გაკიცხა: „მზად ვარ გაპატიო
დანაშაული, რადგან ასეთმა ხანგრძლივმა შიშმა და ღელვამ ავად არ
გავზადა“.

26. კორბულონმა სირიაში გადაისროლა მეოთხე და მეხუთე ლე-
გიონები, როგორც ნაკლებგამოსადეგნი საომარი საქმიანობისათვის,
რადგან მათი უმამაცესი მეომრები დაიღუპნენ, ხოლო დანარჩენები ში-
შისაგან იყვნენ დადამბლავებული, ხოლო იქიდან არმენიაში მეექვსე
და მესამე ლეგიონები წაიყვანა, რომელთაც ჯერ არ გამოჰკლებოდათ
[მეომრები] და ამასთანავე გამოწვრთნილები იყვნენ ხშირ და წარმატე-
ბულ ბრძოლებში; ამათ მიუმატა ის მეხუთე ლეგიონი, რომელიც პონ-
ტოში იმყოფებოდა და მარცხი ჯერ არ განეცადა, ახლახან მოსული მე-
თხუთმეტე ლეგიონის მხედრები, რჩეული რაზმები ილირიიდან და ეგ-
ვიპტიდან, მის განკარგულებაში მყოფი ყველა მხედარი რაზმი, მოკავ-
შირეთა კოპორტები და მეფეთა მიერ გამოგზავნილი მაშველი ჯარები.

27. Mox iter L. Lucullo quondam penetratum, apertis quae vetustas obsaepserat, pergit. et venientes Tiridatis Vologaesisque de pace legatos haud aspernatus, adiungit iis centuriones cum mandatis non immitibus: nec enim adhuc eo ventum, ut certamine extremo opus esset. multa Romanis secunda, quaedam Parthis evenisse, documento adversus superbiam. proinde et Tiridati conducere intactum vastationibus regnum dono accipere, et Vologaesem melius societate Romana quam damnis mutuis genti Parthorum consulturum. scire, quantum intus discordiarum, quamque indomitas et praeferoces nationes reget: contra imperatori suo immotam ubique pacem et unum id bellum esse. simul consilio terrorem adicere, et megistanas Armenios, qui primi a nobis defecerant, pellit sedibus, castella eorum excindit, plana edita, validos invalidosque pari metu complet.

28. Non infensum nec cum hostili odio Corbulonis nomen etiam barbaris habebatur, eoque consilium eius fidum credebant. ergo Vologaeses neque atrox in summam, et quibusdam praefectis indutias petit: Tiridates locum diemque colloquio poscit. tempus propinquum, locus, in quo nuper obsessae cum Paeto legiones erant, [cum] barbaris delectus est ob memoriam laetioris ibi rei, Corbulo(ni) non vitatus, ut dissimilitudo fortunae gloriam auget. neque infamia Paeti angebantur, quod eo maxime patuit, quia filio eius tribuno ducere manipulos atque operire reliquias malae pugnae imperavit. die pacta Tiberius Alexander, inlustris eques Romanus, minister bello datus, et Vini(c)ianus Annius, gener Corbulonis, nondum senatoria aetate et pro legato quintae legioni impositus, in castra Tiridatis venere, honor(i) eius ac ne metueret insidias tali pignore; viceni dehinc equites adsumpti. et viso Corbulone rex prior equo desiluit; nec cunctatus Corbulo, sed pedes uterque dexteris miscuere.

29. Exin Romanus laudat iuvenem omissis praecipitibus tuta et salutaria capessentem. ille de nobilitate generis multum praefatus,

ამ ძალებს თავი მოუყარა მელიტენეში, საიდანაც აპირებდა ევფრატზე გადასვლას.

მას მერე რაც წესისამებრ მოახდინა მსხვერპლშეწირვა, შეჰკრიბა მთელი ლაშქარი და მას მეტად საზეიმო სიტყვით მიმართა, უთხრა, რომ ისინი თვით იმპერატორის* უზენაესი ხელმძღვანელობით იბრძობებენ, შეახსენა თავისი წარსული მოღვაწეობა და ახლანდელი წარუმატებლობის მიზეზად პეტუსის გამოუცდელობა დასახა: [ამ სიტყვაში] სიმტკიცე და რწმენა გამოსკვიოდა, რაც ამ მამაცი მხედრისათვის მკერმეტყველების მაგიერი იყო.

27. მალე კორბულონი ლუკულუსის მიერ ოდესლაც გაკვალულ გზას გაუდგა⁶², გაწმინდა რა იგი დროთა განმავლობაში დაგროვილი ზეავისაგან. იგი დაეთანხმა ტირიდატესაგან დ ვოლოგეზესაგან გამოგზავნილ ელჩებს ზავზე, შეუერთა ისინი ცენტურიონებს, რომელთაც არც თუ მკაცრ დავალებას ატანს. ჭერ კიდევ არ დამდგარა დრო, რომ საქირო იყოს თავგანწირვით ბრძოლა. რომაელებს მრავალი წარმატება ხელათ წილად, მეტისმეტად რომ არ გადიდგულბულიყვნენ, ზოგჯერ პართელებთანაც მიდიოდა გამარჯვება. ტირიდატესათვის ხელსაყრელი იქნებოდა მიეღო საჩუქრად დაურბეველი, უვნებელი სამეფო, ვოლოგეზესთვისაც უმჯობესი იყო პართელი ტომების საკეთილდღეოდ, ურთიერთობა რომაელებთან, ვიდრე ორივე მხარისათვის საზიანო მოქმედება. ცნობილი იყო, რა შინაგანი უთანხმოება ჰქონდათ და რა გულფიცხ, თავაშვებულ ტომებს განაგებდა ვოლოგეზე. იმპერატორს კი ყველასთან მტკიცე ზავი ჰქონდა დადებული და მხოლოდ ეს ერთი ომი ექნებოდა. ამ რჩევასთან ერთად ისიც გაახსენა, რომ მოსალოდნელი იყო საფრთხე არმენიელ დიდებულთაგან, რომლებიც პირველი ჩამოგვმორდნენ, დაამარცხეს ისინი ადგილზევე, გაუნადგურეს თავშესაფარი, თანაბრად თესდნენ შიშს მთაში და ბარში.

28. კორბულონის სახელი ბარბაროსებში არ იწვევდა მტრულ სიძულვილსა და ღვარძლს, ამიტომ ისინი ენდობოდნენ მის რჩევას. ვოლოგეზე არსებით საკითხებში დათმობაზე წავიდა, ზოგიერთ პრეფექტურებთან ზავსაც კი მიალწია. ტირიდატემ ადგილი და დღე მოითხოვა მოსალაპარაკებლად, რომ უმოკლეს ხანში იმ ადგილას, სადაც პეტუსთან ერთად ალყაში იყვნენ ლეგიონები, დანიშნულიყო შეხვედრა. ეს ადგილი ბარბაროსებს ბევრ სასიამოვნო მოგონებას უღვიძებდა, კორბულონმაც არ გაუწია წინააღმდეგობა იმ ვარაუდით, რომ შეიძლება ბედის ამ სხედასხვაობას დიდება მოეტანა. მას არც პეტუსის სირცხვილი აშინებდა, ეს მით უფრო გამოამქლავნა, რომ უბრძანა თავის ეაქს.

* ე. ი. ნერონის.

celera temperanter adiungit: iturum quippe Romam laturumque novum Caesari decus, non adversis Parthorum rebus supplicem Arsaciden. tum placuit Tiridaten ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec risi maru Neroris resumere; et colloquium osculo firmitum. dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetero fulgentibus, aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat. ad quam progressus Tiridates, caesis ex more victimis, sublatum capiti diadema imagini subiecit, magnis apud cunctos animorum motibus, quos augebat insita adhuc oculis exercituum Romanorum caedes aut obsidio. at nunc versos casus: iturum Tiridaten ostentui gentibus, quanto minus quam captivum?

30. Addidit gloriae Corbulo comitatem epulasque; et rogante rege causas, quotiens novum aliquid adverterat, ut initia vigiliarum per centurionem nuntiari, convivium bucina dimitti et structam ante augurale aram subdita face accendi, cuncta in maius attollens admiratione prisci moris adfecit. postero die spatium oravit, quo tantum itineris aditurus fratres ante matremque viseret; obsidem interea filiam tradit litterasque supplices ad Neronem.

31. Et digressus Pacorum apud Medos, Vologaesem Ecbanis reperit, non incuriosum fratris: quippe et propriis nuntiis a Corbulone petierat, ne quam imaginem servitii Tiridates perferret neu ferrum traderet aut complexu provincias obtinentium arceretur foribusve eorum adsisteret, tantusque ei Romae quantus consulibus honor esset. scilicet externae superbiae sueto non inerat notitia nostri, apud quos vis imperii valet, inania tramittuntur.

ტრიბუნს, წაეყვანა მანიპულები და ამ სამარცხვინო ბრძოლაში დაცემულები დაემარჩათ. დანიშნულ დღეს ტიბერიუს ალექსანდრე, ბრწყინვალე რომაელი მხედარი, რომელიც ამ ბრძოლაში კორბულონის თანაშემწე იყო და ანიუს ვინიციანუსი, კორბულონის სიძე, რომელიც ჭერკიდევ არ იყო სენატორისათვის შესაფერისი ასაკისა და რომელსაც მეხუთე ლეგიონის ელჩობა ევალებოდა, ტირიდატეს ბანაკში მივიდნენ, რომ პატივი ეცათ მისთვის და თან [ჩაენერგათ], შიში არ ჰქონოდა, რომ ასეთი მძევლები რაიმე ხიფათს შეამთხვევდნენ. ოც-ოცი მხედარი გამოჰყვეს ორივე მხრიდან. კორბულონის დანახვისას, მეფე უმაღლვე ჩამოხდა ცხენიდან, არც ქვეითად მყოფმა კორბულონმა დაახანა, და ორივემ მარჯვენა გაუწოდეს ერთმანეთს.

29. შემდეგ რომაელი აქებს ჰაბუეს, რომ მან ხსნა და იმედი მოიზოვა იმით, რომ ჩამოიშორა საფრთხე. ტირიდატემ კი ბევრი ილაპარაკათვისი წარჩინებული გვარის შესახებ, დანარჩენებზე უფრო თავშეკავებულად თქვა: რომში წასვლაზე და ამით კეისრისათვის ახალი წარმატებების მოპოვებაზე, რადგან მართალია, არც ისე ცუდად იყო პართელების საქმე, მაგრამ მასთან მაინც ქედმოხრილი არსაკიდი მიდიოდა. ზოლოს ტირიდატე დათანხმდა იმაზე, რომ იგი კეისრის ქანდაკებასთან დადებდა თავის სამეფო გვირგვინს და მიიღებდა მას უკანვე თვით ნერონის ხელით. ამით დაამთავრეს მოლაპარაკება და გადაკოცნეს ერთმანეთი. რამდენიმე დღის გავლის შემდეგ ორივე ლაშქარი ერთმანეთის პირდაპირ იყო ჩამწყრივებული მთელი თავისი ბრწყინვალეობით. ერთ მხარეს ტურმებად განლაგებული მხედრები სამამულო ნიშნებით, მეორე მხრივ ლეგიონთა რაზმი ელვარე არწივებისა და ღმერთების გამოსახულებით, ისე როგორც ტაძრებში. შუაში აღმართული იყო ტრიბუნალი, იდგა სავარძელი ნერონის გამოსახულებით. როცა, მსხვერპლების შეწირვის შემდეგ, ტირიდატე წამოვიდა წინ, მოიხსნა თავიდან დიადემა და ქანდაკებასთან დადო, ყველა ძლიერ აღელდა, რადგან ჭერკიდევ ცოცხლად ედგათ თვალწინ რომაელთა ლაშქრის ალყა და ხოცვა-ჟლეტა. ახლა კი შემოტრიალდა ჩარხი მთელი ხალხის თვალწინ მიშავალი ტირიდატეს მდგომარეობა ოდნავ თუ განსხვავდებოდა ტყვის მდგომარეობისაგან.

30. ამ დიდებას კორბულონმა თან თავაზიანობა დაურთო, გამართა ნადიმები. როცა მეფემ ბევრი ახალი რამ შეამჩნია (მაგ. გუშაგების ცვლას ცენტურიონები აუწყებდნენ, ნადიმის დამთავრებას ბუკის ხმა ანიშნებდათ და ავგურალის⁵⁶ წინ საკურთხეველი ჩირალდნით ინთებოდა), იკითხა ყველაფრის მიზეზი და გაოცდა, რომ ეს განდიდების მიზნით, ძველი წესების თანახმად ხდებოდა. მეორე დღეს ტირიდატე მას დაეთხოვა, რომ ამოდენა მგზავრობის წინ შეხვედროდა ძმებს და გა-

2. Opus adgredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevom. quattuor principes ferro interempti; trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta; prosperae in Oriente, adversae in Occidente res: turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim omissa, coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio.

6... Introitus [Galbae] in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine atque ipsis etiam qui occiderant formidolosus. inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu ir solito; multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemisosque ad claustra Caspiarum et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.

---

⁶ omissa Lipsius: missa; coortae Lips.: chorae. ¹² homine ¹⁷. cepti.
¹⁹ audienti.

წოსთხოვებოდა დედას. მაშინ მისცა მან კორბულონს მძევლად თავისი ასული და გადასცა თხოვნის წერილი ნერონთან.

31. იქიდან წამოსული პაკორუსს მედებთან, ხოლო ძმაზე მზრუნველ ვოლოგეზეს ეკატანასთან პოულობს. [ვოლოგეზემ] კორბულონს განსაკუთრებული დავალებით გაუგზავნა კაცები, სთხოვა რომ ტირიდატეს არ ეგრძნო თავი ტყვის მდგომარეობაში, ვინმეს არ ჩამოერთვა მისთვის იარაღი, რომ პროვინციის რომელიმე მფლობელს უფარი არ ეთქვა მისი პატივით მიღებაზე და კარები არ დაეკეტათ მისთვის. რომ რომში ისე მიედოთ, როგორც კონსულებს დებულობენ. ისეთი პატივით მიგებებოდნენ, როგორც შეეფერებოდა უცხოელი სტუმრის სიამაყეს, ვისთვისაც მხოლოდ გარეგნულ ეფექტს აქვს მნიშვნელობა, და ჩვენთვის კი, იმპერიის ძალას.

ისტორია

წიგნი I

2, 1. ვიწყებ თხზულებას, აღსავსეს უბედური ამბებით, შემაძრწუნებელი ბრძოლებით, შეუფრთხილებელი განხეთქილებებით, როცა თვით მშვიდობიანი დროც კი საზარელი იყო. ოთხი ხელმწიფე⁶⁴ მახვილით დაიხოცა; სამი სამოქალაქო, უფრო მეტი საგარეო და მრავალი შერეული ომი მოხდა: წარმატებანი მოვიპოვეთ აღმოსავლეთში და მარცხი განვიცადეთ დასავლეთში: აჯანყდა ილირია; შეირყა გალია; დამორჩილებულ და მყის განთავისუფლებულ იქნა ბრიტანეთი; აღდგნენ ჩვენზე სარმატთა და სვებთა ტომები: დაკიამ სახელი გაითქვა საერთო [ჩვენი და მათი] დამარცხებებით; კინაღამ პართელებიც აღიძრნენ საომრად ცრუ-ნერონის ხრიკების წყალობით.

6, 2. გალბას შესვლა ქალაქში ამდენი ათასი უიარაღო ჯარისკაცის გაუღეტის შემდგომ ბედითი ნიშანი იყო და თვით მათთვისაც. ვინც ჯარისკაცები დახოცა, თავზარდამცემი. რაკი ესპანეთის ლეგიონი იქნა შემოყვანილი და ის ლეგიონიც იქვე რჩებოდა, რომელიც ნერონმა მოჰკრიბა ფლოტში, ქალაქი უჩვეულო ჯარით იყო სავსე. ამათ ერთვოდა გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან და ილირიიდან ჩამოყვანილი ბევრი რაზმი, რომლებიც იმავე ნერონმა შეარჩია და კასპიის ბქეებთან გაგზავნა იმ ომისათვის, რომელსაც ალანთა წინააღმდეგ ამზადებდა⁶⁵, მაგრამ ვინდექსის მიერ წამოწყებული ამბოხების ჩასაქრობად გამოიწვია უკან. გადატრიალებისათვის დიდი მიზეზი არსებობდა, ოლონდ

79. Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habentur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam intruperant, ad novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenti. igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae dispersi cupidine praedae aut graves onere sarcinarum et lubrico itinerum adempta equorum pernicitate velut vincti caedebantur. namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. sed tum umido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongosutraque manu regunt, usui, lapsantibus equis etc atactarum pondere. id principibus et nobillissimo cuique tegimen ferreis lamminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile. ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum; simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci, qui proelio superfuerant, paludibus abderentur. ibi saevitia hiemis aut vulnere absumpti. postquam id Romae compertum, M. Aponius Moesiam obtinens triumphali statua, Fulvus Aurelius et Iulianus Tettius ac Numisius Lupus, legati legionum, consularibus ornamentis donantur, laeto Othone et gloriam in se trahente, tamquam et ipse felix bello et suis ducibus suisque exercitibus rem publicam auxisset.

Liber III

47. Nec ceterae nationes silebant. subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiae quondam classis praefectus, moverat.

---

² Rhoxolani B e r o a l d u s: rhololanis. ³ Moesiam intruperant ad A c i d a l i u s: ad moesiam intruperant. ²⁰ hiemis aut: C a r. S c h n e i d e r: hic mia (hiemis et (Nipperdey). ²² Fulvus B o r g h e s i Fulvius.

ერთ რომელიმესკენ კი არ იხრებოდა ჯარისკაცთა კეთილგანწყობილება, არამედ მზად იყო ვინმე გამბედავს მისდგომოდა.

79. ყველას გონება სამოქალაქო ომისაკენ იყო მიპყრობილი და ნაკლებად ფიქრობდნენ გარეშე ომებისაგან მოსალოდნელ საფრთხეზე. ამით გათამამებული როქსოლანების ტომი, სარმატები, რომლებმაც გასულ ზამთარს ორი კოპორტი გაჟლიტეს, დიდი იმედით შეიჭრნენ მეზიაში 9 ათასამდე ცხენოსნით. ეს იერიში და თავგასულობა უფრო ნადავლის მოპოვების სურვილით იყო გამოწვეული, ვიდრე ბრძოლის. ასე უდარდელად, უმიზნოდ მოხეტიალეებს უცაბედად მესამე ლეგიონი დაესხა თავს დამხმარე ძალით⁶⁶. რომაელები მზად იყვნენ ბრძოლისათვის. სარმატები კი მიმოფანტული იყვნენ ნადავლის ძებნაში. ზოგიც საბარგო ტვირთით იყო დამძიმებული, ცხენები ციკაბო კლდეებზე ძლივს მიბობდავდნენ, და ისინი თვითონ თითქოსდა ხელ-ფეხშებორაკილები იყვნენ, ისე ეცემოდნენ მტრის მახვილისაგან. საოცარია, მაგრამ სარმატების სიმამაცე თვით მათზე არ იყო დამოკიდებული. ქვეით ბრძოლაში ისინი მოუქნელნი იყვნენ, მაგრამ მათ 30 კაციან ცხენოსანთა რაზმს ვერავინ გაუწევდა წინააღმდეგობას. მაგრამ იმ დღეს, ნისლი იდგა, დნებოდა თოვლი და სარმატებს არ შეეძლოთ არც შუბების, არც გრძელი მახვილების გამოყენება, რომლებიც მათ ორივე ხელით უკირავთ, მათი ცხენები ეცემოდნენ და თვითონაც ჯავშნები ამძიმებდათ. ეს ჯავშნები, რომლებსაც მეთაურები და წარჩინებულები ატარებდნენ, ვაკეთებული იყო რკინის ფირფიტებისა და მაგარი ტყავისაგან. ის იერიშის დროს გამოსადეგი იყო, რადგან მასში მტრის იარაღი ვერ აღწევდა. მაგრამ თავდასხმისას ასეთი ჯავშნით წაქცეულებს წამოდგომა აღარ შეეძლოთ. ამასთანავე, მათი ცხენები ფაფუკ და ღრმა თოვლში ეფლობოდნენ. რომელი ჯარისკაცები კი, მსუბუქი აბჯრით იყვნენ დაცულნი. ისინი ოროლებითა და შუბებით ესხმოდნენ მტერს თავს და როცა საჭირო ხდებოდა, ხელჩართულ ბრძოლაში მოკლე მახვილებითაც ანადგურებდნენ შეუიარაღებელ სარმატებს (რომლებიც, თავისი ჩვეულების გამო, არც ფარით იყვნენ დაცული), სანამ სულ მცირენი. რომლებიც ბრძოლას გადაურჩნენ, ჰაობებში არ დაიმაღლნენ, სადაც მათ ზამთარმა და ჭრილობებმა მოუღო ბოლო. როდესაც ამ ცნობამ რომამდე მიადწია, მარკუს აპონიუსი, მეზიის მფლობელი, ტრიუმფალური ქანდაკებით დაჯილდოვდა⁶⁷, ხოლო ფულვიუს ავრელიუსი, იულიანუს ტეტციუსი და ნუმისიუს ლუპუსი — ლეგიონის ელჩები — საკონსულო ნიშნებით⁶⁸. გახარებული ოტონი ამ დიდებას თავის თავს მიაწერდა, თითქოს ბრძოლაში ბედმა გაუღიმა მას და მისი ლაშქრისა და მისი სარდლობის წყალობით რესპუბლიკამ სახელი მოიხვეჭა.

is fuit Anicetus Polemonis libertus, praepotens olim, et postquam regnum in formam provinciae verterat, mutationis inpatiens. igitur Vitellii nomine adscitis gentibus, quae Pontum adcolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendae manus ductor Trapezuntem, vetusta fama civitatem a Graecis in extremo Ponticae orae conditam, subitus inrupit. caesa ibi cohors, regium auxilium olim; mox donati civitate Romana signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Graecorum retinebant. classi quoque faces intulit, vacuo mari eludens, quia lectissimas Liburnicarum omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. quin et barbari contemptim vagabantur fabricatis repente navibus: camaras vocant, artis lateribus latam alvom sine vinculo aeris aut ferri conexam; et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. sic inter undas volvuntur, pari utrimque prora et mutabili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est.

48. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus ducemque Viridium Geminum spectatae militiae deligeret. ille inconpositum et praedae cupidine vagum hostem adortus coëgit in naves, effectisque raptim Liburnicis adsequitur Anicetum in ostio fluminis Chobi, tutum sub Sedochezorum regis auxilio, quem pecunia donisque ad societatem perpulerat. ac primo rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur, fluxa, ut est barbaris, fide pactus Aniceti exitium perfugas tradidit, belloque servili finis inpositus.

Fragmenta historiarum

7. O r o s i u s VII, 34, 5. Theodosius... maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas..., hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit.

---

¹ libertus prepotens libertus. ¹¹⁻¹² navibus (camaras vocant) artis lateribus, lata alvo... connexa L i p s i u s. | altis lateribus N i p p e r d e y. ¹⁵ appellare. ²¹ Chobi C o l e r u s: cohibi. Sedoci Lazorum.

47. არც სხვა ერები იყვნენ წყნარად. ანაზღად იარალი აღმართა პონტოში ბარბაროსმა მოხანამ, რომელიც ოდესმე სამეფო ფლოიტს მეთაური იყო ის გახლდათ ანიკეტოსი⁶⁹, პოლემონის აზატი, ოდესღაც ფრიად ძლევამოსილი, ხოლო მას შემდეგ რაც პროვინციად იქცა სამეფო, ცვლილებას ვერ ითმენდა. ამიტომ ვეტელიუსის სახელით მიიმხრო ტომები, რომლებიც პონტოსთან* ცხოვრობენ, აგრეთვე ძარცვის იმედით აცთუნა ულატაკესნი, არა მცირე რაზმს ჩაუდგა სათავეში და ანაზღად შეიჭრა ტრაპეზუნტში, ძველთაგანვე სახელგანთქმულ ქალაქში, რომელიც ბერძენებისაგან არის დაარსებული შავი ზღვის უკიდურეს სანაპიროზე. იქ ამოქოლიტა კოპორტი, რომელიც ოდესღაც სამეფო დახმარე ჯარი იყო. შემდეგ მათ რომის მოქალაქეობა და ჩვენებური დროშები და იარალი მინიჭეს, მაგრამ ბერძენების სიზარმაცე და თავნებობა კი შერჩათ. ფლოტსაც ცეცხლი წაუკიდა და აბუჩად აიგდო ცარიელი ზღვა, ვინაიდან რჩეული ლიბურნული ხომალდები და მთელი ჯარი მუციანუსმა ბიზანტიონს წაიყვანა. ამიტომაც ბარბაროსები თავხედურად დაძრწოდნენ სახელდახელოდ გაკეთებული ნაგებით. [მათ] კამარებს უწოდებენ⁷⁰, [აქვთ] დაბალი გვერდები, განიერი მუცლები; შეკრულნი არიან ბრინჯაოს ანდა რკინის სამაგრების გარეშე და როცა ზღვა ღელავს, ტალღების სიმალღისა—და მიხედვით, ნაგებსაც სიმალღეს უმატებენ ფიცრებით, ვიდრე [სახლის] სახურავივით არ გადაიხურება. ასე დალივლივებენ ტალღებში, აქვთ რა ორივე მხარეს ერთნაირი ცხვირები და ერთნაირი მოსასმელი ნიჩბები, ისე რომ ორივე ცხვირით თანაბრად და უვნებლად [შეუძლიათ] ნაპირს მიაღწენ.

48. ამ საქმემ იძენდაც [მიიქცია] ვესპასიანეს ყურადღება, რომ ლეგიონებიდან გამობრძმედილი სათადარიგო ჯარისკაცები და ომში გამოცდილი სარდალი ვირდიუს გემინუსი ამოირჩია. იგი თავს დაესხა გაბნეულ და ალაფობის წადილით გაფანტულ მტერს და ხომალდებზე შერეკა; [მერმე] მსწრაფლ ააგო ლიბურნული ხომალდები⁷¹ და ანიკეტოსს მდინარე ხობის⁷² შესართავში დაეწია, სადაც იგი უშიშრად იყო სედოხეზების⁷³ მეფის შემწეობით, რომელიც მოკავშირეობაზე ფულითა და საჩუქრებით დაითანხმდა. პირველად მეფე მუქარითა და იარაღით იცავდა კიდევ [შეფარებულ] მავედრებელს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ლალატისათვის ჯილდო, თუ არადა ომი შესთავაზეს, ბარბაროსების ჩვეულებისამებრ რწმენამერყევი, დათანხმდა ანიკეტოსის დალუპვას და ლტოლვილებიც გასცა. ასე მოელო ბოლო მონათა ომს.

* ე. ი. შავ ზღვასთან

7. თეოდოსიუსი.... სკვითების იმ უამრავ ტომებს, რომლებსაც მთელ ჩვენს წინაპრებს ეწინოდათ, და რომელთაც ალექსანდრე დიდიც, როგორც პომპეუსი და კორნელიუსი მოწმობენ, გაუბოდა..., ესე იგი, ალანებს, ჰუნებს და გოთებს, დაუყოვნებლივ დაესხა თავს და ბევრ დიდ ბრძოლაში დაამარცხა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

* გნეუს კალპურნიუს პიზონი—კონსული ძვ. წ. 7 წ., სირიის პროკონსული ახ. წ. 17 წ. გერმანიკუსის მტერი.

1. გ ე რ მ ა ნ ი კ უ ს ი (ძვ. წ. 15 — ახ. წ. 19) — იგულისხმება მხედართმთავარი იულიუს კეისარი გერმანიკუსი — დრუზუს უფროსის ძე, იმპერატორ ტიბერიუსის ძმისწული. გერმანელთა წინააღმდეგ რამდენიმეჯერ წარმატებით ილაშქრა.

2. აქ ტაციტუსი უბრუნდება არმენიის ამბებს, რომელიც ამავე წიგნის მე-4 თავშია მოთხრობილი.

3. ვ ო ნ ო ნ ი — მეფე ფრაატ IV-ის ძე. მძევლად მიცემული ავგუსტუსისათვის. თვით ფრაატ IV პართიელთა მეფე იყო არშაკიდების გვარისა ძვ. წ. I ს. II ნახევარში.

4. ზ ე ნ ო ნ ი — პონტოს მეფის პოლემონ I-ის ძე, რომელიც სომხეთის ტახტზე დასვა გერმანიკუსმა და სომხებში არტაქსიას სახელით იყო ცნობილი.

5. ა რ ტ ა ქ ს ა ტ ა ა ნ უ არტაშატი — ე. წ. დიდი არმენიის დედაქალაქი, რომელიც მდ. არაქსის ჩრდილოეთ ნაპირზე მდებარეობდა.

6. აქ იგულისხმება ეგვიპტის ძველი ქალაქი თებე, რომელიც მარკუს სილანუსისა და ლუციუს ნორბანის კონსულობის დროს, ე. ი. ახ. წ. 19 წელს დაღუფალიერებია გერმანიკუსს.

7. ეგვიპტის ფარაონის რამზესის (რამზეს II, მეფობდა დაახლ. ძვ. წ. 1307—1240 წწ. იგი აგრეთვე სესოსტრიხის სახელითაც არის ცნობილი) ლაშქრობის შესახებ ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კერძოდ სკვითიასა და კავკასიაში, მოგვითხრობენ პეროდოტე (II, 103), იუსტინუსი (I, 1, 4) და პლინიუს უფროსი (XXXIII, 52).

8. ბითინიისა და ლიკიის ზღვებში უნდა იგულისხმებოდეს შავი და სმელთაშუა ზღვების ის ნაწილები, რომლებიც სწორედ ბითინიისა და ლიკიის სანაპიროებს ეკვრის.

9. ვ ო ნ ო ნ ი სკვითიის მეფის ნათესავად იმ აზრით არის ნახსენები, რომ არშაკიდების დინასტია, რომელსაც იგი ეკუთვნოდა თავის წარმოშობას უკავშირებდა არშაკ I-ს, სკვითების ტომის — დაების — ბელადს.

10. აქედან ჩანს, რომ ვონონის ერთი მკვლელთაგანი მისი გაქცევის ხელისშემწეობთაგანიც ყოფილა და რათა თავისი ბოროტმოქმედება დაეფარა, იმერტომაც მოუღია ბოლო ლტოლვილი უფლისწულისათვის.

11. ესპანეთის დამორჩილება ახ. წ. 19 წელს იგულისხმება, როცა რომაელებმა ომი დაამთავრეს კანტაბრებისა და ასტურების ტომებთან.

12. აქ იგულისხმება იუბა II, ძე ნუმიდიის მეფე იუბასი, რომელიც ძვ. წ. 46 წელს დაამარცხა იულიუს კეისარმა თავსასთან.

13. იბერიის მეფეთა ასეთ კონტექსტში მოხსენიება სრულიად ეთანხმება სხვა წყაროების. მათ შორის უფრო გვიანი ხანის ვესპასიანუსის მცხეთურ წარწერას, რომლის მიხედვითაც იბერია რომის მიმართ მეგობრულ დამოკიდებულებაში მყოფ ქვეყნად ითვლებოდა, რაც ვარკვეულ ვალდებულებებსაც აკისრებდა ორივე მხარეს, განსაკუთრებით გარეშე ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხებში.

14. რუმულაკოსი, რესკუპორიდის ძე, მეფობდა თრაკიის ნაწილში ახ. წ. 19 წლიდან. ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ანალები II, 62 და III, 38.

15. გაიუს ცესტიუსისა და მარკუს სერვილიუსის კონსულაობა უწყევს ახ. წ. 35 წ.

16. ა რ ტ ა ბ ა ნ III — პართიელთა მეფე არშაკიდების დინასტიიდან, რომელიც კასპისგადაღობა მხარის დაკეზბის აღიზარდა და ახ. წ. 16 წ. ზემოხსენებულ კონონს წაართვა სამეფო ტახტი. ამ პიროვნების შესახებ ლაპარაკია კიდევ ამავე თხზულების წინა ნაწილშიც (II, 3).

17. არტაქსიას სახელით, როგორც ითქვა, ახ. წ. 18—35 წლებში სომხეთში მეფობდა პონტოს მეფის პოლემონის ძე ზენონი, რომელიც სწორედ გერმანიკუსმ დასვა ტახტზე. შდრ. აგრეთვე, სტრაბონი XII, 3, 29.

18. ეს არშაკი მეორეა, არშაკ I-ად მიჩნეული საერთოდ პირველი არშაკიდი, რომელიც ვითომ არტაქსია I-მდე მეფობდა, ისტორიულ პირად არ ითვლება. არშაკი მეორე სომხეთიდან მალევე გააძევა მითრიდატე იბერიელმა, ფარსმან I-ის ძმამ, რის შესახებაც იხილეთ აგრეთვე აქვე, VI, 33.

19. მეფე ფრაატში აქ აგულისხმება ფრაატ IV, რომელიც ძვ. წ. 37—2 წლებში მეფობდა და რომელმაც რომს გაგზავნა თავისი ოთხი ვაჟიშვილი, მათ შორის აქ მოხსენებული ფრაატტი (შდრ. აგრეთვე, ანალ. II, 1).

20. ტ ი რ დ ა ტ ი — ფრაატ. IV-ის შვილიშვილი, რომელმაც რომელთა ჯარის შეწევნობით სცადა ახ. წ. 35 წ. პართიის სამეფოს ხელში ჩაგდება, მაგრამ მარცხი განიცადა. იხ. აქვე, VI, 41.

21. მ ი თ რ ი დ ა ტ ე ი ბ ე რ ი ე ლ ი — ძმა იბერიის ანუ ქართლის მეფე ფარსმან I-ისა. სომხეთის ტახტზე იჯდა ახ. წ. 35—37 და 45—51 წლებში, შუალედში ხანა კი რომის იმპერატორის კარზე იმყოფებოდა. შდრ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, VIII, 26, 3, 4.

22. ეს ლუციუს ვიტელიუსი, იმპერატორ ტიბერიუსის ლეგატი სირიაში, არის მომავალ იმპერატორ ვიტელიუსის ძმა, რომელსაც ტაციტუსი ძალიან ცუდ ფერებში ხატავს, როგორც პირმოთნე და საძაგელ პიროვნებას.

23. აქ, რასაკვირველია, იმდენად მკაფიოდ არის აღწერილი ეს გზა, რომ ძალიან მცირე ადგილი რჩება ეპიკათის, რასაც ВДН-ის კომენტატორი იჩენს (იხ. ხსენებული ჟურნ., 1949, № 3 (29, გვ. 211). აქ სწორედ დარიალის ხეობაზე უნდა იყოს ლაპარაკი, რომელიც პლინიუსი „კავკასიის კარს“ (VI, 30), ხოლო ბტოლემეიოსი (გეოგრაფ., V, 8, 11), „სასამატა კარს“ უწოდებს. ამასთანავე ნიშანდობლივია, რომ პლინიუსი დასძენს კიდევ, ზოგი მწერალი ამ კარს შეედომით კასპიის კარს უწოდებსო. თვით ტაციტუსი კი მეორე გასასვლელს, ახლანდელ დარუბანდის მიდამოებში რომ ივარაუდებოდა, ცალკე ახსენებს. ძნელი დასაჯერებელი ჩანს აქ ის გადასასვლელი იჯულისხმებოდეს რომელიც, სტრაბონის მიხედვით (XI, 8, 9), ვითომდა დასავლეთ საქართველოდან არმენიაში არსებობდა კასპიის მთებში.

24. „გასასვლელი ზღეასა და ალბანთა მთის კიდეს შორის“ დარუბანდის გასასვლელს უნდა გულისხმობდეს და პლინიუს უფროსი სწორედ ამას უწოდებს კიდევ კასპიის კარს (VI, 40).

25. არგონავტთა მითის ეს ვერსია, რომლის მიხედვითაც, ვითომ ისონი შემდგომში კვლავ დაბრუნდა კოლხეთის მეფის სამფლობელოში და დაეპატრონა მის საბრძანებელს სხვადასხვა სახით სხვა მწერლებსაც აქვთ მოთხრობილი. მაგ., სტრაბონს (XI, 4, 8) და

პლინიუს უფროსს (VI, 38), ოღონდ ეს უკანასკნელი იასონისაგან წარმოშობილად თელის კავკასიის ალბანელებსაც.

26. კოლხიდაში ფრიქსოსის ორაკულისა და საკურთხეველის შესახებ, სადაც აკრძალული ყოფილა მხსვერპლად ვერძის შეწირვა, აგრეთვე ფრიქსოსის მიერ აგებული ლეუკოთეის ტაძრის შესახებ მოთხრობილი აქვს სტრაბონს (XI, 2, 17).

27. ეს ამბავი ხდება ახ. წ. 47 წ.

28. მითრიდატეს შესახებ ლაპარაკია აგრეთვე „ანალები-ს“ წინა ნაწილშიაც — VI, 32 და სხვ.

29. როგორც ეტყობა გაიუს კალიგულას მიერ მითრიდატეს ბორკილებში ჩასმა მოთხრობილი უნდა ყოფილიყო ანალების ამ დაკარგულ ნაწილში. ამ ამბავს ეხებთან აგრეთვე დიონ კასიოსი (X, 8) და სენეკა, თავის თხზულებებში — „სულის სიშველდისათვის“ (XI, 12).

30. გოტარძი — პართიის მეფის არტაბან III-ის ძე, ძმა სხვა არტაბანისა და ვარდანისა, რომელიც ახ. წ. 40—51 წწ. მეფობდა პართიაში.

31. აქ იგულისხმება ქალაქი სელევკია, რომელიც მდ. ტოგრზე მდებარეობდა. ერთ ხანს ითვლებოდა სელევკიდების სატახტო ქალაქად და დაარსებულია სელევკოს ნიკატორის მიერ ძვ. წ. 301. წელს.

32. დემონაკტი მარტო ტაციტუსის ამ ადგილიდან არის ცნობილი, როგორც პართელების მხედართმთავარი არმენიაში.

33. კოტიისი — იგულისხმება თრაკიის მეფის კოტიისის ძე, რომელსაც იმპერატორმა გაიუს კალიგულამ ჩააბარა მცირე არმენია ახ. წ. 37 წ., დიონ კასიოსი, IX, 12.

34. იგულისხმება იმპერატორი კლავდიუსი.

35. იგულისხმება ახ. წ. 45 წ.

36. ბოსფორის მეფის, მითრიდატე VII-ის ძალაუფლების დაკარგვისა და კოტიისის გამეფების შესახებ ამბავი იყო „ანალების“ დაკარგულ ნაწილში. ახ. წ. 49 წლის ამბები კი უფრო წინ, ანალების X II, 15 და შმდ. თავებში არის მოთხრობილი.

37. აელუსს დიდიუს ვალუსი, ახ. წ. 40 წ. ყოფილა მიზის „ლუკატუს პრუ პრეტორე“. მას ჩამოუგდია ტახტიდან მითრიდატე და მის მაგიერ დაუსვა მისი ძმა, კოტიისი. იგი წყაროებით ცნობილია, აგრეთვე, როგორც სიცილიისა და აზიის პროკონსული და ბრიტანეთის ლეგატი.

38. იგულისხმება ახ. წ. 51 წ.

39. ვოლოგეზი, ანუ ვლარშ I, ვონონ II-ის ძე. პართიაში მეფობდა დაახლოებით ახ. წ. 51—77 წლებში. მის შესახებ იხ. აგრეთვე დიონ კასიოსი, XII, 19.

40. რადამისტო — ფარსმან იბერთა მეფის უფროსი ძე. მას მარტო ტაციტუსი ახსენებს. შდრ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, XI, 6, სადაც, იბერიაში მომხდარ იმდროინდელ ამბებზეა კიდევ ლაპარაკი.

41. გორნეა — ციხე-სიმაგრე, რომელსაც თანამედროვე გარნისთან აიგივებენ. იგი მდ. გარნი-ჩაის ხეობაში მდებარეობს და არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აქ რომაული ხანის საინტერესო ნაგებობების ნაშთია მიკვლეული. ჩანს, ბუნებრივი მდებარეობითაც მაგარ ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა.

42. პოლიონს ამ სახელით დიონ კასიოსიც ახსენებს (XI, 6, 6).

43. კასპერიუსი მარტო ტაციტუსის თხზულებიდან არის ცნობილი ისტორიაში.

44. უმიდიუს დურმიუს კვადრატუსი რომის იმპერატორის ლეგატად ყოფილა სირიაში დაახლოებით ახ. წ. 51 წლიდან 60 წლამდე.

45. ხელშეკრულებათა დადების დროს სისხლის გამოშვებისა და ხელშეკრულების

დამღებ მხარეთა წარმომადგენლების მიერ მათი შერევის ადათის შესახებ პეროდოტე ლაპარაკობს, (IV, 70) ოლონდ სკრებთან კავშირში.

46. ეს ტირიდატი მხოლოდ 66 წელს იქნა დამტკიცებული არმენის ტახტზე ნერონის დროს. შდრ. აგრეთვე, დიონ კასიოსი, XIII, 5, 2.

47. ამ წიგნში მოცემულია 54—58 წლების ამბები.

48. 49 წელს ნერონის აღმზრდელად დაინიშნა სენეკა, რომელიც დაბრუნდა მაშინ გადასახლებიდან.

49. აქ — ღმერთების კეთილგანწყობა იმპერატორის, როგორც მხედართმთავრის მიმართ.

50. ე. ი. მომდევნო, 55 წლის კონსულების პერიოდზე.

51. მითრიდატე ვეპატორთან III ომის დროს (ძვ. წ. 74—65 წწ-ში).

52. XII ლეგიონი, რომელიც ადრე სირიაში იყო, შემდეგ მონაწილეობდა ბრიტანეთის ექსპედიციაში, ზოლო ბოლოს მდ. რაინის ნაპირებზე იყო დაბანაკებული.

53. რადამისტის მოკვლევენება, როგორც ჩანს, რომელიც სარდლის, კორბულონის მიერ პართელებზე ვალაშქრებაზე ადრე, ე. ი. ახ. წ. 58 წ-ზე უწინ უნდა მომხარყო.

54. ამის შესახებ იხ. XIII წიგნის მეცხრე თავი.

55. 23—26 თავებში მოთხრობილია 59—60 წლების ამბავი.

56. ძმათა შორის შტრობა — გულისხმობს უზენაესი ხელისუფლებისათვის ბრძოლას ერთი ოჯახის ფარგლებში, რაც განსაკუთრებით, შშირი და მწუავე იყო საერთოდ აღმოსავლეთის (და კერძოდ პართიის) ქვეყნებში პოლიგამიის გამო.

57. იმპერატორი, იგივე პრინცესი. იმპერატორი კალიგულას დროიდან უზენაესი მხედართმთავრება ფორმალურად ეკუთვნოდა პრინცესს, ის იყო ჭილდოს გამღები, იმის-დამიუხნდავად თუ გამარჯვება ომის რომელ უბანზე ხდებოდა. მანამდე კი ჭილდოს საკუთრივ იმ ლაშქრის მხედართმთავარი იძლეოდა, რომლის მონაწილეც ჩილდენდა გარკვეულ გმირობას.

58. ლუკულუსი, ლუციუს ლიცინიუსი; მან 69 და 68 წწ-ში გაიმარჯვა არმენის მეფეზე, ტიგრანე II-ზე; გნუსს პომპეიუსმა 66 წელს ტიგრანე II დაუმორჩილა რომს.

59. კორბულონი ამის შესახებ ლაპარაკობდა წერილებში, სადაც აღწერილი იყო, პართელთა წინააღმდეგ ლაშქრობები 55—63 წწ-ისა; ეს წერილები ჩვენამდე არაა მოღწეული, მაგრამ არაერთგზის არის გამოყენებული პლინიუსის „ბუნების ისტორიაში“ (II, 70, 180; V, 24, 83; VI, 8, 23).

60. რომაელები რომელიმე სახელმწიფოს რომ დაიპყრობდნენ, მისი ტერიტორიის 3/4-ს თვითონ ეპატრონებდნენ, ხოლო 1/4-ს უტოვებდნენ რომელიმე ადგილობრივ ხელისუფალს, ჩვეულებრივ ყოფილ მეფეს. ამ მეფეებს ეწოდებოდათ ტეტარაქები (ანუ მეოთხედმთავრები).

61. გნუსს პომპეუსს ძვ. წ. 67 წელს გაბინიუსის კანონის თანახმად მიეცა სრულიად შეუზღუდავი უფლებები ნეკობრებთან ბრძოლისათვის.

62. ლუკულუსმა ეს გზა განლო ძვ. წ. 69 წ.

63. ავგუსტო — ადგილი, სადაც აუსპიციები (ფრინველებზე მკითხაობა) ხდებოდა, ლაშქრობის დროს ავგუსტო სრულდებოდა ცალკე კარავში, რომელიც მხედართმთავრის კარვის გვერდით იდგა.

64. ოთხ ხელმწიფეში რომის ოთხი იმპერატორი იკულისხმება — გალბა, ოტონი ვიტელიუსი და დომიციანუსი.

65. ნერონის ეს განზრახვა ახ. წ. 68 წელს უნდა ეკუთვნოდეს. კავკასიის ალბანებზე გამოლაშქრებასთან ერთად მას, შესაძლოა, იბერიის დალაშქრაც ჰქონდა მიზნად, მაგრამ ნაადრევმა სიკნდრმა მოუსწრო.

66. ესაა მესამე, გალებისაგან შემდგარი ლეგიონი, რომელიც 68 წელს გამოიძახეს იტალიაში და მეზიაზე გაელისას შეებრძოლა სარმატებს.

67. იმპერატორთა ხანაში ბრწყინვალე გამარჯვების მოპოვებულ მხედართმთავრებს ტრიუმფს კი არ უმართავდნენ, არამედ ანიჭებდნენ ტრაუპუსის აღსანიშნავად მაგალითად იმას რომ დგამდნენ მის ქანდაკებას, სადაც ის დაფნის გვირგვინით იყო შემკობილი და ტრიუმფატორის ტანისამოსით მორთული.

ამ დროს ტრიუმფი იმართებოდა მხოლოდ იმპერატორთა პატივსაცემად.

68. ფულვიუს აგრელიუსი იყო III ლეგიონის ლევატი, იულიანუს ტეტციუსი — VII ლეგიონის მხედართმთავარი, ნუმისიუს ლუპუსი — VIII ლეგიონის მხედართმთავარი. საკონსულო ნიშნები გულისხმობდა — ტოვას ფართო მოწეული ზოლით კიდებზე და კურტლის სავარძელს.

69. ა ნ ი კ ე ტ ი ს აყანყების შესახებ ვრცელი ნაშრომი ავეს ა. ი. ბოლტუნოვას — Восстание Аникета, ВДИ, 1934, № 2, стр. 59. აგრეთვე ს. ჭანაშვიას, როქელაეც ეს ამბავი რომელთა წინააღმდეგ ქართველ ტომთა აყანყების ერთ პირველ შემთხვევად მიაჩნია და რასაც ის ქართულ მაშინდელ სინამდვილეს უკავშირებს.

70. კ ა მ ა რ ე ბ ი ს შესახებ სტრაბონიც ლაპარაკობს (XI, 2, 12), როგორც შავიზღვისპირეთის მცხოვრები ავაზაკი ტომის აჭეების კუთვნილ ნაეებზე. ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ტომების კამარიტების სახელით მონათვლა დიონისიოს პერიეგეტის მიერ (იხ. მისი თხზულების 721 სტრ.) სწორედ ამ ნაეების სახელთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

71. ლ ი ბ უ რ ნ ი უ ლ ი ხომალდები ლიბურნების, ილირიის სანაპიროს მცხოვრებლების, კუთვნილება იყო — მსუბუქ სანიჩზე ნაეებს წარმოადგენდნენ.

72. ზობოსის ლოკალიზაციის საკითხში საკმაოდ რდიი კამათი იყო ერთ ხანს. ჩვეულებრივ მას ახლანდელ მდინარე ზობთან აიგივებდნენ. იხ. აგრეთვე, ВДИ, 1938, № 2, გვ. 315.

73. ს ე დ ო ხ ე ზ ე ბ ი ტაციტუსის გარდა სხვას არავის აქვს ნახსენები. კოპენტატორებს სანებისა ან სვანკოლხების ტომების ნაწილად მიაჩნიათ. უფრო საფიქრებელია, რომ აქ ტაციტუსის ტექსტი ძალიან დამახინჯებულია და ეს სიტყვა ლაზების რომელიღაცა შტოს შეიძლება გულისხმობდეს. იხ. ლათინური ტექსტის შესაბამის ბდგილის ვარიანტები.

სამძივბელი

- აბღაგეზესი 59, 61
 აბღუსი 53
 აბოცი 13
 აბსაროსი, მდინარე და ციხე-სიმაგრე 31
 აბსაროსი, მდინარე 32, 36
 აბსილუბის ტომი 32
 აბსირტი 21, 23
 „აგრიკოლა“ 7, 8
 აგრიპა 81
 ადიაბენები 99, 101
 ადიაბენელი მონობაზუსი 113
 აეტი 23, 39
 ავგურალი 123
 ავგუსტუსი 19, 49, 50
 აზია 7, 24, 99
 აზიის მთაგრეხილები 30
 აზოვის ზღვა 29
 ათენელები 49
 აიგიალუოსი 23
 აიეტი 57
 აკამპსეონი მდინარე 31
 აკე ანუ აკი (მეფე) 40
 ალანები 130
 ალაზანი, მდინარე 36
 ალბანელები 12, 13, 14, 16, 23, 38, 41, 53, 55, 57, 71, 93
 ალბანთა მთა 55
 ალბანთა ტომები 36
 ალბანია 24, 29
 ალბანუსი 38
 ალბის მთიდან 23
 ალექსანდრე 23, 53
 ალექსანდრე დიდი 130
 „ალექსანდრე დიდის თავგადასავალი“ 27
 ალექსანდრე მაკედონელი 23. 27. 80
 ალექსანდრია 40
 ალექსანდრიელი გეოგრაფები 30
 ამაზონები 23, 24, 27, 30
 ამაზონთა ტომები 37
 ამაზონელები 23
 ამპრეეტები 31
 „ანალები“ 8
 ანთემუნტა, მდინარე 34
 ანიეტი 9, 18, 19
 ანიეტის აჯანყება 18
 ანიეტოსი 129
 ანიუს ვინიციანუს 123
 ანტიოქუსი 81, 87, 99
 ანტონიუსი 49
 აორსები 65
 აორსების ტომი 65, 69
 აპოლონი 24
 აპოლონოს როდოსელი 20, 29
 არაქსი მდ. 17, 34, 42, 79, 91
 არგონავტები 14, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 40, 41, 42
 „არგონავტიკა“ 20
 არიელები 63
 არისტობულოსი 81, 99
 არიუს ვარუსი 83
 არმაზი 36
 არმაზის ციხე 36
 არმენიის კარი 30
 არმენია 23, 29, 31 49, 50, 53, 55, 61, 63, 71, 77, 79, 81, 83, 87, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 115, 117, 119
 არმენიელები 121
 არმენიელთა ქვეყანა 111
 არმენიის სამფლობელო 99
 არმენოხალიბები 31, 36
 არმოზიკი 36
 არპაგი 21
 არსაკიდები 63, 83, 99, 113, 123
 არსამოზატა 109
 არსანია მდ. 115.
 არტაბანი 13, 14, 53, 55; 59, 61
 არტაგი 21
 არტაქსატა 13, 17, 55, 77, 79, 91, 93, 95
 არტაქსია 11, 49
 არტაქსისი 53
 არქელაუსი 99
 არშაკი 53, 55
 არშაკიდები 14, 53, 57
 ასურეთი 15
 ასტელფოსი, მდინარე 32

- აფრიკა 50
 აფხაზეთი 34
 აქაელები 21, 24, 25, 34
 აქაელთა ტომები 87
 აქემენე 67
 აქემენთა ველები 41
 აქვილა 65, 71
- ბათისი, მდინარე 31
 ბარბაროსები 21
 ბაქტრია 39
 ბაქტრია, მდინარე 39
 ბაქტრიელები 23, 24
 ბაქტრიის ველი 61
 ბელგია 7
 ბერნი 41
 ბერალდუსი 45
 ბერძენი 15, 18, 21, 29, 30, 129
 ბერძნულ-რომაული 22
 ბერძნული 10, 18, 21, 25, 34
 ბუხირები 31
 ბიზანტიონი 19, 129
 ბითინიის ზღვა 50
 ბიჰვინთა 34
 ბორისთენი 26
 ბოსფორი 12, 22, 23
 ბოსფორელები 65
 ბრიტანეთი 8, 125
 „ბუნების ისტორია“ 7
 ბურუსი 79
 ბუქსერები 31
- „შაიუსი“ 7
 გაიუს ველეუს პატერკულუსი 24
 გაიუს კალიგულა 14, 25
 გაიუს კასიუსი 95
 გაიუს კეისარი 55, 61
 გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი 27
 გაიუს ცესტიუსი 53, 119
 გალატელები 105
 გალატია 85
 გალბა 8, 125
 გალები 50
 გალია 50, 125
 გეორგები 37
 გეორგილები 37
- გერმანელები 8, 50
 გერმანია 85, 125
 „გერმანია“ 8, 10
 გერმანიკუსი 49, 53
 გეტები 12
 გეტური 21
 გლაკოსი 32
 გნეიუს ლენტულუსი 12
 გნეიუს პომპეუსი 79
 გნეუს პიზონი 49
 გოდლი 45
 გოთები 130
 გორნეასის (ახლანდელი გარნისის) ციხე 16, 71
 გოტარზი 61, 63, 65
 გრონოვიუსი 45
 გუსდინთა მთები 37
- ღაკია 125
 დალმაცია 29
 დანდარიდების მეფე 65
 დანდარიკი 65
 დანუვიუსი 53
 დარიალის გზა 13
 დარიალის გასასვლელი 26, 36, 37
 დარუბანდი 13
 დარუბანდის გასასვლელი 36
 დაჰები 61, 63
 დემონაქტი, სარდალი 63
 „დიპლომატიკური ორატორთა შესახებ“ 8, 10
 დიდიუსი 65
 დიონ კასიუსი 14, 43
 დიოსკურია (კოლხების ქალაქი) 34, 41
 დომიციანუსი 7, 8
 დომიციუს კორბულონი 81
 დონი, მდინარე 34
 დრეგერი 45
 დუნაი 22, 29
- მა 83
 მა ქალაქი 32, 81
 ეგვიპტე 50, 119
 ეგვიპტური წარწერები 40
 ეგვიპტოსი 21
 ეგვიპტოსი 23
 ენონე 65, 67, 69
 ეტრატო 34

ევფრატე მდ. 12, 50, 53, 59, 81, 97,
 103, 107, 111, 117, 121
 ევქსინი 34
 ევქსინოს პონტოსი 24
 ეთიოპია 50
 ეკბატანა 125
 ელინისტური 21, 22
 ემოლოსი 30
 ერინდე მდ. 63
 ესპანეთი 50
 ესპანეთის ლეგიონი 125
 „ეტიელი ჰერკულესი“ 26

 შაზაკე 118
 ვალები 37
 ვარდანი 61, 63, 65, 81
 ვარონი 38
 ვატიკანი 10
 ვეზუვი 27
 ვენეცია 45
 ვერულანუსი 97
 ვერულანუს სევერუსი 101
 ვესპასიანე 19, 129
 ვესპასიანუსი 7
 ვესტფალია 10
 ვეტელიუსი 129
 ვეტციუს ბოლანუსი 101
 ვიბიუს მარსუსი 63
 ვიბიუს ფრონტონი 50
 ვინდელინუს დე სპირა 45
 ვინდექსი 125
 ვიპსანიუს აგრიპას რუკა 28
 ვირდიუს გემინუსი 19, 129
 ვიტელიუსი 14, 18, 59
 ვოლანდუმი 89
 ვოლგა, მდინარე 37
 ვოლოგეზე 14, 17, 18
 უოლოგეზი ხელმწიფე 71, 77, 81, 83, 87,
 97, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 115,
 117, 121, 125
 ვოლფი 45
 ვონონი, მეფე 12, 49, 50, 53

 შასიეს მხარე 86
 თებე 49
 თეთრი სირიელები 27
 თეოდოსიუსი 130

თეოდორასტი 26
 თერმოლონტი 23, 24, 31
 თერზოსი, მდინარე 32
 თესალია 14
 თესალიელები 57
 „თიესტე“ 26
 თრაკია 12, 21, 53
 თრიარეს მხერე 36

 ზენობია 15, 17, 79
 ზენონი 11, 49
 ზოპირიონი 23
 ზორბინე 67

 იაზონი 20, 23, 38
 იაზონიონი, მდინარე 31
 იასონი 57
 იბერები 14, 50, 57, 59, 61, 71, 73, 77,
 95
 იბერთა ტომები 36
 იბერია 9, 13, 14, 24, 25, 26, 29, 31,
 37, 38, 71, 79
 იბერები, იბერიელები 11, 12, 14, 15, 55,
 57, 63
 „იბისი“ 20, 21
 ილირია 29, 119, 125
 იმასი 33
 ინდოეთის გზა 38
 ინდოეთის კავკასიონი 30
 ინსტიეუსი 83
 ინსტიეუს კაპიტონი 89
 იონიური 84
 ისისი, მდინარე 31
 ისტროსი 29
 იტალია 10, 23, 50
 იტალიელი სამხრეტები 113
 იუბა, მეფე 50
 იულიანუს ტეტციუსი 127
 იულიუს აქვილა—რომაელი მხედარი 65
 იულიუს გნეუსი 7
 იულიუს კეისარი 40
 იულიუს პელიგნუსი — კაპადოკიის პრო-
 კურატორი 77
 იუნიუს ცილონე — პონტოს პროკურა-
 ტორი 69
 იუსტინიუსი 23
 ძაბალკა, ქალაქი 36
 კავლინის ხევი 113

- კავკასია 9, 22, 24, 29
 კავკასიის კარი 36
 კავკასიის მთები 38
 კავკასიონი 20, 23, 30, 31, 32, 34, 37
 კავკასიონის კლდეები 26, 27
 კავკასიონის მთები 26, 27
 კავკასიონის ქედი 34
 კავკასიური ენები 54
 კალაეუს საბინუსი 107
 „კალენდარი“ 20
 კალიმაქე 29
 კამბალი 30
 კამბისი 38
 კაპადოკია 23, 24, 29, 81, 85, 105, 111, 117
 კაპადოკიელები 50, 99, 105
 კარაქსი ანუ კოდორი, მდინარე 34
 კარაქსთა ტომი 34
 კარაქსთა მთები 38
 კარმანიელები 59
 კასპერიუსი, ცენტურიონი 16, 73, 103
 კასპია 13, 55
 კასპიის ბჰე 125
 კასპიის ზღვა 23, 27, 29 34, 38
 კასპიის კარი 30, 36, 37, 38, 41
 კასპიის კლდეები 26
 კასპიის მთები 30
 კასპიის ურდული 41
 კასტორი 34
 კათიორა ქალაქი 31
 კახეთი 38
 კეგრიტიკი 32
 კენები 31
 კერავნის მთები 30, 31, 36
 კერასუნტი, ქალაქი 31
 კერკეტები 27, 34
 კესტერმანი, ერიკ 44, 45
 კეფალოტომები 34
 კვადრატუსი 75
 კვინტუს კურციუს რუფუსი 27
 კიანოსი, მდინარე ფაზისის შენაკადი 32
 კიგნოსი ქალაქი 32, 33
 კილიკია 12, 30, 50, 53, 81
 კილიკიის კარი 30
 კიმერიელები 37
 კინდარიდა, ქალაქი 32
 კირეკუმი, ქალაქი 32, 33
 კირკოსი 30
 კიროსი 53
 კიროსი, სპარსეთის მეფე 41
 კიროსი (მტკვარი) 38, 39
 კისიანტები 37
 კლავდიუსი 9, 55, 61, 69, 77, 79
 კლავდიუსი იმპერატორი 14
 კლიფორდ მური 44
 კოლები 22
 კოლიკა 34
 კოლხები 23, 24, 29, 40, 57
 კოლხების ქალაქი 34
 კოლხეთი 13, 18, 22, 40
 კოლხთა ტომები 31, 33
 კოლხიდა 23
 კოლხიდის უღაბნელები 36
 კოლხინიუმი 29
 კოლხური 29
 კომაგენი 111
 კონსტანტინე-პორფიროგენეტი 16
 კორაკესიოსი 30
 კორაქსები 30, 34
 კორაქსთა ტომი 29
 კორბულონი 11, 38 83, 85, 87, 89, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 115, 117, 119, 121, 123, 125
 კორდულა, ნავსადგური 31
 კორნელიუსი 130
 კორნელიუს ფლავუსი 89
 კოტისი, მეფე 53, 63, 65, 67
 კრაგოსი 30
 კრეზოსი 41
 კუმანია, ციხე-სიმაგრე 37
 კუმუხურ-ლეკური 34
 ლაზები 31, 32
 ლათინური 9, 21
 ლაკედემონელები 41
 ლაკედემონელი პენიოხები 41
 ლაოდიკეა 99
 ლატიშევი ვ. აკად 11, 12
 ლეგერდის ციხე-სიმაგრე 97
 ლევ X 10
 ლევსკოსირები 27

ლიახვი, მდინარე 36
ლიბია 50
ლიბურნია 19
ლიბურნული ხომალდები 129
ლიდიის მეფე 41
ლივიოპოლისი 31
ლიკიის ზღვა 50
ლიპსიუსი 45
ლობი 44
ლუკნიუსი 41, 43
ლუკულუსი 83, 113, 121
ლუციუს ანეუს სენეკა 25
ლუციუს ვიტელიუსი 55

მაკრები 53
მაკედონელი 22, 29, 53
მაკედონები 36
მაკროკეფალები 31
მაკრონები 36, 39
მანანდიანი ი. აკად. 13
მარდები 11, 34, 95
მარიუს ცელსუსი 119
მარკუს ანეუს ლუკანუსი 40
მარკუს აპონიუსი — მეზიის მფლო-
ბელი 127
მარკუს იუმიანუს იუსტინუსი 22
მარკუს მანილიუსი 24
მარკუს სერვილიუსი 53
მარსი 81
მასინები 31
მატიუმო, ქალაქი 31
მახორონები 31, 36
მედვა 20, 21, 23, 25, 57
„მედვია“ — ტრაგედია 26
მედები (პართები) 14, 101
მედების მიწა-წყალი 97
მედიელები 93
მეზია 53, 127
მეზიელების ქვეყანა 105
მელანთიონი მდინარე 31
მელანხლენები 34, 36
მელიტენე 121
მეოტიდისი 34
მესოპოტამია 14, 59, 61
„მეტამოროზები“ 20
მეპერდატე 65
მიდია 24, 36, 49

მიდიელები 50, 57
მიზენუმი 50
მიორიდატი 12, 14, 22, 33, 24, 25, 49,
61, 63, 65, 67, 71, 73, 75
მიორიდატ ეპატორი 22, 23, 39, 49
მიორიდატ იბერიელი 13
მიორიდატ ბოსფორელი 65
მილეტი 25
მიქრდატი 15
მოგრუსი, მდინარე 31
მოდესტოვი ვ. ი. პროფ. 13
მონაბაზუსი 101
მონეზე 101, 103
მონტეპესულანი 41
მოსინები ანუ მოსინიკები 27, 31
მოსხები 30, 32, 33, 41, 37
მოსხთა ტომი 18
მოსხების მიწები 36
მტკვარი 38
მტკვარი, მდინარე 34
მტკვრის შესართავი 29
მუციანუსი 19, 29
მცირე აზია 31
მცხეთა — არმაზი 44

ნერონი 8, 9, 11, 18, 38, 40, 81, 83, 93,
99, 115, 119, 123, 125
ნიზიბი 103
ნიკეფორიუსი 103
ნილოსი 26
ნიპერდელი 45
ნიფატი 30
ნუმანცია 113
ნუმიდელთა 24
ნუმისიუს ლუპუსი 127

ოვიდიუსი 19, 20, 21, 22, 43
ოკაზანი, მდინარე 36
ოლიკინიუმი, ქალაქი 29
ორეგი 30
ორიკუმი, ქალაქი 29
ორნოსპადესი 61
ორთანდი 30
ოროლი 13, 14, 55, 57
ოროზიუსი 130
ოტონი 127
ოქსი 39

ოქტავიანუს ავგუსტუსი 8, 9
ოქტავიანუს კეისარი 79
პაკორუსი 101, 125
პაკორუსი — ვოლგეზის ძმა 113
პანონია 53, 119
პანონიელი 109
პართები 53, 55, 61, 63, 77, 113, 115,
117, 121, 123, 125
პართელები 12, 13, 15, 18, 23, 38, 41,
49, 50, 57, 63, 65, 71, 79, 83, 87,
97, 99, 101, 107, 103, 107, 109
პართია 9, 11, 13, 17, 36, 43
პარიადი ანუ პარიალარი 33
პარიპედროსის მთა 36
პაროპანისი 30
პატერკულუსი (ისტორიკოსი) 43
პაფლაგონია 22, 23
პაქციუსი 85, 87, 111
პაქციუს ორფიტუსი 85
პენიუსი 21
პენიუსი მდინარე და ქალაქი 32
პეტრე იბერი 15
პეტრუსი 107, 105, 109, 111, 113, 115,
117, 119, 121
პიგნოსი, ქალაქი 32
პიკისიესი, მდინარე 31
პირამოსი, მდინარე 50
პიტიუნტი (ე. ო. ბიჭვინთა) 34
პლინიუსი 29, 33, 34, 36, 39
პლინიუს მცირე 7, 8
პლინიუს უფროსი 7, 25, 27; 36, 39, 43
პოლა 29
პოლემონი 11, 18, 42, 99, 129
პოლემონიონი 31
პოლიონი 73
პოლუქსი 34
პომპეუსი 28
პომპეუსი 24, 38, 40, 41, 83, 113, 119,
130
პომპეუს ტროგუსი 22, 24, 43
პომპონიუს მელა 28, 31, 33, 37
პონტო 11, 18, 26, 49, 105, 109, 119,
129
პონტოსელნი 24
პონტოს ზღვა 89
პონტოსი 20—25, 29, 31, 37, 39

პონტოსიდან გამოგზავნილი წერილე-
ბი“ 21, 22
პრენომენი 7
პრომეთეუსი 20, 25, 26, 42
პტოლემეოსი 28, 31, 36, 37, 38
პუბლიუსი 7
პუნიური ცვილი 39
რადამისტი 11, 15, 18, 25, 71, 77, 87
რამზესი 50
რავენა 50
რეკემსი პ. 34
რემეტაკოსი 53
რემიუსი 50
რესკუპორიდი 12
რიონი, მდინარე 33
რიონის შესართავი 29
როანია 32
„როლაში“ 15
რომაელები 12, 14, 23, 24, 43, 49, 50,
53, 59, 65, 67, 83, 87, 91, 93, 99,
101, 103, 105, 119, 127
რომაელი 7, 9, 11, 19, 27, 95, 97: 99;
119, 123
რომაელი ხალხი 83
რომაული 29, 33, 55, 59
რომი 9, 11, 12, 13, 17, 18, 22, 41,
43, 45, 49, 53, 69, 99, 105, 113, 113.
117, 125, 129
როქსოლანების ტომი 127
სავლაკი, მეფე 39
საქსანები, 36
სალტიები 33
სალტიების ტომი ანუ ფთიროფაგები 32
სამეგრელო 19
სანები (ყოფილი მარკონები) 32, 39
სანიები (ტომი) 19, 21
სანიების ტომი 32
სან-პენიოხთა ტომი 31
სარმატები 13, 26, 36, 38, 41, 55, 57,
125, 127
სარმატი-სირმატები 34
სარმატული 21
სარპედონი 30
საურმაგი 21

საქართველო 11, 12, 17, 19, 21, 42
სებასტოპოლისი, ციხე-სიმაგრე 32, 33,
34
სელოხეზები 19, 129
„სეველიანი სიმღერები“ .20, 21, .22
სევეცია 61, 63
სევეციელები 61
სენეკა 14, 26, 40, 43, 79.
სერები 34
სერბები 37
სვანები 32, 37
სვანების ტომი 39
სვანკოლები, ტომი 19
სეებთა ტომები 125
სიდენი, მდინარე 31, 32
სიდონები 22, 31
სიდონიუს აპოლინარი .7
სინაკესი 53, 59, 61
სინდე მდ. 63
სინოპი ანუ სინოპე („წყლის-პირი“) 34
სირაკები 65
სირაკების მეფე ბორსინე 65
სირია 12, 17, 50, 53, 61, 77, 81, 83,
99, 103, 105, 109, 111, .117, 119.
სირიელები 50
სკეპტუქოსები 55
სკვითები 12, 22, 23, 27, 30, .37, 38,
39, 50, 130
სკვითეთი 25
სკვითია 59
სკვითოფილური 23
სკვით-სარმატნი 12
სკვითური 21, 24
სოზა, ქალაქი 65
სომხეთი 9, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 23,
30, 32, 33, 38, 55
სომხური წესრიგი 40
სოფენეს ოლქი 81
სოქა-გაგრა 34
სოხუმი 33
სოპემუსი 81
სპარსელები 50, 53
სპარტა 41
საუნერი 45
სტაბია 28
სტრაბონი 20, 23, 28, 29, 31, 33, 34,
36, 37, 38, 39

სუავეები 37
სუსიუმი, მდინარე 32
ბავარიანტების ქვეყანა 97
ტავრები 67
ტავრის მთები 107
ტავრის ქელი 109
ტავროსის მთა 30, 77
ტავროსის მთები 27
ტანაისი 27, 34, 67
ტარქვინიუს კრესცენტი 111
ტატიტუს კორნელიუსი 7
ტატიტუსი 19, 37, 46
ტელესტრია 23, 27
ტიბარენები 22, 31
ტიბერიუსი 9, 13, 24, 53, 55
ტიბერიუს ალექსანდრე 123
ტიბერიუს დალმატი 61
ტიბერიუს იმპერატორი 12
ტიგრანოკერტა 17, 77, 95, 97, 103, 105,
ტიგრანოკერტა 17, 77, 95, 97, 103, 105,
107
ტიგრი მდ. 61
ტიმოსთენესი (ალექსანდრიელი გეოგ-
რაფი 111 ს. ძვ. წ.) 34
ტინდარიდა 33
ტირიდატე 83, 87, 89, 91, 93, 97, 99,
101, 113, 117, 119, 121, 123, 125
ტირიდატი 17, 18, 55, 59, 61, 77, 79
ტიტუსი 7
ტიტუს ლივიუსი 9, 22
ტობზნერი 44
ტომი 20
ტრაპეზუნდი 18. 89
ტრაპეზუნტი, ქალაქი 31, 129
ტრაპიზონი 32
ტრიპოლისი მდინარე და ციხე-სიმაგ-
რე 31
ტროგუსი 22, 23
შლები 38
უმიდიუსი 83. 99
უმიდიუს კვადრატუსი 17, 73
უსპე, ქალაქი 65
უსპელები 67
შაეტონი 21
ფაზისი 20, 21, 23, 25, 33, 42

- ფაზისი, ქალაქი (პონტოს შესართავთან) 32
- ფაზისი მდინარე 27, 31, 32, 39, 40
- ფაზისის ქალები 24
- ფარსმანე 87, 99
- ფარნაქე, ქალაქი 31
- ფარნაქი 24
- „ფარსალია“ პოემა 40
- ფარსმან მეფე 13, 25
- ფარსმანი 11, 14, 55, 37, 61, 73, 75, 77
- ფარსმანი იბერთა მეფე 71
- ფები 24
- ფთიროფაგები 32, 33
- „ფილიპეს ისტორია“ 22
- ფილოკალია 31
- ფიშერი 45
- ფოთი 33
- ფოცხოვი, მდინარე 36
- ფრატი 5, 61, 65
- ფრატი ფრატის ძე 53
- ფრიქსი ფრიქსოსი 20, 57
- ფულვიუს ავრელიუსი 127
- ფუნეზულანუს ვეტონიანუსი 107
- მართველი ტომები 9, 12, 17, 20, 31, 32, 39, 42, 81, 82
- ქართველნი 37
- ქართული ტომები 25, 41
- ქრისოროსი, მდინარე 32
- ქსენოფონტის ანაბაზისი 39
- ქურთები 11
- ქვადრატუსი 83
- ქვადრატუს უმილუსი 81
- ყვირილა, მდინარე 33
- შავი ზღვა 9, 12, 18, 19, 21, 25, 27, 31, 33
- შავი ზღვისპირეთი 19, 20, 28
- შავი მდინარე 51
- ჩრდილო კაპადოკიის მცხოვრებნი 27
- ტეზენიუს პეტუსი 105
- ტელუს პოლიონი -- პრეფექტი 16, 73
- ცილონე 71
- ციცერონი 8
- წითელი ზღვა 97
- წინა აზია 43
- ხალიბები 27, 31, 32.
- ხარენტი 32
- ხარკო 40
- ხობრი 30
- ხობი, მდინარე 129
- ხობოსი, მდინარე 19, 32
- ჯავახიშვილი ივ. აკად. 15, 84
- ჯანაშია ს. 19
- ჯიოვანი მედიჩი 10
- ჯონ ჯექსონი 44
- მალისი 21, 41
- მალმი 45
- მალმ-ანდრეზენი 44
- მელა 20
- მელიდიოს პრისკუსი 77
- მენიოზები 12, 21, 24, 25, 31, 40, 50
- მენიოზთა მთები ანუ კარაქსთა მთები 34
- მენიოზთა ტომი 34
- მენიოზების ტომები 32, 33, 37
- მერაკლე 23
- მერაკლეონი, მდინარე და კონცხი 31
- მერაკლეონი ქალაქი 34
- მერეუსი 45
- მერკულანუმი 28
- მერკულესი 26
- მერმასტუსი, ქალაქი 36, 37
- მეროდოტე 22, 33, 34
- „მეროიდები“ 20
- მიმალაი 23, 27, 30
- მინდუკუში 23, 27, 30
- მიპანისი 21
- მიპოსი, მდინარე, ფაზისის შენაკადი 32
- მიპსიპილე 20
- პირკანები 61, 97, 99, 101
- პირკანია 27, 36, 63, 87
- პირკანიის მთები 30
- პირკანიის ზღვა 34
- პორკანიელები 59
- პუნები 130

ს ა რ ჩ ი ვ ი

1. შესავალი ნარკვევი	7
2. ლათინური ტექსტი და ქართული თარგმანი	47
3. შენიშვნები	131
4. საძიებლები	136

Сведения Тацита о Грузии

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბ ა თ ი ა შ ვ ი ლ ი
ტექნორედაქტორი ნ. ბ ო კ ე რ ი ა
კორექტორი ც. ქ ი ტ ი ა შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 11.5.72; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 12.7.1973;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 9,25; .
საარტიკვო-საგამომცემლო თაბახი 6,07
უე 01085; ტირაჟი 1200; შეკვეთა № 1384

ფასი 55 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19